Reda Griškaitė

MYKOLAS BALINSKIS: KOVA DĖL ISTORIJOS?

„Eugrimas“, Vilnius 2005

UDK 947.45.04

Gr 441

Leidinį parėmė

LIETUVOS
TŪKSTANTMEČIO
MINĖJIMO
DIREKCIJA

LIETUVOS
NACIONALINĖ
UNESCO
KOMISIJA

Recenzavo

prof., habil. dr. Algis Kalėda
dr. Zita Medišauskienė

Viršelyje ir tituliniame lape:

Alberto Žameto *vel* Žemaičio piešinys „Baltramiejus debesyse (*Bartłomiej w chmurach*)". Litografavo Rudolfas Žukovskis. 1843 metai (*Rocznik Literacki*, [t. 1], 1843, [įklija p. 146–147, 55 x 85]).

ISBN 9955-501-99-5
Printed in Lithuania

[Turinys]

Skiriu savo kolegoms – istorikams

[Pratarmė]

Šis tekstas buvo parašytas 1998-ųjų metų lapkritį – 1999-ųjų metų liepą, taigi jau prieš septynerius metus. Visą tą laiką jis išgulėjo stalčiuje – visa tų žodžių prasme. Dėjau pernelyg mažai pastangų jį išviešinti... Tai buvo rašinys, pradėtas rašyti impulsyviai, perskaičius tuomet pasirodžiusią Mykolui Balinskiui skirtą Romualdo Naruniеco monografiją. Tekstas, iš pradžių rašytas kaip minėto veikalo recenzija, bet netikėtai virtęs kažkuo daugiau nei įprasta recenzija, – tuo, kas svetur galbūt būtų įvardyta kaip *review essay*. Tuomet maniau, kad vargu ar ta tema bus daug kam įdomi ir kad būtų pernelyg didelė prabanga šį tekstą spausdinti. Šiandien, Lietuvos istorijos rašymo padangėje susiklosčius kiek kitokiai situacijai, savo bičiulių paskatinta, pagaliau ryžausi jį skelbti, nors nežinau, ar atsiras daug šio rašinio skaitytojų. Iš tikrųjų, atrodo, kam gi šiandien galėtų rūpėti specifinės prieš pusantro šimto metų gyvenusių intelektualų – rašytojų ir istorikų, tuomet paprastai vadintų vienu – *literatų* – vardu, – problemos? Juolab kad daugumos jų pavardės šiandien skamba taip neįprastai, taip nevadovėliškai... Antra vertus, rašiau norėdama parodyti, kokia įkaitinta tuomet buvo intelektinė atmosfera, kokio intensyvaus būta protinio gyvenimo. Kad Lietuva, tuometinis Rusijos imperijos Vakarų kraštas, net ir uždarius Vilniaus universitetą anaiptol nebuvo intelektinė provincija. Kad čia, kaip ir kaimyninėje Lenkijos Karalystėje, pakankamai energingai buvo plėtojama intelektinė

veikla, vyko mokslinės diskusijos, – tai ypač pasakytina apie vieną iš svarbiausių XIX amžiaus humanistikos sferų – istoriją. Kad čia pagaliau būta tekstų *recenzavimo kultūros*. Kultūros, kurią buvome ne tik sukūrę, bet ir pakankamai išugdę. Kultūros, kurią šiandien, atrodo, jau esame negrįžtamai praradę... Tai ir buvo svarbiausia priežastis, nulėmusi šio senokai parašyto teksto viešinimą.

Šią nedidelę knygelę dedikuoju savo kolegoms – istorikams. Visų pirma tiems, kuriems istorija, jos rašymas yra daugiau nei profesija, daugiau nei pragyvenimo šaltinis. Tiems, kuriems istorija yra tapusi jų gyvenimo prasme ar net – *aistra*. Tiems, kurie sau kelia didelius profesinius reikalavimus. Tiems, kuriems istorija *rūpi*, – lygiai taip pat kaip ir jų plunksnos broliams, gyvenusiems daugiau nei prieš pusantro šimto metų.

Už paramą ir supratimą dėkoju visiems, geranoriškai parėmusiems šios knygos atsiradimą, ypač – Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijai prie Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos ir Lietuvos nacionalinei UNESCO komisijai. Taip pat nuoširdžiai dėkoju Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos, Vilniaus universiteto bibliotekos, Lietuvos nacionalinio muziejaus ir Nacionalinio muziejaus Varšuvoje Lenkų grafikos kabineto darbuotojams, kurių paramos ir konsultacijų dėka šios knygos puslapiuose pavyko sukurti ir savotišką ano meto intelektualų portretų galeriją.

Reda Griškaitė

Mes, XIX amžiaus vaikai, labiau mėgstame romanus ir laikraščių apkalbas

Mykolas Balinskis, „Laiškai nuo Kražantės krantų“
(devintasis laiškas)

[Įvadas]

XIX amžiaus viduryje, tiksliau – penktajame jo dešimtmetyje, prasidėjus Lietuvos istorijos šaltinių publikavimo sąjūdžiui, galutinai išryškėjo šio krašto istorikų susiskaldymas, kuris įgavo ne tik ideologinę, bet ir tam tikrą metodologinę išraišką. Kalbant Teodoro Narbuto[1] žodžiais, atsirado istorikų, kurie ne tik dirbo „lyg ir neharmoningai su Lietuva“, t. y. Lietuvos istorijos šaltinius skelbė kaip Lenkijos istorijos šaltinių dalį, bet ir rašė „visai pagal kitą metodą“[2]. Ne paslaptis, kad konkretus šių Narbuto minčių objektas buvo jo kolega, šiandien mažiau žinomas, bet tuomet itin garsus istorijos šaltinių leidėjas Mikalojus Malinovskis (Mikołaj Malinowski, 1799–1865). Ką reiškia „pagal kitą metodą“, Narbutas išsamiau nepaaiškino, akcentuodamas tik tai, kad Malinovskis, priešingai nei jo plunksnos draugai, nuoširdžiai ieškojo istorinės tiesos. Antra vertus, tiek Narbutui, tiek pagaliau – ir Simonui Daukantui buvo gerai žinoma, kad *Malinovskis rašė kitaip*. Paprastai kiekviena karta rašo *savo Istoriją*, tačiau šį kartą toji formuluotė ne visai tinka – ir Daukantas, ir Malinovskis buvo ne tik bendraamžiai, bet ir to paties Vilniaus universiteto, t. y. tos pačios

1 Čia ir toliau vardai ir pavardės asmenų iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių transkribuotos į lietuvių kalbą, tuo tarpu kilusių iš Lenkijos Karalystės žemių – rašytos tik originalo kalba. Lietuviškai perrašytos ir tradiciškai mūsų istorinėje literatūroje nusistovėjusios pavardės.

2 1843 metų gruodžio 12 (24) dienos ir 1845 metų sausio 8 (20) dienos Teodoro Narbuto laiškai Simonui Daukantui iš Šiaurių, in *Simono Daukanto raštai: Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 458, 487.

istorijos mokyklos, auklėtiniai. Taigi minėtasis faktas rodo tik viena – tuo metu Lietuvos istorijos moksle iš tikrųjų vyko diskusija. Deja, ji ne visuomet išsiverždavo į viešumą, dažnai apsiribodavo tik asmeniniais pokalbiais ar moksline korespondencija. Taigi apčiuopti ją sunku, dar sudėtingiau – gauti visą jos vaizdą. Ir vis dėlto kai ką suvokti galima. Ir daugiausia medžiagos tam duoda dar XIX amžiaus pradžioje nusistovėjusi *istorijos veikalų recenzavimo tradicija*. Tiesa, polemiškiausi rašiniai tuomet pasirodydavo jau ne Vilniaus, bet Sankt Peterburgo ar Varšuvos periodiniuose leidiniuose. Ir tai nenuostabu – dauguma tuometinių Lietuvos praeities tyrinėtojų (Malinovskis ir vėl būtų graži išimtis) savo veikalus taip pat jau rašė ne Vilniuje, Jašiūnuose ar Šiauriuose, bet Sankt Peterburge, Varšuvoje, net Paryžiuje. Tačiau kad ir kur jie būtų gyvenę, stengėsi išlaikyti Vilniaus leidinio *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* suformuotą įprotį – daugiau ar mažiau (o tai jau priklausė nuo asmens aktyvumo) dalyvauti viešajame moksliniame gyvenime. Ypač kai atsirado leidinių, kurių tikslas ir buvo aktyvinti istorijos polemiką. Net istorijos veteranai – tokie kaip Daukantas ar Narbutas – viltingai žvelgė į naujuosius Varšuvos leidinius. O ką jau kalbėti apie kitus. Juolab kad XIX amžiaus penktasis dešimtmetis – ieškojimo istorijos moksle, mokslinės kritikos klestėjimo laikotarpis, ypač kaimynystėje, Lenkijos Karalystėje. Taigi šios knygos akiratyje – ne lietuvių istorikų pamėgtas rankraščių lobynas Sankt Peterburgas, bet Varšuva – su visai kitais veikėjais ir su kitokiu požiūriu į istorijos rašymą, t. y. su visai „kitu metodu".

Trumpai tariant, XIX amžiaus viduryje padėtis istorijos moksle keitėsi, o reikalavimai istorikui nuolat augo. „Trokšti kritikos istorijoje yra mūsų laiko būtinybė ir reikalavimas (*Pragnienie*

krytyki w dziejach jest naszego czasu potrzebą i żądaniem)", – 1843 metais ištarė publicistas, kritikas, filosofas Edwardas Dembowskis (1822–1846)[3]. Panašų postulatą tuomet iškėlė ir garsusis Mykolas Višnevskis (Michał Wiszniewski, 1794–1865), ypač domėjęsis istorijos mokslo teorija ir jos metodologijos klausimais. Taigi jau nepakako vien registruoti faktus. Anot Jerzy'io Maternickio, atėjo laikas „istorijai suteikti mokslinių bruožų"[4]. Jeigu anksčiau buvo teigiama, kad reikia surinkti tai, kas dar liko, tai dabar atėjo metas *įvertinti* tai, kas buvo surinkta. *Kritikos ir sintezės!* – šaukė Varšuvoje. Ir to šauksmo nebuvo galima neišgirsti. Suprantama, kaip ir kiekvienas lūžio, ypač moksle, laikotarpis, šis vertinimo pokytis buvo išgyvenamas labai skausmingai. Ypač tų, kurie manė esą tik faktų rinkėjai, geriausiu atveju – „wejkałuraszytojai", „meturaszytojai", t. y. „dziejopisy". Kita vertus, kai kas tame judėjime (šiandien galėtume jį pavadinti net *kova dėl Istorijos*) *ieškojo* ir *rado* atsakymą į seniai jaudinusias problemas. Juolab kad 1841 metais Varšuvoje buvo pradėtas spausdinti garsusis žurnalas *Biblioteka Warszawska*, iš kurio ir spinduliavo visos naujosios istorijos mokslo idėjos. Apie leidinį susitelkė anuometinis lenkiškai rašiusių istorikų ratas: Julianas Bartoszewiczius, Adryanas Krzyżanowskis, Andrzejus Kucharskis, Jonas Tadas Liubomirskis, Wacławas Aleksanderis Maciejowskis, Aleksandras Pšezdzeckis, Leonas Žiščevskis, Kazimierzas Stronczyńskis, Dominykas Šulcas, Aleksanderis Wejnertas. Ir, žinoma, vienas iš jo steigėjų – Mykolas Balinskis (Michał Baliński, 1794–1864), Varšuvoje gyvenęs jau

[3] Edw[ard] Dembowski, „Kilka myśli we względzie rozwijania się dziejów i życia społecznego polaków", *Tygodnik Literacki* (Poznań), 1843, nr 25, s. 193.

[4] Jerzy Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne (1832–1869)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, s. 13.

nuo 1836-ųjų metų. Būtent jis kartu su kitu šiame mieste įsikūrusiu Vilniaus universiteto auklėtiniu, literatūros kritiku Aleksandru Tišinskiu (Aleksander Tyszyński, 1811–1880) ir jau kito – Varšuvos – universiteto auklėtiniu rašytoju Leonu Potockiu (Leon Potocki, 1799–1864) Lenkijos Karalystės intelektualus subūrė apie šį leidinį. Juos parėmė ir rašytojas, publicistas Kazimierzas Władysławas Wójcickis (1807–1879)[5]. Beje, jau pačiuose pirmuosiuose žurnalo *Biblioteka Warszawska* tomuose tiek Balinskis, tiek Tišinskis, tarytum norėdami pademonstruoti būsimo leidinio ir jo redakcijos prestižiškumą, išspausdino itin solidžias publikacijas: pirmasis studiją apie Andrių Volaną, antrasis – slavų švietimo istorijos apybraižą[6]. Taigi *Biblioteka Warszawska* pretendavo būti ypatingu leidiniu. Nors, antra vertus, ir tradiciniu – nereikia užmiršti, kad anksčiau Vilniuje Balinskis buvo įkūręs ir redagavęs *Tygodnik Wileński* bei *Wiadomości Brukowe*. Turėdami omenyje tik ką minėtus faktus ir *Biblioteka Warszawska* iniciatorius, galime teigti, jog šis Varšuvos leidinys tikrai buvo gana vilnietiškas. Ir dar. Pratęsiant dažnai cituojamą Wacławo Ciechowskio frazę, kad „Vilniaus lenkiškų periodinių leidinių nuo 1815-ųjų iki 1822-ųjų metų istorija – tai šubravcų istorija“[7], galima sakyti, kad ten, kur buvo Balinskis, buvo ir šubravcų tradicija – visai nesvarbu nei laikas, nei vieta. „O aš, pusmokslis šubravcas, galiu skraidyti ir plepėti kaip tik noriu ir kaip tik moku (*A ja szubrawiec niedouczony, mogę latać i gadać iak chcę i umiem...*)“, – rašė Balinskis viename iš vėlesniųjų savo laiškų[8]. O mes jo žodžius galėtume parafrazuoti ir taip: „...galiu skraidyti kur tik noriu ir plepėti ką tik noriu“... Dėl visų šių priežasčių *Biblioteka Warszawska* buvo labai arti Vilniaus. Šis leidinys tikrai buvo skaitomas šio miesto intelektualų. O ir dažnai vadinamas buvo tiesiog „*Balinskio leidiniu*“.

Taip šis istorikas atsiduria šios knygos centre – kaip asmuo, per kurio veiklą galima užčiuopti ir naujus vėjus istorijos moksle. Reikėtų pasakyti ir tai, kad iki pat šių dienų Balinskio nuopelnai nebuvo deramai įvertinti. Žinant šio istoriko produktyvumą ir jo visuomeninę veiklą tai yra sunkiai paaiškinama. Ne vieną dešimtmetį jo pavardė buvo tarytum už tyrinėjimo sferos ribų. Balinskis daugiausiai buvo žinomas tik kaip Vilniaus miesto istoriografas ar asmuo, palaikęs kontaktus su lietuviškos raštijos veikėjais. Tačiau šiandien reikia pripažinti, kad tai įvairiapusė ir labai komplikuota asmenybė. Tai žymi figūra to meto mokslo pasaulyje; autoritetas, į kurio žodžius buvo įsiklausoma ir Varšuvoje, ir Vilniuje. Nes Balinskis buvo ne tik visapusiškai išsilavinęs, ne tik brolių Jono ir Andriaus Sniadeckių globojamas (iš tikrųjų giminystės saitai su Sniadeckių šeima buvo Balinskio vizitinė kortelė), bet ir turėjo ypatingą Dievo dovaną – *tobulą* ironiją. Jo publicistika suvaidino

5 Stefan Mękarski, „O genezie *Biblioteki Warszawskiej* i jej charakterze w latach 1841–1863“, *Pamiętnik Literacki* (Lwów), 1925–1926, roczn. 22–23, s. 484–498. Taip pat žr. Jerzy Kowalczyk, „Starożytnicy warszawscy połowy XIX w[ieku] i ich rola w popularyzacji zabytków ojczystych“, in *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w[ieku]*, zbiór studiów, pod red[akcją] Jerzego Maternickiego, Warzawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981, s. 157–202. Apie Aleksandro Tišinskio vaidmenį steigiant leidinį *Biblioteka Warszawska* plačiau žr. Piotr Chmielowski, „Aleksander Tyszyński (Zarys biograficzno-literacki)“, in Aleksander Tyszyński, *Pisma krytyczne*, zebrał, ułożył i zarysem biograficzno-literackim poprzedził Piotr Chmielowski, t. 1: *Pisma do roku 1866*, Kraków, Petersburg: druk W[ładysława] L[udwika] Anczyca i Spółki, 1904, s. XXIII–XL ir kt. Apie leidinio *Biblioteka Warszawska* pradžią taip pat žr. Alexander Tyszyński, „Józef Kraszewski w Warszawie, w grudniu 1846 roku. Reminiscencya“, *Kłosy*, 1880, t. 31, nr 808, s. 403.

6 Michał Baliński, „Andrzej Wolan“, *Biblioteka Warszawska*, 1841, t. l, s. 116–132, 431–496; Aleksander Tyszyński, „Rys historyczny oświecenia słowian“, ibid., t. l, s. 250–286; t. 2, s. 108–127; t. 3, s. 256–316.

7 W[acław] Ciechowski, „Czasopisma polskie na Litwie“, *Kwartalnik Litewski* (Petersburg), 1910, t. 2, s. 57.

8 1857 metų spalio 30 (lapkričio 11) dienos Mykolo Balinskio laiškas iš Jašiūnų Adomui Ferdinandui Adamovičiui, LVIA, f. 1135, ap. 5, b. 19, l. 41v.

didžiulį vaidmenį to meto viešajame gyvenime. Jo žodis buvo labai taiklus, o puikus apsiskaitymas leido pasiekti maksimalų efektą. Trumpai tariant, Balinskio reikšmė to meto intelektiniam gyvenimui, o siauresne prasme – istorikų bendrijai (nes Balinskis manė visų pirma esąs *istorikas*) buvo didesnė, nei galima spręsti iš pirmo žvilgsnio. Jo saitai su tuomet Vilniuje gyvenusiais kolegomis, visų pirma – Mikalojumi Malinovskiu ir Eustachijumi Tiškevičiumi, – buvo itin glaudūs. Per Balinskį iš Varšuvos juos pasiekdavo ne tik knygos[9], istorijos šaltiniai, bet ir naujausia metodologija. Iš Sankt Peterburgo į Lietuvą visų pirma plaukė archyvinė medžiaga, o iš Varšuvos – *naujos istorijos mokslo idėjos*. Galbūt tuo aiškintini ir tokie dideli Narbuto ir Malinovskio požiūrio į istorijos šaltinių publikavimą skirtumai? Reikia pripažinti, kad anksčiau Balinskio įtakos Malinovskiui, jo šaltinių publikavimo sumanymui deramai neįvertino ir šių eilučių autorė – apsiribojusi faktu, kad tuo metu, kai Vilniuje buvo galvojama apie istorijos šaltinių skelbimą, Balinskis Lietuvoje tiesiog negyveno[10]. Kitais žodžiais tariant, iš pirmo žvilgsnio šio istoriko įtaka, bent jau vadinamuoju Varšuvos, o ir vėlesniuoju Jašiūnų laikotarpiu (visų pirma 1848–1855 metais), beveik neregima. Kitu žvilgsniu pažvelgti į šias problemas padėjo prieš kurį laiką pasirodžiusi Romualdo Narunieco monografija – kol kas vienintelė, duodanti *visuminį* požiūrį į Mykolo Balinskio asmenybę[11]. Todėl tam tikra prasme dabartinis mano tekstas bus ir savotiškas šios studijos pristatymas. Norėtųsi iš anksto pabrėžti, kad labai pozityviai vertinu minėtą darbą. Vargu ar buvo galima kruopščiau surinkti šio istoriko gyvenimo ir kūrybos faktus. Juolab kad monografijos autorius sugebėjo išstudijuoti *beveik visą* Balinskio rankraštinį palikimą, ypač tą, kuris saugomas Lenkijos bibliotekų rankraštynų saugyklose[12].

Savo ruožtu dabartinė knyga niekaip nepretenduoja tapti dar viena Balinskio biografijos studija. Ji tegali būti Balinskio istorinės savimonės tyrimu, ir tai su išlygomis. Kaip jau buvo galima suprasti iš ankstesnių samprotavimų, mane domina šį istoriką gaubusi *atmosfera*, ypač Varšuvos periodu. Galbūt tame kontekste daugiau paaiškės ir kitų to meto istorikų intencijos, bus galima bent iš dalies atsakyti į klausimą, kaip Lietuvos istorijos moksle romantizmas pamažu užleido vietą naujam, pozityvistiniam mąstymui, nors, regis, kalbėti apie jo užuomazgas jau XIX amžiaus viduryje iki šiol neturėjome deramo pagrindo. O ir pats terminas *prepozityvizmas* Lietuvos istorijos moksle iki šiol nebuvo vartotas. Taigi net jeigu ir nepavyks įrodyti, kad XIX amžiaus viduryje Lietuvos istorijos moksle iš tikrųjų vyko polemika, galbūt pasiseks pristatyti naujas idėjas, tuomet jaudinusias Varšuvos istorikus. Juolab kad kai kurie jų turėjo tiesioginį ryšį su Lietuva – arba savo kilme, arba studijomis Vilniaus universitete, arba bent jau domėjimusi tuo, kas vyksta Lietuvos sostinėje. Taip šioje knygoje atsiras ne tik Aleksandro Tišinskio, Dominyko Šulco, Juliano Bartoszewicziaus, Wacławo Aleksanderio Maciejowskio, Kazimierzo Władysławo Wójcickio, bet ir Timotiejaus Lipinskio, Ignacy'jaus Lojolos Rychterio pavardės. Šiandien

[9] Tai akivaizdžiai rodo Mykolo Balinskio laiškai (1841 ir 1846 metų) profesoriui Mykolui Pelkai-Polinskiui. Žr. LMAB RS, f. 151, b. 676.

[10] Reda Griškaitė, „Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas", in *Simono Daukanto raštai: Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 23.

[11] Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 1995.

[12] LMAB RS saugomas vienintelis Mykolo Balinskio dokumentų fondas, „praslydęs" pro monografijos autoriaus akis (f. 81). Verti dėmesio ir toje pačioje bibliotekoje saugomos 1845, 1848 ir 1849 metų Balinskio korespondencijos su Eustachijumi Tiškevičiumi fragmentai (ibid., b. 189).

kai kurios jų mums skamba gana egzotiškai, tačiau tuomet buvo visų lūpose. Balinskis, gyvendamas Varšuvoje, redaguodamas žurnalą *Biblioteka Warszawska*, alsuote alsavo tuo gyvenimu. Ten jis pajuto *kitą* istorijos mokslo skonį. Varšuvos antspaudas buvo gilesnis, nei galima manyti. Tai buvo vieta, kurioje Balinskį aplankė tikras kūrybinio darbo džiaugsmas. Ir geriausias to įrodymas – ne tiek jo moksliniai darbai, kiek publicistika, taip pat ir vėlyvoji, rašyta jau Lietuvoje. Turimas omenyje pluoštas rašinių, vadinamieji „Listy znad brzegów Krożenty" („Laiškai nuo Kražantės krantų"), paskelbti 1856–1860 metais[13]. Būtent jie geriausiai iliustruoja Balinskio asmenybę ir rodo, ko šis istorikas reikalavo iš savo paties ir savo kolegų tyrinėjimų – juk pirminis tų rašinių sumanymas ir buvo *pašnekesys apie istoriją*. Dar daugiau. „Laiškai nuo Kražantės krantų" – tai Balinskio bandymas sukurti tam tikrą imituotą saloną, kuriame visų pirma būtų kalbama apie istoriografijos problemas. Šie tekstai, ketvertą metų spausdinti leidinio *Gazeta Warszawska* puslapiuose, ilgainiui tapo savotiška *būtinybe* ir *ritualu* – ne tik jų autoriui, bet ir skaitytojams. Kaip ir ankstesniais, šubravcų, laikais, taip ir dabar jų buvo laukiama ir... bijoma. Kaip ir kadaise Balinskis buvo kritiškas ir negailestingas. Nors laiškai buvo spausdinami anonimiškai (labai jau praktiška XIX šimtmečio mada!), daugumai skaitytojų jų autoriaus pavardė nebuvo paslaptis[14].

Jau Balinskio amžininkus (o ir šių dienų literatus) ypač stebino tai, kad „Laiškų" autorius, nuolat pabrėžiantis savo priklausomybę Lietuvos, o ne Karūnos istorinei tradicijai, vis dėlto išnešė Lietuvos istoriografijos problemas už savo namų slenksčio, t. y. skelbė jas Varšuvos spaudoje. Šie straipsniai jau nebuvo skirti tik siauram, „lietuviškam", visuomenės sluoksniui – tai rodo pats

jų spausdinimas Varšuvoje. Dar daugiau – Balinskis, kaip ir dera šubravcui, ne tik reklamavo, kas vyksta Lietuvos intelektiniame gyvenime, bet ir *kritikavo*. Beje, kaip įsitikinsime vėliau, šubravcų rašinių kategorijai „Laiškus" priskyrė pats Balinskis. Paprastai tai būdavo patys kandžiausi jo tekstai. Iš tikrųjų toji kritika buvo negailestinga – nors ir būdamas patriotiškai nusiteikęs, apie savo kraštiečius literatus Balinskis kalbėjo atvirai. Kai kas tokioje „Laiškų" autoriaus pozicijoje įžvelgė savotišką išdavystę, bet šiandien reikia pripažinti, kad Balinskis tikslą pasiekė – *protai ir jausmai buvo sujudinti*. Tai, kas vyksta Lietuvos (ir ne tik jos) kultūrinėje padangėje, tapo plačiai žinoma. Tam tikra prasme Balinskis reklamavo Lietuvos literatūrines naujienas, tačiau akivaizdu ir kita – tuose rašiniuose kritikos vis dėlto buvo daugiau. Galėtume netgi sakyti, kad toks elgesys nebuvo visai etiškas. Tiesa, Balinskio publikacijos neapsiribojo tik Lietuvos kultūriniu gyvenimu, bet sunku nuginčyti, kad vis dėlto ši tema *dominavo*. Taigi laiškų skelbimo priežastys buvo daug sudėtingesnės. Ir, matyt, daug žemiškesnės. Iš tikrųjų, be visų kitų iškilių paskatų, būta ir labai paprastų – Balinskis tiesiog norėjo, kad jo rašiniai būtų išgirsti *visų pirma Varšuvoje*. Dar daugiau – „Laiškai nuo Kražantės krantų" turėjo ir konkretų adresatą. Tas asmuo – jau minėtas Julianas Bartoszewiczius.

[13] [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty (I–XX)", *Gazeta Warszawska*, 1856–1860.

[14] Plačiau apie tai žr. Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 165–166.

[1 skyrius]

Konfliktas: Bartoszewiczius prieš Balinskį, Balinskis prieš Bartoszewiczių

Varšuvos laikotarpis – pats produktyviausias Balinskio kaip istoriko biografijoje. Tiesa, rašymo intensyvumu Balinskis neprilygo nei Juozapui Ignotui Kraševskiui, nei Teodorui Narbutui, nei Julianui Bartoszewicziui, tačiau per dešimtį metų Varšuvoje paskelbė net devynetą stambių darbų. Sunkiau būtų tiksliai suskaičiuoti jo rašinius Varšuvos periodikoje, ypač recenzijas. Tiesa, pačiam nelabai patiko atsidurti recenzentų akiratyje, skaudžiai išgyveno jų priekaištus, tačiau vertinti kitų darbus tikrai mėgo ir darė tai profesionaliai[15]. Varšuvos miesto atmosfera, jame sklandžiusi *kritiškumo dvasia* labai tiko Balinskiui, – regis, ji jam priminė leidinių *Wiadomości Brukowe* ir *Tygodnik Wileński* laikus, t. y. skatino ne tik intensyviai rašyti, bet ir analizuoti – vardan aukštesnių tikslų. Beje, nebūtų visai tikslu sakyti, kad tokiam kritiškumui impulsą davė būtent žurnalas *Biblioteka Warszawska*. Varšuva visuomet garsėjo panašia nuotaika, nes visuomet gyveno intensyvesnį mokslinį ir kultūrinį gyvenimą nei Vilnius. O *Biblioteka Warszawska* ankstyvasis periodas gali būti išskiriamas tik kaip ypatingas mokslinės kritikos suklestėjimo laikotarpis. Trumpai tariant, ką Vilnius

[15] Ibid., p. 167.

išgyveno vos keletą dešimtmečių, Varšuva matė beveik nuolat. Šį jos bruožą pastebėjo dar amžininkai, o Lietuvos literatams tai ypač krito į akis. Čia jau nuo Adomo Mickevičiaus laikų nusistovėjo terminas *Varšuvos kritikas ir recenzentas*, t. y. ypatinga kritikų kategorija, „solidi Varšuvos recenzentų hierarchija", kurią skiria ne tik ryžtingas recenzavimo tonas, bet ir „gilus jų įsitikinimas savo mokytumu ir svarbumu to, ką jie žino"[16]. Nors apskritai Lietuvos literatų nuomonė apie Varšuvos kritikus nebuvo labai palanki: jų analizė esanti labai smulkmeniška, trūkstą bendresnio pobūdžio pastabų, jie nesugebą žengti koja kojon su epocha. „Nuo seno Varšuva pasižymėjo lengvumu, kuriuo jinai pereidavo nuo ašarų prie juoko, nuo karo – prie šokių", – rašė Gabrielė Puzinienė tarytum norėdama pasakyti, kad būtent dėl šio miesto dvasios čia buvo itin palankios sąlygos ir plunksnos lengvumui atsirasti[17]. Vis dėlto magiški žodžiai „jį pagyrė laikraštyje, jį išpeikė laikraštyje [suprantama, Varšuvos laikraštyje. – *R. G.*]" turėjo didžiulį poveikį skaitytojų mąstysenai (čia ir vėl Mickevičiaus pastebėjimas)[18]. Todėl taip buvo sekami Varšuvos leidiniai, taip reaguojama į Varšuvos kritiką, pagaliau – trokštama spausdintis to miesto leidiniuose. Aplinkybės lėmė, kad Balinskis tapo vienu iš Varšuvos kritikų ir recenzentų. O vėliau – netgi „dvigubu" kritiku, t. y. tų kritikų kritiku.

Iš tikrųjų jau pirmuosius savo žingsnius *Biblioteka Warszawska* pažymėjo istorikų polemika – prasidėjo ilga (trukusi ištisus metus) diskusija tarp Wacławo Aleksanderio Maciejowskio ir Ignacy'jaus Lojolos Rychterio[19]. 1843 metais polemika užsimezgė tarp Aleksandro Tišinskio ir žymaus slavisto Piotro Dubrovskio (1812–1882)[20]. Ir tai tik pora pavyzdžių. Istorijos rašiniams *Biblioteka Warszawska* skyrė labai daug

vietos – jos nuolatiniame skyrelyje, pavadintame „Z dziejów“ („Iš istorijos“), kiekviename žurnalo tome buvo spausdinama net po du tris istorijos straipsnius. Kaip jau sakyta, ypatingą vietą leidinyje užėmė kritiniai straipsniai, ypač istorijos veikalų recenzijos. Ir pagrindiniai recenzentai, bent jau pirmaisiais *Biblioteka Warszawska* gyvavimo metais, buvo Balinskis ir Wójcickis. Kiek vėliau prie jų prisijungė ir Bartoszewiczius. Ne vienas šių autorių kritinis rašinys buvo skirtas ir Lietuvos praeitį gvildenančių istorikų darbams. Štai 1842 metais trečiajame žurnalo tome Balinskis išspausdino recenziją Liudviko Adomo Jucevičiaus knygai *Wspomnienia Żmudzi* (*Žemaitijos atsiminimai*) ir garsaus Poznanės istoriko, Reformacijos bei Apšvietos epochų tyrinėtojo Józefo Łukaszewicziaus (1799–1873) monografijos *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie* (*Helvetų [Šveicarijos] tikėjimo bažnyčių Lietuvoje istorija*) pirmajam

16 Adomas Mickevičius, „Apie Varšuvos kritikus ir recenzentus“, vertė, komentarus parašė Jonas Pilypaitis, in Adomas Mickevičius, *Laiškai. Esė. Proza*, sudarė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 161.

17 Gabrjela z Güntherów Puzynina, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, wydali Adam Czartkowski, Henryk Mościcki, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, [1928], s. 3.

18 Adomas Mickevičius, „Apie Varšuvos kritikus ir recenzentus“, p. 161.

19 W[acław] A[leksander] Maciejowski, „Różnice, zachodzące między prawdą historyczną a krytyką, którą na *Pamiętniki* moje napisał Ignacy Lojola Rychter“, *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 1, s. 535–581; Ignacy Lojola Rychter, „Treść dzieła Wacława Alexandra Maciejowskiego: *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów*, w czterech częściach opisana w Petersburgu i w Warszawie, 1842, cztery tomy in 8vo“, ibid., t. 4, p. 169–173; Ignacy Lojola Rychter, „Rozbiór zdań o Akademii Krakowskiej, wyrzeczonych przez W[acława] A[lexandra] Maciejowskiego w dziele: *Polska aż do połowy XVII wieku opisana*“, ibid., p. 384–389.

20 Piotr Dubrowski, „Uwagi nad artykułem p[ana] [Aleksandra] Tyszyńskiego ‘Rys historyczny oświecenia słowian’, umieszcz[onym] w *Bibl[iotece] Warsz[awskiej]* z r[oku] 1841“, *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 2, s. 243–292; A[leksander] Tyszyński, „Odpowiedź na uwagi p[ana] [Piotra] Dubrowskiego“, ibid., p. 565–579.

tomui[21]. 1842 metų ketvirtajame *Biblioteka Warszawska* tome buvo paskelbta Wójcickio recenzija Stanislovo Augusto Liachovičiaus parengtai Žygimanto Augusto laiškų publikacijai (tuos rankraščius Liachovičiui buvo parūpinęs Ignotas Onacevičius)[22]. 1843 metais Balinskis parašė kritinį straipsnį Eustachijaus Tiškevičiaus knygai *Rzut oka na źródła archeologii krajowej* (*Žvilgsnis į krašto archeologijos šaltinius*)[23]. Tais pačiais metais buvo recenzuotas ir literato, vertėjo bei istoriko Kazimiero Buinickio (Kazimierz Bujnicki, 1788–1878) Vilniuje leidžiamas žurnalas *Rubon*[24]. 1847 metais Balinskis išspausdino rašinį apie Mikalojaus Malinovskio išleistą Bernardo Vapovskio kroniką[25]. Ir t. t. Tiesa, ne visos recenzijos buvo vienodai aukšto lygio, kai kurias jų būtų galima pavadinti tik pristatymu, reklama. Tokia, pavyzdžiui, buvo Balinskio recenzija žymaus to meto pedagogo ir vertėjo Tomaszo Dziekońskio (1790–1875) vadovėliui *Historya Francyi* (*Prancūzijos istorija*)[26]. Apskritai 1841–1847 metais, t. y. tuo metu kai Balinskis tiesiogiai dalyvavo šio leidinio gyvenime ir buvo vienas aktyviausių jo redakcijos narių, pavyko suskaičiuoti net dvidešimt du originalius jo darbus – tris dideles studijas ir devyniolika recenzijų.

Recenzijoms, taigi ir polemikai, *Biblioteka Warszawska* tradiciškai skyrė didelį dėmesį. Be abejonės, vienas aktyviausių tokios krypties formuotojų buvo pats Balinskis. Tačiau netrukus buvo pastebėta ir kita tendencija – nuomonių laisvė atsisuko prieš patį leidinį, jis įgijo nemažai priešų. Užbėgant už akių, vertėtų pasakyti, kad ilgainiui, ypač iš *Biblioteka Warszawska* pasitraukus Balinskiui, žodžio laisvė buvo gerokai suvaržyta, žurnalas netgi ėmė garsėti šališkumu. O ir pats Balinskis dėl tos pačios priežasties savo „Laiškus nuo Kražantės krantų“ paskelbė jau

kitame leidinyje. Paradoksalu, bet tam tikra prasme *Biblioteka Warszawska* liberalumas atsigręžė ir prieš patį Balinskį, kaip minėta, privertęs jį kritikuoti savo kolegas recenzentus. Regis, toks Balinskio, o ir paties leidinio pasikeitimas, buvo dėsningas. Jau antraisiais žurnalo *Biblioteka Warszawska* gyvavimo metais buvo pastebėta, kad kritika ne visuomet vaidina pozityvų vaidmenį. Apie tai byloja ir pirmajame tų metų tome paskelbtas

[21] M[ichał] B[aliński], „*Wspomnienia Żmudzi*, przez x[iędza] Ludwika Jucewicza, z godłem: *Hoc in memoria nostra penitus insedit. Cic[ero]*, Wilno, nakładem [Teofila] Glücksberga, 1842, w 8ce, str. 211", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 3, s. 183–190; M[ichał] B[aliński], „*Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, przez Józefa Łukaszewicza, t. 1, Poznań, 1842, w 8ce, str. VIII przemowy z tytułem, str. 414 textu i spisu rzeczy str. 7", ibid., p. 643–650.

[22] Wł. [Kazimierz Władysław Wójcicki], „*Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego* [...], z autentyków spisane i wydane przez Stanisława Augusta Lachowicza, Wilno, nakładem i drukiem T[eofila] Glücksberga, księgarza i typografa Wileńskiej Cesarskiej Med[yko] Chir[urgicznej] Aka[demji] i szkół Białoruskiego naukowego wydziału, 1842, 8vo, major str. 323, przedmowy str. 3", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 4, s. 394–396.

[23] M[ichał] B[aliński], „*Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie niektórych starożytności, odkrytych w Zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*, przez Eus[tachego] hr[abię] T[yszkiewicza], z 8 tablicami litografowanemi, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842, w 4ce, stron. VIII, 56", *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 2, s. 637–641.

[24] M[ichał] B[aliński], „*Rubon*, pismo poświęcone pożytecznej rozrywce, wydawca Kazimierz Bujnicki, tom II, Wilno u [Józefa] Zawadzkiego, 1842, str. VI, 271", *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 3, s. 180–188.

[25] M[ichał] B[aliński], „*Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księztwa Litewskiego, od roku 1380 do 1535*, przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego, ze świeżo odkrytego spółczesnego rękopismu, z języka łacińskiego na ojczysty przetłómaczył, przypisami objaśnił, poczet rzeczy i osób dodał Mikołaj Malinowski, w Wilnie, nakładem i czcionkami T[eofila] Glücksberga, księgarza i typografa szkół Białoruskiego naukowego okręgu, 1847, t. 1szy, stron. 491", *Biblioteka Warszawska*, 1847, t. 1, s. 379–385.

[26] M[ichał] B[aliński], „*Historya Francyi, podług najlepszych źródeł ułożona*, przez T[omasza] Dziekońskiego, b[yłego] Dyrektora Gimnazyum, Warszawa, poszyt I do III, r[ok] 1843, poszyt IV i V w r[oku] 1844, nakładem S[amuela] H[enryka] Merzbacha in 8, z wielu drzeworytami", *Biblioteka Warszawska*, 1844, t. 2, s. 219–228.

redakcijos laiškas skaitytojams[27]. Jame akcentuojama įdomi tendencija – polemika, recenzavimo laisvė paskatino kai kurių literatūros ir filosofijos mokyklų atsiradimą. Iš pirmo žvilgsnio tai pagirtinas judėjimas, tačiau bėda, kad šios mokyklos dažniausiai kūrėsi pagal regioninį principą. „Ta juokinga visumos smulkinimo, jėgos išskaidymo mintis, – sakoma redaktorių laiške skaitytojams, – veda tik prie menkumo, kai tuo tarpu žmonijai, mūsų moraliniam ir protiniam tobulėjimui tik iš harmoningos vienybės ir tarpusavio paramos galima tikėtis tam tikros naudos“[28]. Redakcijos (taigi ir Balinskio) nuomone, dėl to tenka kaltinti ir pačius kritikus. Būtent šiame rašinyje pirmą kartą jiems išsakomas atviras priekaištas: „Sąžiningas, tikrais gabumais apdovanotas ir mokslu apsiginklavęs kritikas privalo klausyti tik savo vidinio balso, ir jokios kliūtys neturi jam sutrukdyti ir iš rankų ištraukti ginklo. Pagrindinis jo objektas turi būti visuomenės gerovė; tam jis turi tarnauti su meile ir ištverme“[29]. Apie tuos pačius dalykus buvo kalbama ir kitame tų metų *Biblioteka Warszawska* rašinyje, kuris priklausė garsaus gydytojo ir visuomenės veikėjo Aniceto Renjė (Anicety Renier *vel* Renjer *vel* Regnier, 1804–1877) plunksnai. Nors straipsnis buvo skirtas tuomet spaudoje ypač kritikuoto Teodoro Narbuto veikalo *Dzieje narodu litewskiego* (*Lietuvių tautos istorija*) „gynybai“ (taip šį rašinį įvertino *Biblioteka Warszawska* redakcija, beje, atsiribojusi nuo kai kurių Renjė teiginių), jame buvo išsakyta ir daug bendrų minčių. Renjė rašė: „Pas mus Lietuvoje po kelių amžių tylos pasirodė išsamių ir detalių istorijos darbų, tačiau mažai matome apie juos kalbant *tikros kritikos ir tikros analizės dvasia* (*w duchu prawdziwej krytyki i rozbioru*) [paryškinta mano. – *R. G.*]; priešingai, mums atrodo, kad dauguma tuo klausimu paskelbtų svarstymų buvo pateikta visai melaginga

linkme. Nėra nieko lengviau kaip apjuodinti ir mesti šešėlį ant kieno nors sunkiai atliktų istorijos tyrinėjimų; dėl šios priežasties tų, kurie griauna Atminties deivės šventyklą, yra daugiau negu tų, kurie ją stato. Labai dažnai žmogus, teturintis menkų gabumų istoriko profesijai, trokšdamas tame darbe pasirodyti veiklus, viešai pareiškia savo nuomonę ir, norėdamas atkreipti į ją visų dėmesį, drąsiau duoda kelią savo lengvabūdiškumui. Todėl nesistebėkime, jeigu išsamaus dalyko žinojimo ir istorinių žinių stoka veda prie bendrų frazių, o puikybė – prie netikėjimo visu tuo, kuo kažkas kažkada kiek suabejojo, nes neturėjo po ranka svarių įrodymų. Iš čia – miglotos, tamsios, neišsamios sąvokos, skepticizmo kupinas protas, tulžimi persunktas požiūris, aitri pajuoka – paprastai tai pironistinio pavydo vaisiai. Visa tai neduoda nė menkiausios naudos literatūrai, atvirkščiai, ją menkina, daro skriaudą pačiam rašytojui“[30].

Nepaisant *Biblioteka Warszawska* autorių ir jos redakcijos įspėjimų, jau 1843 metų pradžioje teko konstatuoti, kad „redakcijai pati jautriausia“[31] tapo šio žurnalo kritikos dalis. Ilgainiui, kaip minėta, recenzavimas virto opia problema. XIX amžiaus penktojo dešimtmečio pradžioje kritika, jos paskirtis, recenzento etika iš tikrųjų tampa apmąstymų objektu. Vis dažniau svarstoma apie pozityviąją ir ypač – *negatyviąją* kritikos reikšmę. Tai buvo taip aktualu, kad šia tema imta kalbėti net asmeninėje korespondencijoje. Bene įdomiausias šiuo požiūriu yra Mykolo

27 „Od Redakcyi“, *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 1, s. I–VIII.

28 Ibid., p. IV.

29 Ibid., p. V.

30 A. R... Litwin, „Postrzeżenia nad krytyką *Historyi litewskiej*“, *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 3, s. 452.

31 „Od Redakcyi“, ibid., 1843, t. 1, s. X.

Grabovskio (Michał Grabowski, 1805–1863) – žymaus literato ir literatūros kritiko, šaltinių leidėjo, Juliano Bartoszewicziaus nuomone, „vieno didžiausių tautos istorijos žinovų“[32] – susirašinėjimas su Teodoru Narbutu. Tuo metu Narbuto veikalas *Dzieje narodu litewskiego* buvo itin smarkiai kritikuojamas spaudoje, ir vienas negailestingiausių recenzentų buvo Kraševskis (vėliau jį pralenkė tik Balinskis). Būtent tai ir buvo dingstis Grabovskio apmąstymams. Nors, antra vertus, šiandien mums ne tiek svarbu, ar teisus buvo Kraševskis, t. y. ar Narbuto veikalo kritika buvo tikrai pamatuota, o labiau rūpi bendri Grabovskio svarstymai kritikos dviprasmiškumo tema. Beje, vertėtų pasakyti, kad šiuo požiūriu jis netgi pralenkė patį Mickevičių. Tenka tik apgailestauti, kad vėliau šių savo minčių Grabovskis nepakartojo nei studijoje *Literatura i krytyka* (*Literatūra ir kritika*), nei rinkinyje *Korrespondencija literacka* (*Literatūrinė korespondencija*)[33]. Taigi 1843 metais datuotame laiške Narbutui jis rašė: „Apgailestaudamas Tamstos laiške skaitau apmaudžius žodžius, kad kai kurie asmenys rado ką prikišti visais atžvilgiais gerbtinam Tamstos darbui apie Lietuvos praeitį – negaliu net apsakyti, kaip mane liūdina tokio susidvejinimo pėdsakai mūsų raštijoje. Kuo labiausiai smerkiu tuos, kurie įžeidinėja arba net lengvai kritikuoja nuopelnus asmenų, vertų visuotinės tautos pagarbos. O Tamsta, be jokios abejonės, jiems priklausai. Kiekvieną kartą minint tokio asmens kaip Tamsta vardą būtina ne tik pamatuoti savo žodžius, bet ir parodyti didžiausią pagarbą. *Antra vertus, skaudu, jeigu kiekvieną nesutikimą su Tamstos nuomone, kiekvieną priekaištą Tamstos veikalui priimtum kaip sąmoningą priešiškumą. Kritikuojantysis gali neturėti nė menkiausio noro kenkti. Tas pats uolumas, kuris Tamstą paskatino atsidėti tokiam sunkiam ir nedėkingam darbui,*

kitus gali priversti pareikšti reikalavimą, kad tas darbas būtų dar geresnis; gali priversti aiškinti visuomenei to veikalo privalumus ir netobulumus. Kiekvienas čia savaip, iš savo pozicijų, tarnauja visuomenei, turtina ją žiniomis, formuoja ar koreguoja nuomonę. Taigi tarpusavio dirglumas neturi užgožti tokio gerbtino, tokio švento veikalo reikšmės. Bet kuri kritika, netgi klaidinga, turi tą teigiamybę, kad ji mus informuoja apie žmonių nuomones. Antra vertus, jokia kritika negalės atimti nė menkiausio to veikalo privalumo [paryškinta mano. – *R. G.*]“[34]. Taigi Grabovskis manė, kad kritika iš esmės vaidina pozityvų vaidmenį: ji žadina mintį, informuoja visuomenę, sujudina protus. Šią savo mintį pratęsė ir kalbėdamas apie Kraševskį. Grabovskio įsitikinimu, vertindamas Narbuto veikalą *Dzieje narodu litewskiego* recenzentas galėjo klysti, tačiau jis neturėjęs jokių blogų ketinimų. Netgi atvirkščiai: „Savo veiklumu taip sujudino šiandieninį protinį gyvenimą, kad jam reikia atleisti [už padarytas klaidas]“[35]. Po metų panašius svarstymus randame jau spaudoje – 1844 metais Aleksandras Tišinskis, recenzuodamas žymaus literato, filosofo ir meno teoretiko Józefo Kremerio (1806–1875) knygą *Listy z Krakowa* (*Laiškai iš Krokuvos*)[36], rašė: „Paprastai manoma, kad nuomonė,

32 Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, Warszawa, nakładem księgarni i składu nut Michała Glücksberga, 1861, s. 561.

33 *Literatura i krytyka. Pisma M[ichała] Gr[abowskiego]*, t. 1–2, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1840; *Korrespondencija literacka M[ichała] Gr[abow]skiego*, t. 1–2, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1842–1843.

34 1843 metų balandžio 24 (gegužės 6) dienos Mykolo Grabovskio laiškas iš Aleksandrovkos Teodorui Narbutui, LMAB RS, f. 18, b. 185, l. 32v–33.

35 Ibid., l. 33.

36 Józef Kremer, *Listy z Krakowa*, wydanie drugie, poprawione i pomnożone, t. 1–3, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1855 (pirmasis šios knygos leidimas buvo išspausdintas dar 1843 metais Krokuvoje).

arba *kritika* [čia ir toliau paryškinta autoriaus. – *R. G.*], yra *priekaištas*. Tačiau toks aiškinimas (nors šiandien dar garbinamas kai kurių kritiškų menininkų) yra vulgarus; tai nėra meno kūrinių vertinimas pagal *formos* nuostatas; pagaliau tai nėra raštų nagrinėjimas pagal *gramatinį-atomistinį* metodą, kaip tai buvo to termino sukūrimo laikais (Aleksandrijos mokykla). Šis aiškinimas turi tiesos, bet tik dalinės; jį plėtojo tam tikros kritinės mokyklos, bet pagrindinis jų tikslas buvo daugiau jos pačios nei jų objektas (moralinis gyvenimas) [...] Taigi manome, kad kritika – tai atskirų raštijos srovių kreipimas jų vienovės link, *tai moralinės žmonijos raidos kreipimas tiesos link* (*jest to kierowanie moralnych rozwić ludzkości ku drodze prawdy*)"[37].

Vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad *Biblioteka Warszawska* periodo Balinskio recenzijos (paprastai pasirašinėjamos kriptonimu *M. B.*) buvo autoriams gana palankios, jose buvo vengiama griežtų vertinimų ir nuožmios kritikos. Balinskis tikriausiai neužmiršo, kad atstovauja šio žurnalo *redakcijai*. Antra vertus, ir jo paties originalūs darbai (skirtingai, pavyzdžiui, nuo Tišinskio tekstų) tuo metu nesulaukė itin kritiškų pastabų. Kaip minėta, dauguma Balinskio recenzijų panėšėjo į pristatymą, į anotaciją, o ne į analizę. Kiek daugiau pastabų sulaukė Liudviko Adomo Jucevičiaus, Eustachijaus Tiškevičiaus darbai, tačiau Balinskis, regis, naudodamasis galimybe, tuose rašiniuose daugiau norėjo pareikšti savo požiūrį į kai kuriuos Lietuvos istorijos klausimus. Tuo metu atvirai neišsakė ir savo nuomonės apie istorijos ir literatūros kūrinių kritiką. Nebent tik netiesiogiai – kaip žurnalo redakcijos narys. Visa tai Balinskis padarys jau vėliau, ir šiuos jo rašinius bus sunku palyginti su tais, kuriuos jis rašė leidinio *Biblioteka Warszawska* laikais. Būtent tuomet jis įrodys, kad perėmė

visas Varšuvos kritikų ir recenzentų tradicijas. Tuomet, kai toji kritika atsisuks prieš *jo paties* darbus ir prieš *jo paties* gyvenimo idealus, pamatysime *kitą Balinskį*. Turimi omenyje „Laiškai nuo Kražantės krantų". Būtent juose dar Vilniaus laikais lavinta ir Varšuvoje ištobulinta plunksna pralenks pačią save.

Jau buvo minėta, kad 1847 metais Balinskis visai netikėtai išvyko iš Varšuvos – taip pat netikėtai, kaip kadaise ten buvo atvykęs. Prasidėjo ilgas ir prieštaringas Jašiūnų periodas, iš pradžių paženklintas beveik dešimtmetį trukusiu literatūriniu neveiklumu, o vėliau, iki pat paskutinių dienų, – tiesiog stulbinančiu kūrybiniu produktyvumu. Jau buvo minėta ir tai, kad vėlyvajam Jašiūnų periodui priklauso ir šios knygos objektas – „Laiškai nuo Kražantės krantų". Laiškai adresuoti visų pirma Varšuvos skaitytojui, dar tiksliau – vienam garsiausių tenykščių kritikų ir recenzentų – istorikui Julianui Bartoszewicziui (1821–1870). Balinskio ir Bartoszewicziaus polemika, gerą dešimtį metų audrinusi tuometinius protus, buvo viena atkakliausių intelektinių *dvikovų* (būtent šis žodis taikliausiai nusako jų santykius) tuo politine prasme gana ramiu laikotarpiu. Beje, pastarasis istorikas, padėjęs grąžinti jau, atrodė, visam laikui prarastas Balinskio kūrybines galias, buvo ir yra vertinamas labai kontroversiškai. Štai keletas Bartoszewicziaus biografijos faktų. Žymios Lietuvos bajorų Bartoševičių giminės (Vanago, *Jastrzębiec*, herbo) palikuonis. Bartoševičiams priklausiusiame Svirnų dvare Vilkmergės (Ukmergės) apskrityje gimė Juliano tėvas – Adomas Bartoševičius (Adam Bartoszewicz) – bernardinų mokyklos Troškūnuose, o vėliau – ir Vilniaus universiteto

[37] A[leksander] Tyszyński, „Praktyczny rozbiór pisma p[ana] Józefa Kremera, pod napisem *Listy z Krakowa*", *Biblioteka Warszawska*, 1844, t. 1, s. 383–384.

auklėtinis, kuris 1815 metais, gavęs šio universiteto filosofijos magistro laipsnį, visam laikui iškeliavo į Lenkijos Karalystę – ieškoti mokytojo vietos. Apsistojo Palenkėje, Biala Radzivilovska (dabar – Biała Podlaska, Palenkės Biala) mieste, kur vadinamojoje „akademijoje" (nuo 1628 metų Bialoje veikė Jogailos universiteto Krokuvoje filialas) dėstė matematiką, lenkų kalbą ir lenkų literatūros istoriją. Būtent ten 1821 metais ir gimė Julianas Bartoszewiczius. Kaip rašė Zygmuntas Glogeris, „tėvo pasakojimai apie Vilniaus mokslo pasaulį jau ankstyvoje jaunystėje jo sieloje pasėjo meilės mokslui grūdą"[38]. Vidurinius mokslus baigė Biala Radzivilovskos ir Varšuvos mokyklose. 1838 metais kaip Lenkijos Karalystės stipendininkas išsiunčiamas į Sankt Peterburgo universitetą, kur studijuoja visuotinę istoriją. Ten visa galva pasineria į rankraštynus, susižavi istoriniais tyrimais, leidžia leidinį *Niezabudka*. 1842 metais sugrįžta į Varšuvą, mokytojauja. Tačiau ir toliau didžiąja Bartoszewicziaus gyvenimo aistra lieka *istorija*. Rašė lengvai ir vaizdžiai. Buvo nepaprastai produktyvus. Šia prasme galėjo lygintis tik su Kraševskiu ar Jokimu Leleveliu. Per gana trumpą savo gyvenimą paskelbė net apie pusantro tūkstančio publikacijų. Vien tik Samuelio Orgelbrando enciklopedijai parašė 1291 straipsnį (palyginimui galima pasakyti, kad Balinskis ten paskelbė apie dvidešimt tekstų), o 1846–1869 metais *Biblioteka Warszawska* išspausdino daugiau nei penkiasdešimt jo rašinių. Nuo 1851 metų – leidinio *Dziennik Warszawski* (1856 metais pervadintas į *Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych*) redakcijos narys, o vėliau ir vyriausiasis redaktorius. Daug straipsnių periodikoje paskelbė anonimiškai – anot Glogerio, taip skatindamas dorą konkurenciją ir prisidėdamas prie Varšuvos žurnalistikos reformos[39].

Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos, Krokuvos mokslo draugijos ir Laikinosios Vilniaus archeologijos komisijos (toliau – Vilniaus archeologijos komisija) narys[40]. Namuose sukaupė milžinišką archyvą, nes manė, kad svarbiausias istoriko uždavinys – rinkti faktus. Ypač žavėjosi biografijos žanru. Sakė, kad istoriko tyrinėjimo vertos ir mažos, ir didelės asmenybės. Jo įsitikinimu, istorija – tai biografijų rinkinys. Todėl beveik nevartojo tokių terminų kaip bajorai, didikai – jie jam buvo tik *asmenybės*. Maternickis šią teoriją pavadino „atomistine visuomenės koncepcija"[41]. Šiandieniniai tyrinėtojai Bartoszewiczių priskiria prie romantiškojo istorizmo atstovų. Iš tikrųjų jis buvo labai veikiamas Lelevelio, nors pritarė ir ne viskam, – jautė taip pat lenkų tautos mesianizmo idėjų įtaką, žavėjosi Mickevičiaus filosofija. Tačiau, kaip galima spręsti iš Bartoszewicziaus pasisakymų spaudoje, jo idealas – Kraševskis, stebinęs ne ypatingu gilumu ir jėga, bet neįtikėtinu kūrybingumu, visiškai nauja kalba, išsilavinimu, mokslu – labai dideliu apsiskaitymu, nepriklausoma ir originalia nuomone, sąmoju ir humoru[42].

38 Zygmunt Gloger, „Julian Bartoszewicz (1821–1870)", in *Album biograficzne zasłużonych polaków i polek wieku XIX*, wydane staraniem i nakładem Maryi Chełmońskiej, t. 1, Warszawa: druk P[iotra] Laskauera i W[ładysława] Babickiego, 1901, s. 375.

39 Z[ygmunt] Gl[oger], „Bartoszewicz, Julian", in *Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana*, t. 7, Warszawa: nakład i druk S[aturnina] Sikorskiego, 1892, s. 21.

40 Vilniaus archeologijos komisijos tikruoju nariu Bartoszewiczius buvo išrinktas 1858 metų pradžioje. Istoriko vardas užfiksuotas ir tarp pirmųjų Vilniaus senienų muziejaus rėmėjų. 1857 metais, t. y. dar prieš išrenkant jį komisijos nariu, Bartoszewiczius muziejui dovanojo „Lenkijos karalių atvaizdus su tekstu, jo paties parašytu" (*Spis ofiar, które wpłynęły do Muzeum Starożytności od 11º Stycznia 1856 r[oku]*, VUB RS, f. 46, b. 173, l. 28v). Rėmė muziejų ir vėliau (ibid., l. 101v).

41 Jerzy Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne* (1832–1869), s. 75.

42 Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 556.

Bartoszewicziui ypač įstrigo viena, jo žodžiais, – *revoliucinė* Kraševskio mintis: pasaulyje nėra originalių kūrinių – literatai rašydami knygas tik vagia idėjas vieni iš kitų. Bartoszewicziui buvo artimas ir kitas Kraševskio samprotavimas, šį kartą apie kritiką – naujų kūrinių recenzijos, tiksliau – trumpos nuomonės apie juos, nors ir blogai motyvuotos, bet rašytos pirmam įspūdžiui pagavus, vos tik perskaičius knygą, yra visiškai pateisinamos. Tiesa, dažnai jos žeidžia senus autorius, bet, antra vertus, jos kelia jaunųjų entuziazmą[43]. Akivaizdu, kad šios Kraševskio mintys giliai įstrigo Bartoszewicziaus sąmonėje – juk jis pats buvo ne tik garsus istorikas, bet ir garsus to meto recenzentas. Ir šia prasme jis galėjo konkuruoti tik su tuo pačiu Kraševskiu. Būtent ši Bartoszewicziaus – kritiko veiklos pusė mums itin svarbi. Dar daugiau, akivaizdu, kad didžiausią įtaką to meto intelektiniam gyvenimui padarė ne Bartoszewiczius istorikas, bet Bartoszewiczius recenzentas. Beje, čia ir vėl piršųsi analogija – šį kartą su Mykolu Balinskiu.

1852 metais trečiajame ir ketvirtajame *Biblioteka Warszawska* tomuose Bartoszewiczius išspausdino net dvi Balinskio tekstų recenzijas: dar 1844 metais išleistos knygos *Historya polska* (*Lenkijos istorija*)[44] ir paskutinio stambaus Varšuvoje kartu su garsiu to meto istoriku, geografu ir numizmatu Timotiejumi Lipinskiu (Tymoteusz Lipiński, 1797–1856) rašyto darbo – *Starożytna Polska* (*Senovės Lenkija*)[45]. Taigi nuo 1852-ųjų Bartoszewiczius rimtai susidomėjo Balinskio tyrinėjimais. Tuos metus reikėtų laikyti ir polemikos tarp jų pradžia, nors, kaip netrukus įsitikinsime, Balinskis į šio Varšuvos kritiko priekaištus atsiliepė ne iš karto. Norėtųsi atkreipti dėmesį ir į tai, kad pirmoji Bartoszewicziaus recenzija buvo skirta pačiam Balins-

kiui gan neįprastam darbui – Lenkijos istorijos *vadovėliui*. Tos knygos genezė nėra visai aiški, tačiau iš jos teksto akivaizdu, kad pasiūlymas imtis tokio uždavinio Balinskiui buvo netikėtas. Vadovėlis buvo parašytas per labai trumpą laiką, taigi nebuvo be trūkumų (jame būta ir faktinių klaidų). Iš tikrųjų net iš pirmo žvilgsnio šį darbą vargu ar būtų galima pavadinti sėkmingu. Suprantama, visos vadovėlio *Historya polska* ydos (jame, be abejo, daug vietos skiriama ir Lietuvos istorijai) ne be pagrindo užkliuvo ir jos recenzentui. Bartoszewiczius, nors ir pripažindamas vadovėlių rašymo svarbą, atvirai pareiškė, kad Balinskio knyga – labai bloga, daug blogesnė už tokios pat rūšies jo pirmtakų, pavyzdžiui, Lelevelio, darbus. Dar daugiau, recenzentas manė, kad tyrinėtojas, jau trisdešimt metų dirbantis istorijos srityje, turėtų turėti pakankamai faktų elementariai knygai parašyti. „Reikia tik atsisėsti ir rašyti (*tylko siąść trzeba i pisać*)", – teigė Bartoszewiczius[46]. Tuo tarpu Balinskis nesugebėjęs istorijos įvykių sujungti į jaunimui suprantamą sistemą: knyga „tik žaidžia faktų visuma, o tie faktai supinti taip nevykusiai, kad, be pačių vardų, karų ir datų, nieko ten nematyti"[47]. Recenzentas buvo įsitikinęs, kad „joks lenkų vaikas iš tos knygos nepasisems smalsumo plačiau pažinti istoriją"[48]; jog jaunam protui

43 Ibid., p. 556–557.

44 Michał Baliński, *Historya polska*, Warszawa, nakładem G[ustawa] Leona Glücksberga, księgarza, w drukarni S[tanisława] Strąbskiego, 1844.

45 Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 1–3, Warszawa, nakładem S[amuela] Orgelbranda, księgarza, 1843–1846.

46 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd", *Biblioteka Warszawska*, 1852, t. 3, s. 285.

47 Ibid.

48 Ibid.

būtinai reikia gyvo, vaizdingo pasakojimo. Bartoszewicziaus nuomone, ir patys faktai buvo parinkti labai atsitiktinai. „Vieną kartą, – rašė jis, – reikėtų suprasti: taip, chronologija ir faktai yra gerai, bet tik mokslui atsidavęs ir jį mylintis žmogus gali iki galo suvokti tąją metų ir faktų harmoniją“[49]. Apskritai Balinskio darbą Bartoszewiczius vaizdingai palygino su vargetos lūšna, kurios vietoje gana nesunkiai buvo galima pastatyti ir puikią pilį. Recenzento manymu, ši knyga esanti daug silpnesnė ir už Teodoro Wagos vadovėlį[50]. „Jeigu tiesa, – rašė Bartoszewiczius, – ką kalba apie autorių, t. y. kad savo veikalą parašė be jokio išankstinio pasirengimo, tarytum tik pagal duotą temą, per dvi savaites čionykštėje viešojoje bibliotekoje, tai nereikia stebėtis, jog knyga nesubrendusi“[51]. Taigi recenzija buvo labai nepalanki Balinskiui. Antra vertus, Bartoszewiczius pasakė daug tiesos, kuri, regis, buvo ne naujiena ir pačiam vadovėlio *Historya polska* autoriui. Iš tikrųjų, skaitant baigiamąjį Balinskio žodį, peršasi išvada, kad savo darbo netobulumą jautė ir pats autorius, vadindamas jį tik „trumpa lenkų tautos istorijos apybraiža“[52], atspindinčią tuometinį istorijos tyrinėjimų lygį. Trumpai tariant, ši recenzija, nepaisant jos kritiškumo, negalėjo tapti realiu pretekstu Bartoszewicziaus ir Balinskio nesantaikai. Regis, tikrasis priešiškumas tarp jų kilo tik po to, kai jau kitame žurnalo *Biblioteka Warszawska* tome buvo išspausdintas antrasis Bartoszewicziaus rašinys, kaip minėta, skirtas daug brandesniam Balinskio darbui – *Starożytna Polska*.

Ši tritomė studija buvo pradėta spausdinti dar 1843 metais – tuomet pasirodė pirmasis jos tomas, aprašantis Didžiąją Lenkiją. Po metų buvo išspausdinta ir antroji knyga – skirta Mažajai Lenkijai. 1846-aisiais, taigi po poros metų pertraukos, pa-

skelbiamas ir trečiasis tomas – šis jau skirtas Lietuvai. Pirmosios knygos autorius buvo Lipinskis, trečiosios – Balinskis; antrąjį, t. y. vidurinį, tomą rašė abu, temas pasidaliję perpus. Ir vis dėlto griežčiausios Bartoszewicziaus kritikos sulaukė trečiasis veikalo *Starożytna Polska* tomas, priklausęs tik Balinskio plunksnai. Vertėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad šios knygos recenzija pasirodė prabėgus nemažam laiko tarpui – daugiau nei šešeriems metams po paskutinio tomo išspausdinimo, taigi ir ją vargu ar galėtume priskirti prie „karštųjų“ Bartoszewicziaus rašinių. Kaip minėta, tam tikra prasme ši recenzija yra istorinė – ji ne tik tapo pagrindine Balinskio ir Bartoszewicziaus nesantaikos priežastimi, bet ir davė impulsą atsirasti „Laiškams nuo Kražantės krantų“. Taigi prie jos turime sustoti kiek ilgiau. Juolab kad ir pats Bartoszewiczius prie šio teksto turėjo praleisti ne vieną valandą – jis ne tik parašytas pagal visas klasikines istorinės kritikos taisykles, bet netgi sąmojingas, ko negalėtume pasakyti apie tik ką aptartą pirmąją šio garsaus Varšuvos kritiko recenziją. Apie tai byloja jau pirmieji antrosios recenzijos sakiniai. Bartoszewiczius rašė: „Yra žmonių, kurie visą gyvenimą praleido veltui, t. y. tik rinkdami faktus ir juos dėliodami pagal savo pačių sudarytą sistemą. Jie neįvertins nei fakto, nei daikto, nei reiškinio, nors pateikia apie juos visas smulkmenas. Žinoma, ir tai yra nuopelnas, tačiau pasyvus; jį gali pasiekti bet kas turintis drąsos dirbti,

49 Ibid.

50 Turimas omenyje populiarusis teisininko, istoriko ir geografo Teodoro Wagos (1739–1801) veikalas *Historya książąt i królów polskich krótko zebrana* (*Lenkijos kunigaikščių ir karalių istorija, trumpai perpasakota*), pirmą kartą išleistas Varšuvoje 1770 metais. Net keletas knygos leidimų (1816, 1818, 1824, 1831 ir 1833 metais) pasirodė ir Vilniuje, Juozapo Zavadzkio spaustuvėje.

51 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd“, s. 289.

52 Michał Baliński, *Historya polska*, [puslapiai knygos gale, be numeracijos].

nors, kaip sakėme, ir neturintis jokių gabumų; sąžiningumas reikalingas bet kuriuo atveju“[53]. Taigi skaitytojui turėjo būti aišku, kad prie taip apibūdintų autorių recenzentas priskiria ir Balinskį su Lipinskiu, jų veikalą *Starożytna Polska*. Tačiau Bartoszewiczius pulti visa jėga neskubėjo – kaip minėta, jis „žaidė pagal visas taisykles“, o tai reiškia, kad visų pirma apie kritikos objektą buvo būtina pasakyti ir ką nors pozityvaus. Ir Bartoszewiczius pasakė – netgi daug daugiau, nei buvo galima tikėtis perskaičius pirmąsias eilutes. „Tas žymus veikalas, – rašė jis apie knygą *Starożytna Polska*, – be abejonės, vertas plataus ir smulkaus nagrinėjimo, studijų. Mūsų miestų istorijoje šiuo veikalu padėtas kertinis akmuo; tai pirmasis plataus užmojo ir gerai įsisąmonintas bandymas. Kas kadaise literatūrai buvo Bentkowskio veikalas *Historya* (*Istorija*)[54], tas Karūnos ir Lietuvos miestams bus *Starożytna Polska*. Tai mūsų išeities taškas. Mūsų tėvai skaitė ir pildė Bentkowskio knygą; ko nerasdavo toje jo *Historya*, buvo laikoma negirdėta retenybe ir tapdavo tikru turtu. Taigi ir *Starożytna Polska* padėjo pagrindą dideliam rūmui: dabar ją tobulinsime ir pildysime; netgi tai, ko vėlesnis tyrinėtojas joje neras, savo amžininkams taip pat nurodys kaip naujovę ir retenybę“[55]. Bartoszewiczius teigė, kad ši knyga – tai „klasikinis veikalas, kuris visuomet bus cituojamas nesibaimінant, kad gali būti padaryta klaida“[56]. Dar daugiau – tai „ištisa biblioteka“[57]. Recenzento nuomone, *Starożytna Polska* – tai ir to meto protinio gyvenimo (istorinės sąmonės) atspindys. Ji ne tik atveria duris į užmirštą praeitį – *„didžiąja dalimi ji ir mūsų pačių istorija, rodanti mūsų darbus, mūsų pasiruošimą, šių dienų intelekto raidą (zawiera po większej części i naszą własną historyą, wskazując na prace, na przygotowania nasze, na ruch umysłowy*

obecnej chwili)“ [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*][58]. Bartoszewiczius teigė, kad ne be reikalo tą veikalą pavadino biblioteka – daugybė jame pateiktų faktų rodo, kad jau daugiau nei pusė amžiaus vis dar tebevyksta krašto istorijos šaltinių rinkimas. Jis rašė: „Štai ponas Zenkavičius renka žinias apie Ašmenos, Feliksas Sesickis – apie Vilkmergės apskritį, Pranciškus Vilčinskis rašo apie Uteną, Ignotas Chodzka – apie Svyrius (Svierius), Jonas Gvalbertas Rudamina mums ruošia Verkių istoriją ir t. t. *Tai yra faktai, charakterizuojantys tą epochą: istorikas kada nors ir juos užfiksuos*“[59]. Bartoszewiczius nemanė, kad visi pažadai bus ištesėti, tačiau ir tai bus ženklai, rodantys, kad buvo dirbama; pagaliau istorijai bus paliktos tų žmonių pavardės, tai bus jų „pilietinių nuopelnų įrodymas“[60].

Bartoszewiczius išsamiai atkartojo ir šios knygos atsiradimo istoriją, pateiktą įvadinėje pirmojo tomo dalyje. Iš pirmo žvilgsnio tai buvo labai pagirtinas recenzento žingsnis. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad čia ir slypi visa rašinio intriga. Bartoszewiczius gana vaizdžiai perteikė veikalo sukūrimo aplinkybes: kaip iš pradžių buvo sumanyta tik perleisti garsųjį

53 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd (ciąg dalszy)“, *Biblioteka Warszawska*, 1852, t. 4, s. 69.

54 Turimas omenyje istorikas ir rašytojas Feliksas Janas Bentkowskis (1781–1852) ir jo veikalas: *Historya literatury polskiey, wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, w Warszawie i Wilnie, nakładem [Józefa] Zawadzkiego i Komp[anii], 1814.

55 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd (ciąg dalszy)“, s. 70.

56 Ibid.

57 Ibid., p. 71.

58 Ibid.

59 Ibid.

60 Ibid.

Tomaszo Święckio veikalą *Opis starożytnej Polski* (*Senovės Lenkijos aprašymas*)[61]; kaip pagrindiniam knygos rengėjui Timotiejui Lipinskiui netrukus paaiškėjo, kad knygą tektų perdaryti, – Święckio buvo aprašytos sritys, kurios jau nebepriklausė Lenkijai (Livonija, Moldavija, Valachija ir kt.), o Lipinskis norėjo pavaizduoti Lenkiją paskutiniais metais, Stanislovo Augusto valdymo laikais; kaip Balinskis pasisiūlė padėti ir t. t. Taigi, anot Bartoszewicziaus, iš esmės autoriai ėmė kurti savo pačių veikalą: „Suprantama, medžiaga, surinkta Lipinskio, turėjo sudaryti būsimo veikalo pagrindą, bet ponas Balinskis pažinojo Lietuvą, kurios nebuvo matęs ponas Lipinskis [*sic!* – *R. G.*], taigi darbas galėjo būti dirbamas keturiomis rankomis“[62]. Vienas buvo lietuvis, kitas – Mažosios Lenkijos gyventojas, tad Didžiąją Lenkiją ir Pamarį pasidalijo perpus. Taip vietoj planuotų dviejų gimė trys dideli tomai. Tačiau būtent šioje rašinio vietoje recenzento tonas pamažu ima keistis. Visų pirma Bartoszewiczius konstatavo, kad abiejų autorių jėgos, jų pasiruošimas – nevienodas: „Ponas Lipinskis dar prieš gimstant senovės Lenkijos aprašymo idėjai jau turėjo gausią medžiagą; *ponas Balinskis neturėjo jokios – išskyrus knyginę erudiciją ir savo atmintį* [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*]“[63]. Recenzentas tiesiai sakė, kad visus nuopelnus už šį veikalą reikia atiduoti tik Lipinskiui. Dar daugiau: „Jau iš pirmo žvilgsnio vieno ir kito darbo skirtumai didžiuliai ir akivaizdūs“[64]. Pirmiausia labai skurdi Balinskio naudota šaltinių bazė, vos keletas veikalų. „Taigi visas naujumas, viskas, ką pasiekė XIX amžiaus mokslas, viskas, ką mums davė dabartiniai praeities tyrinėtojai, turi apsiriboti beveik vien tik Raczyńskiu ir Łukaszewicziumi[65]“, – emocingai rašė Bartoszewiczius[66]. Anot recenzento, Balinskio darbas – tik kompilia-

cija žinių, kurias pateikė kiti autoriai: „Bet kurgi autoriaus nuopelnas? Ką naujo jis mums pasakė? Už ką mes jam galime būti dėkingi? Į tuos klausimus atsakyti sunku. *Balinskio negalėtume pavadinti net geru kompiliatoriumi*“[67]. „*Ne menas*, – rašė toliau Bartoszewiczius, – *glaustai atpasakoti išsamią istoriją, menas – pačiam parašyti istoriją ten, kur jos nėra*“[68]. Tai buvo negailestingi žodžiai. Bet didžiausias kaltinimas Balinskiui buvo dar rimtesnis – *jo darbai neatitinka to meto istorijos mokslo lygio*. Ir Bartoszewiczius gana detaliai pagrindė savo žodžius. Štai pagrindiniai Balinskiui išsakyti priekaištai: 1] šis istorikas pateikė neesminius, padrikus faktus, 2] pernelyg mažai vartojo rankraštinės medžiagos, 3] darė labai daug klaidų („jų pono Balinskio veikaluose visuomet apstu“[69]), 4] parašė senosios Lenkijos geografijos, bet ne jos vidaus istorijos darbą, 5] pernelyg mažai dėmesio skyrė vietos archeologijai. Ir čia kaip priešingybę Balinskiui nurodė jo kolegą Lipinskį, kuris, anot Bartoszewicziaus, panaudojo labai daug rankraščių, nežinomų dokumentų,

61 Turimas omenyje istorikas, geografas ir heraldikas Tomaszas Święckis (1774–1837) ir jo veikalas: *Opis starożytnej Polski*, Warszawa, nakładem i drukiem [Józefa] Zawadzkiego i [Józefa] Węckiego, Jego Królewskiey Mości nadwornych drukarzy i księgarzy, t. 1–2, 1816 (kiti leidimai – 1828 ir 1861 metais).

62 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd (ciąg dalszy)“, s. 74.

63 Ibid., p. 74–75.

64 Ibid., p. 75.

65 Turimas omenyje mokslo mecenatas, šaltinių leidėjas, visuomenės veikėjas Edwardas Raczyńskis (1786–1845) ir jau minėtas Józefas Łukaszewiczius.

66 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd (ciąg dalszy)“, s. 76.

67 Ibid.

68 Ibid.

69 Ibid., p. 78.

kronikų. Apskritai bendra recenzijos autoriaus nuostata buvo aiški – Balinskis „beveik nieko istorijai nedavė", o Lipinskis – „davė mums vien naujoves ir praturtino mokslą"[70]. Bartoszewiczius pateikė daugybę faktų, kurie rodė, kaip Lipinskis „praturtino mokslą". Dar daugiau – Lipinskis istorinius prietarus „triuškina istorine kritika, lygindamas datas ir įvykius, ir jau vien tuo duoda mokslui realios naudos; tuo tarpu Balinskis tuos prietarus nutyli ir kaip tikrą dalyką įsitikinęs priima tai, ką ankstesnieji kartojo, nors tai būtų ir visiškai akivaizdžios klaidos. Labai keista, kad tų klaidų nepastebėjo ponas Lipinskis. *Taigi akivaizdu, kad* Starożytna Polska – *tai du veikalai viename*"[71]. Tačiau Bartoszewiczius nebūtų Bartoszewiczius, jeigu nebūtų nurodęs ir kai kurių Lipinskio trūkumų. Kaip buvo galima suprasti iš to, kas jau anksčiau minėta, Balinskio kolega tarytum atitiko visus *profesionaliam* istorikui keliamus reikalavimus. Tačiau Bartoszewiczius norėjo dar daugiau. Ne tokį jis įsivaizdavo *idealų* istoriką. „Ponas Lipinskis, – rašė jis, – vis dėlto mums nesukūrė puikaus vaizdo, suteikė galimybę pažinti tik kai kuriuos jo fragmentus. Kodėl? Nes ponas Lipinskis yra kompiliatorius visa to žodžio prasme ir be kompiliacijos nemato nieko. *Pateikia mums daugybę naujų, įdomių faktų, bet tik faktų. Dvasios jis neparodys – tik kūną. Ponas Lipinskis nemoka žavėtis gamtos, istorijos įvykių grožiu: jis turi širdį tik datoms ir akmenims* [„žmonės, tiesa, mums turėtų rūpėti daugiau už pastatus ir mūrus"[72], – teigė Bartoszewiczius toje pačioje recenzijoje. – *R. G.*]. *Šiuo požiūriu Święckis jau yra pranašesnis. Święckio veikale yra klaidų, kurių Lipinskis nedaro; bet, antra vertus, jame yra jaudulys, jausmas; meilė tam, apie ką jis rašo, ir visa tai dvelkia poezija. Tiesa, ir ponas Lipinskis turi savo*

meilės supratimą – priešingu atveju jis nerinktų istorijos paminklų ir nebūtų parašęs knygos Starożytna Polska; *bet toji meilė kažkokia šalta, tuščia. Kodėl taip yra? Todėl, kad mūsų autorius visiškai neturi vaizduotės, jo gabumuose nėra jokio kūrybiškumo. Nuostabi atmintis, pasiaukojamas darbas niekuomet neatstos visagalės proto jėgos, kuri, kurdama paveikslą, geba daryti įtaką ir lavinti naują rašytojų kartą*"[73]. Bartoszewicziaus įsitikinimu, *Starożytna Polska* turėjo tapti puikia vaizdinga istorija („didelių rūmų ir didelių miestų griuvėsiai turi savo poezijos"[74]), ji turėjo būti prieinama skaityti visiems, kaip romanas, o virto tik citavimui reikalingų faktų rinkiniu. „Mes tikėjomės tame veikale rasti gyvybę, – rašė jis, – o mums davė tik faktus – tokius negyvus, tokius be galo šaltus!"[75] Ir nors Bartoszewiczius sakė, kad aprašinėdamas Lietuvą Balinskis šiuo požiūriu „labai pasitaiso (*poprawia się bardzo*)", vis dėlto bendra nuomonė apie jo darbą labai neigiama. Dar daugiau – recenzento ironija tolydžio augo. Štai kaip, pavyzdžiui, Bartoszewiczius aiškino, kodėl Lietuvai skirtas veikalo *Starożytna Polska* tomas Balinskiui pavyko geriau už dalį apie Didžiąją Lenkiją. „Autorius ne tik asmeniškai pažinojo tuos kraštus, bet ir jų praeitis, regis, jam rūpėjo, – teigė recenzentas, – nes daugiau veikalų cituoja ir daugiau žiūri į rankraščius. Iš tikrųjų trečiuoju tomu ponas Balinskis veikalui *Starożytna Polska* padarė

70 Ibid., p. 80.

71 Ibid., p. 82.

72 Ibid., p. 70.

73 Ibid.

74 Ibid.

75 Ibid., p. 84.

paslaugą, bet antra vertus, kiek sulaukė pritarimo savo darbui, kiek gavo pagalbos iš šviesių piliečių! Tiesa, jis tyrinėjo (*szperał*), bet tiesa ir tai, kad medžiaga jį patį gaudė. Lipinskis viską, ką pateikė, pats rado, tik vos keliose vietose cituoja bičiulių darbus; tuo tarpu ponas Balinskis tų bičiulių turi begalę. Taigi trečiąjį tomą išleidžia *Jo firma*: jis peržiūrėjo ir sutvarkė faktus, kuriuos jam suteikė kiti, tuo tarpu pats rašė ištisas monografijas, pavyzdžiui, – apie Vilnių, kurio istoriografas buvo"[76]. Bartoszewicziaus nuomone, istoriko Balinskio sistema labai paprasta: „*rašydamas istoriją, kai trūksta faktų, jis mėgsta prisidengti keistu rimtumu ir svarstymais*. O Lipinskis, jeigu nieko nežino apie tą vietovę, tai nieko apie ją ir nerašys. *Ponas Balinskis priešingai – pacituos, parašys apie ją platų straipsnį, o tame straipsnyje nieko – dažniausiai tik poezija*. Ar mums, pavyzdžiui, Lietuvos aprašyme įdomi Druskininkų vardo etimologija, kai ta vietovė nėra istorinė, kai jos šlovė siekia mūsų epochą, mineralinių vandenų atradimo epochą; jeigu tai visiškai nauja gyvenvietė – ne savo vardu, bet savo architektūra ir reikšme (p. 386)? Norėtume paklausti, kokią istorinę svarbą aprašant Kauną turi Mickevičiaus ir Dyzmos Bończos-Tomaszewskio[77] eilės (p. 398), o pasakojant apie Rumšiškes – ištrauka iš poemos *Gražina* (*Grażyna*) (p. 425)? Ar Mickevičiaus citavimas knygoje *Starożytna Polska*, t. y. iki 1794 metų, nėra grynas anachronizmas? [...] Jeigu autorius aprašinėtų šiandieninę Lietuvą, būtų klaida nepaminėti didžio tautos dainiaus, tą vietą apdainavusio; bet ištraukos iš poemų *Gražina* ir *Konradas [Valenrodas]* (*Konrad [Wallenrod]*) jau vien tuo knygoje *Starożytna Polska* mums rėžia akį, kad *jų cituoti kaip istorijos negalima, jos neturi senoviškumo ženklo; jos tėra mūsų jausmai, mūsų erudicija ir mūsų mintis*[78]. Dar daugiau kritikos sulaukė

Balinskio rašytos įvadinės dalys – Bartoszewicziaus įsitikinimu, jos turėjo tapti Lenkijos ir Lietuvos *civilizacijos istorija*, tuo tarpu jų autorius tik sutrumpino savo ankstesnį darbą, jau minėtą 1844 metų Lenkijos istorijos vadovėlį. Taigi akivaizdu, kad tam tikra prasme ši recenzija – tai ir paties istoriko Bartoszewicziaus pažiūrų deklaracija. Iš tikrųjų rašinio autorius pripažino, kad veikalui *Starożytna Polska* jis kėlė itin didelius reikalavimus, nes, anot jo, tai kolosalus mūsų epochos paminklas; knyga, kuri turėjo tapti senosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės miestų enciklopedija (joje aprašytos net 1696 istorinės vietovės). Deja, anot recenzento, *Starożytna Polska* autoriai savo tikslo neįgyvendino – knygoje ne tik daug klaidų, bet ir maža talento, kūrybiškumo, novatoriškumo.

Taigi Bartoszewicziaus kritika buvo kvalifikuota, išsami, antra vertus, turėjo vieną itin ženklų trūkumą – subjektyvumą, t. y. atvirą priešiškumą vienam iš recenzuojamos knygos autorių. Pirmasis Bartoszewicziui atrašė Timotiejus Lipinskis[79]. Nors nei plunksnos lengvumu, nei apimtimi, nei pagaliau – ironija jo atsakymas nė iš tolo negalėjo prilygti tik ką smulkiai atpasakotam rašiniui, tačiau Lipinskis buvo pirmasis, kuris atkreipė dėmesį

76 Ibid., p. 86. Vienas iš tokių Balinskio pagalbininkų buvo ir Vladislovas Sirokomlė (Liudvikas Kondratavičius), kuris 1844 metų pavasarį istorikui pateikė išsamų Nesvyžiaus pilies aprašymą. Žr. Ludwik Kondratowicz, *Notatka o Nieświeżu na żądanie W$^{\underline{o}}$ Balińskiego*, LMAB RS, f. 81, b. 36, l. 1–13.

77 Turimas omenyje lenkų poetas ir publicistas Dyzma Bończa-Tomaszewskis (1749–1825).

78 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd (ciąg dalszy)“, s. 87.

79 Tymoteusz Lipiński, „Kilka uwag nad rozprawą o *Starożytnej Polsce*, umieszczoną w *Bibliotece Warszawskiej* na m[iesiąc] październik b[ieżącego] r[oku]“, *Biblioteka Warszawska*, 1852, t. 4, s. 354–356.

į Bartoszewicziaus kaip recenzento fenomeną, išryškino tuos jo bruožus, kurie vėliau ne kartą stebins ir kitus autorius. Lipinskis pastebėjo, kad nepaisant Bartoszewicziaus talento ir mokslingumo („visose pono B. recenzijose ir studijose prasiveržia akivaizdus siekis pasigirti savo erudicija, kurios mes jam anaiptol neginčijame“[80]), jo kritiškumas yra itin pavojingas: jis viena ranka glosto, o kita – muša. Dar daugiau – Bartoszewicziui būdingas toks geras manymas apie save, „kad visus laiko niekuo, visus smerkia, visus niekina“[81]. Apskritai pagrindinis šio recenzento (taigi ir rašinio apie veikalą *Starożytna Polska*) bruožas – sarkazmas. Lipinskis manė, kad kritikas anaiptol neturėtų kaip pranašas pamokslauti, visus mokyti ir ironizuoti. Jis rašė: „Norint kitus traukti per dantį, reikia pačiam būti deramai mokytam, reikia būti įsitikinusiam savo tiesa, o kas visų svarbiausia – elgtis pagal literato sąžinę“[82]. Lipinskis atsakė į daugelį konkrečių Bartoszewicziaus kaltinimų, tačiau, regis, labiausiai jį užgavo priekaištai, kad rašąs sausai, be vaizduotės. Todėl Lipinskis buvo kategoriškas: „Tikriausiai jis [t. y. Bartoszewiczius. – *R. G.*] pajuokavo, nes mokslinis veikalas, o ypač – vietos istorijos dokumentų rinkinys, visiškai neturi jaudinti vaizduotės, kelti kokius nors sentimentalius jausmus; *jis turi prabilti tiesiog į protą* [paryškinta mano. – *R. G.*]“[83]. Bet, kaip minėta, Lipinskis – ne Bartoszewiczius. Nepaisant keleto gana taiklių pastebėjimų, jo rašinys buvo blankus ir neįtikinantis. *Publika laukė Balinskio atsakymo.* Tiesa, laukė ilgai, bet ne veltui. Balinskis savo plunksnos aštrumu buvo tolygus, o gal net ir viršesnis už savo recenzentą: jis atsikirto „kaip Balinskis“, tiksliau – „kaip šubravcas“. To įrodymas – „Laiškai nuo Kražantės krantų“.

Taigi šiandien turime galimybę rekonstruoti šių rašinių atsiradimo istoriją. O ji (tiksliau būtų pasakyti – šios istorijos

pradžia) tokia: nesulaukę Balinskio atsakymo kitame žurnalo *Biblioteka Warszawska* numeryje, Varšuvos literatai per veikalo *Starożytna Polska* leidėją Samuelį Orgelbrandą nutarė jį paraginti. Taip atsirado 1852 metų lapkričio 9 (21) dienos Orgelbrando laiškas Balinskiui, šiandien saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje[84] (šio laiško fragmentą, pirmąją jo dalį, cituoja ir Romualdas Naruniecas[85]). Taigi Orgelbrandas rašė:

> *Labai atsiprašau, jeigu rašydamas Tamstai šį laišką, neturintį jokio konkretaus intereso, lyg ir elgiuosi nemandagiai. Bet kalbama apie garbę, apie Tamstos vardo opiniją: spalio mėnesį žurnale* Biblioteka Warszawska *ponas Julianas Bartoszewiczius, kuris jau dveji metai, o ir anksčiau, kaip nuo pjedestalo į visas puses mojuoja kritikos kardu, drįsta pulti ir griauti literatūros šventoves (pavyzdžiui, rašydamas, kad Naruševičius*[86] „nežinojo, nematė, nesuprato mūsų krašto istorinės praeities" *[paryškinta Orgelbrando. –* R. G.*]) ir taip paeiliui drasko viską, kas jau padaryta arba kas garbingu ir darbščiu darbu dar daroma siekiant gero vardo mokslo ir*

80 Ibid., p. 355.

81 Ibid.

82 Ibid., p. 356.

83 Ibid., p. 355.

84 1852 metų lapkričio 9 (21) dienos Samuelio Orgelbrando laiškas iš Varšuvos Mykolui Balinskiui, VUB RS, f. 22, b. 212, l. 6–7.

85 Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 197.

86 Turimas omenyje visuomenės veikėjas, poetas, istorikas, veikalo *Historya narodu polskiego* (t. 1 – 1824; t. 2–7 – 1780–1786) autorius, vyskupas Adomas Naruševičius (Adam Naruszewicz, 1733–1796). Naruševičiaus veikalas vėliau buvo pakartotinai išleistas 1836–1837 ir 1859–1860 metais.

*literatūros pasaulyje (*w Rzeczypospolitej naukowej i literackiej*); taigi jis žurnale* Biblioteka Warszawska *užsispyrė sutriuškinti ponų Balinskio ir Lipinskio veikalą* Starożytna Polska. *Kokia tai recenzija, Pone Geradari, įsitikinsi skaitydamas* spalio mėnesio *[paryškinta Balinskio? –* R. G.*] žurnalo* Biblioteka Warszawska *numerį: kairiąja ranka glosto, o dešiniąja kerta per veidą. Ponas Lipinskis atsakė jau* lapkričio mėnesio numeryje *[paryškinta Balinskio? –* R. G.*]: nors itin delikačiai, bet labai šaltakraujiškai vis dėlto jam įrodė, kad knygos* Starożytna Polska *neskaitė ir liepė laukti Tamstos atsakymo į tai, kas susiję su Lietuva ir kita Tamstos darbo dalimi. Baimindamasis, kad ta recenzija liks Tamstos nepastebėta, atkreipiu į ją dėmesį vildamasis, kad nepaliksi jos be atsako. Tikiuosi, kad, Didžiai Gerbiamas Pone Geradari, manęs nepasmerksi už egoizmą, nes veikalas dėl tos recenzijos nuostolių nepatirs – jis pats, o ir jo nauda jau yra gana gerai žinomi. Bet tam ypač pasipūtusiam vaikėzui, nors koks gabus ir netgi darbštus jis būtų, nors ir kokią nuostabią rašymo dovaną turėtų, visų pirma reikia liepti, kad gerbtų tuos, kurie savo darbais sąžiningai tą pagarbą pelnė; priminti, kad puikybė jį akina, kad atsidurs klaidingame kelyje ir, užuot davęs naudos, kada nors praras tikėjimą, o jo puikus talentas prapuls*[87].

Ragindamas atsakyti į veikalo *Starożytna Polska* kritiką, Orgelbrandas manė darąs humanišką darbą: Bartoszewiczių vedąs iš „klaidingo kelio“ – šis nustosiąs šmeižti žmones, „kurių pavardės įrašytos arba dar tik rašomos aukso raidėmis mūsų istorijoje“[88]. Dar daugiau – Balinskiui patarė rašyti ne kur kitur, bet į laikraštį *Gazeta Warszawska*, nes, anot leidėjo, „*Biblioteka*

[Warszawska] leidžia sau modifikuoti"[89], t. y. keisti, tekstus. Taigi iš šio laiško aišku, kad Bartoszewicziaus kritiškumas Varšuvoje tapo savotiška problema – šio recenzento talentas darė jį pavojingą, trikdė ramybę (čia vertėtų pridurti, kad ilgainiui jis tapo ne itin populiarus ir Vilniuje[90]). Leidėjas Orgelbrandas jo asmenyje matė ir tam tikrą pavojų savo verslui. Todėl galima spėti, kad ragindamas Balinskį atsakyti į Bartoszewicziaus kritiką galvojo ne tik apie veikalo *Starożytna Polska* autorių garbę...

Balinskis, kuris, kaip minėta, labai skaudžiai reaguodavo į savo darbų kritiką, turėjo ir netgi *privalėjo* kaipmat atsakyti Bartoszewicziui. Tačiau dėl šiandien sunkiai paaiškinamų priežasčių Orgelbrando pasiūlymu Balinskis pasinaudojo tik po... ketverių metų, 1856-aisiais. Tuo metu, po dešimties metų literatūrinio neveiklumo, Vilniuje, Juozapo Zavadzkio spaustuvėje paskelbiama jo monografija *Studia historyczne* (*Istorijos studijos*)[91] (Varšuvos cenzūros komiteto leidimas spausdinti šią knygą duotas birželio 9 (21) dieną), o laikraštyje *Gazeta Warszawska* pradedamas publikuoti „Laiškų nuo Kražantės krantų" ciklas (pirmasis rašinys pasirodė liepos 20 (rugpjūčio 1) dieną). Netrukus, t. y. rugsėjo 9 (21) dieną, Bartoszewiczius *Biblioteka Warszawska* išspausdina piktą recenziją, nukreiptą prieš knygą *Studia historyczne*[92].

87 1852 metų lapkričio 9 (21) dienos Samuelio Orgelbrando laiškas iš Varšuvos Mykolui Balinskiui, l. 6–6v.

88 Ibid., l. 6v.

89 Ibid.

90 Žr. 1862 metų lapkričio 16 (28) dienos Maurikijaus Krupavičiaus laišką iš Vilniaus Mykolui Balinskiui, VUB RS, f. 22, b. 170, l. 10v–11.

91 Michał Baliński, *Studia historyczne*, z pięciu rycinami litografowanemi, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1856.

92 Julian Bartoszewicz, „*Studya historyczne* Michała Balińskiego, Wilno, 1856, 8ka, stron. VI i 366", *Biblioteka Warszawska*, 1856, t. 4, s. 630–639.

Iš jos galima spėti, kad Bartoszewicziui buvo žinoma ir „Laiškų nuo Kražantės krantų“ autorystė. Iš tikrųjų šio rašinio tonas buvo labai sarkastiškas. Karas tarp dviejų ponų „B” prasidėjo. Tai rodė jau pirmos Bartoszewicziaus recenzijos eilutės, kur Balinskis buvo pristatytas kaip „mokytas Vilniaus istorijos ir statistikos autorius, karalienės Barboros ir Sniadeckių biografas, XIX šimtmečio piligrimas į Čenstakavą [aliuzija į dar 1846 metais Varšuvoje paskelbtą kelionių apybraižą[93]. – *R. G.*]“[94]. Toliau – vien priekaištai *istorikui* Balinskiui. „Šiandieninės literatūros istorija, – rašė Bartoszewiczius, – ponui Balinskiui turėtų pagrįstą pretenziją, kad per visą savo mokslininko profesijos laikotarpį *neparašė jokio veikalo, neparašė jokios monografijos* [paryškinta mano. – *R. G.*]. Tiesa, jo darbai turi didelę vertę istorijai, tačiau visi jie (jeigu galima taip pasakyti) yra atsitiktiniai. Į autoriaus rankas pateko Barboros laiškai ir laiškai apie Barborą – taigi parašė knygą *Pamiętniki o królowej Barbarze* (*Prisiminimai apie karalienę Barborą*)[95]; turėjo išleisti Sniadeckių raštus, taigi parašė brolių Andriaus ir Jono biografijas[96] (Jono gyvenimo aprašymas iki šiol nebaigtas: tai žala ir pačiam veikalui, ir prenumeratoriams, kurie pinigus sumokėjo); kažkas paprašė parašyti monografiją apie Volaną, be to, skubiai, taigi ponas Balinskis tą biografiją parašė[97]; Orgelbrandas panoro veikalo *Starożytna Polska* – ir mūsų autorius ėmėsi darbo. Žmonės, literatūros pasaulyje turintys tokį puikų vardą kaip ponas Balinskis, paprastai pasirenka sau kokį nors gyvenimo tikslą ir tik jo siekia: Čackis tyrinėjo įstatymų leidybą, Bandtkie – spaustuves, Narbutas – Lietuvos istoriją, Łukaszewiczius – reformacijos eigą, Maciejowskis – teisės istoriją, Malinovskis – Vengrijos Jogailaičių praeitį, Muczkowskis – Jogailos akademijos istoriją[98]. Lelevelis

aiškino šaltinius ir visus paminklus, visas istorijos paslaptis. Vienas tik Balinskis, vienintelė mūsų mokslo įžymybė, dirba tik atsitiktinius darbus – ką ponas Dievas davė, ir todėl po raštų, kurie buvo knyga-rinkinys [turima omenyje 1843 metais išleista monografija *Pisma historyczne* (*Istorijos raštai*)[99]. – *R. G.*] dovanoja mums *Studia historyczne*, kitą knygą-rinkinį"[100]. Kaip ir anksčiau Bartoszewiczius kaltino Balinskį kompiliacija,

93 *Pielgrzymka do Jasnej Góry w Częstochowie, odbyta przez Pątnika XIX wieku i wydana z rękopisu przez Michała Balińskiego*, Warszawa, nakładem G[ustawa] Sennewalda, księgarza, 1846.

94 Julian Bartoszewicz, „*Studya historyczne* Michała Balińskiego", s. 630.

95 Michał Baliński, *Pamiętniki o królowej Barbarze, żonie Zygmunta Augusta*, t. 1–2, w Warszawie, nakład i druk J[ana] Glücksberga, księgarza szkół publicznych w Królest[wie] Polskiem, 1837, 1840.

96 Tuo metu Mykolas Balinskis buvo paskelbęs dvi brolių Sniadeckių biografijos studijas: M[ichał] B[aliński], *Rys życia Jana Sniadeckiego* (wyjątek z *Kuryera Lit[ewskiego]*), Wilno, w Drukarni A[ntoniego] Marcinowskiego, 1830; Michał Baliński, *Życie Jędrzeja Sniadeckiego*, Leszno i Gniezno: nakład i druk Ernesta Günthera, 1840. Be to, jau buvo išleidęs jų raštų rinkinius: *Dzieła Jana Sniadeckiego*, wydanie nowe, t. 1–7, Warszawa, nakładem Augusta Emmanuela Glücksberga, 1837–1839; *Dzieła Jędrzeja Sniadeckiego*, wydanie Michała Balińskiego, t. 1–6, w Warszawie, nakładem Augusta Emmanuela Glücksberga, 1840. Monografijoje *Studia historyczne* Sniadeckių temai buvo skirti net du rašiniai: Michał Baliński, „Jan Sniadecki i Tadeusz Czacki", in Michał Baliński, *Studia historyczne*, s. 5–86; Michał Baliński, „Napoleon i Jan Sniadecki", ibid., s. 89–97.

97 Žr. šio leidinio 6 nuorodą.

98 Turimas omenyje istorikas, bibliografas, bibliotekininkas ir kalbininkas Józefas Muczkowskis (1795–1858), daug dėmesio skyręs ir Krokuvos Jogailos universiteto istorijos tyrimams. Jo plunksnai priklauso monografijos: Józef Muczkowski, *Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych*, Kraków, nakładem i czcionkami Józefa Czecha, 1842; Józef Muczkowski, *Bractwa jezuickie i akademickie w Krakowie*, Kraków, w Drukarni Uniwersyteckiej, 1845 ir kt. Labai populiari, taip pat ir Vilniuje, buvo Muczkowskio parengta lenkų kalbos gramatika (*Grammatyka języka polskiego*), kurios pirmasis leidimas pasirodė 1825 metais Poznanėje, o antrasis ir trečiasis – Krokuvoje, 1836 ir 1849 metais.

99 Michał Baliński, *Pisma historyczne*, t. 1–4, Warszawa, w Drukarni pod firmą M[aksymiliana] Chmielewskiego, nakładem G[ustawa] Sennewalda, księgarza, 1843.

100 Julian Bartoszewicz, „*Studya historyczne* Michała Balińskiego", s. 630–631.

atsitiktiniu straipsnių, taigi ir temų, parinkimu. Recenzentas neišsigynė ir dar 1854 metais pasakytų žodžių, kad daugiau meno yra viename Lvovo istoriko Karolio Szajnochos vaizdelyje nei dviejuose knygos *Pamiętniki o królowej Barbarze* tomuose: „nes Szajnochos [darbuose] yra pasakojimas, taigi menas, tuo tarpu knygoje *Pamiętniki* – tik medžiaga (*bo w Szajnosze opowiadanie, a więc sztuka: w* Pamiętnikach *tylko materiał*)“[101]. Labai ironiškai nuskambėjo ir paskutiniai recenzijos žodžiai: „Jeigu daugiau tokių knygų kaip ši, t. y. pono Balinskio, atsirastų mūsų literatūroje, mokslas toli pažengtų, ir per labai trumpą laiką“[102].

Vargu ar tokio pasveikinimo Balinskis tikėjosi grįžimo į literatūros pasaulį proga. Nors, antra vertus, „Laiškai nuo Kražantės krantų“ rodo, kad panašiam sutikimui buvo pasirengęs. Kaip sakoma, pirštinė buvo mesta. Tačiau vargu ar būtume teisūs manydami, kad šių tekstų tikslas buvo tik Balinskio kova su Bartoszewicziumi. Taip, būtent Bartoszewiczius buvo pagrindinis „Laiškų nuo Kražantės krantų“ adresatas, būtent jam buvo skirti Balinskio svarstymai apie mokslinės kritikos, recenzavimo prasmę. Tačiau neužmirškime, kad šie laiškai – *dviejų istorikų* polemika, taigi savaime suprantama, jog pagrindinė jų tema (tai buvo jau akcentuota ir šio rašinio pradžioje) buvo *istoriografijos reikalai*. Romualdas Naruniecas, šiai Balinskio publicistikai paskyręs visą ketvirtąjį savo monografijos skyrių, aptaręs daugybę tuose rašiniuose gvildenamų klausimų, tarp jų ir istoriografijos problemas, išskyrė net tris šios tematikos dalis: 1] lenkų istoriografijos raida, 2] anuometinė istorijos mokslo padėtis svarbiausiuose krašto mokslo centruose ir 3] Teodoro Narbuto veikalo *Dzieje narodu litewskiego* vertinimas[103].

Taigi istoriko Balinskio uždavinys buvo labai platus. Tiesa, jau iš pirmo žvilgsnio į akis krinta vienas skirstymo netolygumas – jeigu dvi pirmosios temos labai plačios, tai trečioji – gana siaura, t. y. skirta tik vienam istorikui ir tik vienam jo darbui. Šmaikštesnis skaitytojas galėtų paklausti: galbūt tuo metu Lietuvoje ir tebuvo vienas istorikas? Nors taip tikrai nebuvo, Balinskio rašiniuose Narbutui skiriamas ypatingas dėmesys. Dar daugiau – Narbuto knyga *Dzieje narodu litewskiego* tampa pavyzdžiu, *kaip nereikia rašyti Istorijos*.

Vos ne kiekviename laiške Balinskis akcentavo, kad jo tikslas – „svarstymai apie istoriją", noras „kritiškai apžvelgti mūsų krašto istoriją"[104]. Kadangi žodis „istorija" reiškia ir praeitį, ir veikalus apie tą praeitį, tai „Laiškų" uždavinys tikrai platus. Tiesa, Balinskis teigė, kad kartais „užgriebia ir literatūrą", bet tai darė tik prabėgomis, norėdamas kai ką pasakyti apie periodinius leidinius, kuriuos skaitė labai atidžiai[105]. „Laiškų" autoriaus žodžiais, poezija, romanas – tik istorijos tarnaitės. Tiesa, apie istoriją Balinskis svarstė labai „literatūriškai". Jau minėta, kad rašinių forma neįprasta – tai literatūros (tiksliau – istorijos) salono imitacija. Beje, taip pat netradicinio, nes jį sudaro tik vyriška kompanija. Ir tai visiškai pateisinama: *istorija juk vyrų sritis*. Taigi, be paties anoniminio žurnalo *Biblioteka Warszawska* korespondento, nuolatiniuose pašnekiuose apie *Istoriją* (ir ne tik

101 Ibid., p. 636.

102 Ibid., p. 639.

103 Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 172.

104 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List VIII), *Gazeta Warszawska*, 1858, nr 178.

105 Ibid.

apie ją) dalyvavo dar trys veikėjai, tariami „artimiausieji kaimynai ir seni universiteto kolegos“: ponas Blažiejus Milkantas (Błażej Milikont), ponas Bartošas Cemenžickis (Bartosz Ciemiężycki) ir ponas Uvainis (Uwojń)[106]. Tiesa, pastarasis – labai epizodiškai, todėl dažniausiai ši šauni kompanija buvo vadinama tiesiog *triumviratu*. Visus šiuos „Laiškų“ personažus labai detaliai charakterizavo Romualdas Naruniecas, beje, atkreipęs dėmesį, kad pats Balinskis save galėjo tapatinti su „švelniuoju“ kritiku Blažiejumi Milkantu, priešpriešindamas jį (taigi ir save) „rūsčiajam“ recenzentui Bartošui Cemenžickiui, kurio prototipas, be jokios abejonės, – Julianas Bartoszewiczius[107]. Sunku nepritarti tokiai nuomonei, ypač prisiminus „Laiškų nuo Kražantės krantų“ atsiradimo aplinkybes.

Jau antrajame laiške Balinskis nurodė, kad vadinamojo triumvirato diskusijos bus paremtos trimis pagrindiniais principais: „gryna tiesa, sveiku protu ir sąžiningu objektyvumu“[108]. „Laiškų“ autorius rašė, kad toks jo kritiškumas jam pačiam ne visuomet patinka (ir čia, regis, jis nebuvo visai nuoširdus), tačiau antra vertus, „kad ir kaip būtų liūdna, jo nepaprastai reikia, nes baisu, kad svajonių ir falšo gangrena nesunaikintų viso mūsų krašto istorijos pagrindo ir kad išgalvoti dalykai nebūtų palaikyti tiesa, o tai jau pradėta daryti“[109]. Balinskis, įsitikinęs savo objektyvumu, manė, kad jo kritika nesusijusi su asmeninėmis ambicijomis – jis kritiškas tik vardan pačios *Istorijos*. Suprantama, po tokių postulatų buvo būtina pereiti prie konkrečių darbų, konkrečios analizės. Iš tikrųjų, turint omenyje tik ką minėtus kriterijus, ne taip jau lengva buvo nuspręsti, *kas* taps pirmuoju šauniojo triumvirato diskusijų objektu. Juolab kad Balinskis deklaravo, jog jį domina *visi* – tiek anų, tiek ir šių

dienų – istorijos veikalai. Tačiau reikėjo rasti tokį darbą, kuris *būtų vertas* Balinskio kritikos. Dar daugiau – kurį analizuojant būtų galima parodyti, *kaip reikia recenzuoti*. Ir Balinskis tokį veikalą surado. Visai čia pat, Vilniuje. Ir visai naują, labai žinomo autoriaus, tik ką išspausdintą Teofilio Glücksbergo spaustuvėje. Toji knyga – Teodoro Narbuto straipsnių rinkinys *Pomniejsze pisma historyczne* (*Mažesnieji istorijos raštai*)[110]. Būtent šiam veikalui ir teko garbė tapti pirmuoju triumvirato nuo Kražantės krantų diskusijų objektu. Kaip paaiškės vėliau, Narbuto darbas Balinskiui buvo parankus ir dėl kitų, jau asmeniškesnių, priežasčių. Šiaip ar taip, prie rinkinio *Pomniejsze pisma historyczne* turime sustoti kiek ilgiau. Juolab kad šios knygos aptarimą pradėjo ne kas kitas, bet reiklusis ponas Bartošas. Jis sakė:

> *Ponas Teodoras Narbutas, tapęs tokia didele garsenybe rašytojų pasaulyje, kai išleido savo devynių tomų Lietuvos istoriją, panoro ją papildyti (kaip pats pareiškia pratarmėje) paskelbdamas savo mažesniuosius raštus (tiksliau – į pagrindinį veikalą neįtrauktus pastebėjimus), kad su jais supažindintų viešuomenę. Taigi turime prieš akis gana*

106 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List II), *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 285.

107 Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 164–165. Be abejo, Cemenžickio pavardę Mykolas Balinskis sudarė turėdamas omenyje lenkų kalbos žodį *ciemężyć* (kitaip – *gnębić*, *uciskać*, *nękać*, *trapić* ir kt.), t. y. engti, prispausti. „Jo [t. y. Cemenžickio. – *R. G.*] pavardė, – rašo Romualdas Naruniecas, – pabrėžia griežtą, negailestingą poziciją, savo vertinimu jis tarytum prispaudžia, prislegia“ (ibid., p. 165).

108 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List II), *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 285.

109 Ibid.

110 Teodor Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1856.

ploną, bet labai smulkiomis raidėmis spausdintą knygelę: nors, deja, su nepaprastai gausiomis spaudos klaidomis, bet net keturiasdešimt du savarankiškus straipsnelius apie Lietuvą arba jos sostinę. Ilgiau nesustodami prie šios publikacijos tikslo, kiek tik mūsų korespondencijos forma leidžia, bendrai apžvelkime kiekvieną jos straipsnį ir, mušdamiesi į krūtinę, sąžiningai pasakykime autoriui visą tiesą, nors jis ant mūsų ir supyktų – nes taip juk elgiasi visuomet savo knygose skelbdamas nepasitenkinimą recenzentais, nors ir kokie švelnūs jie būtų. Šis rinkinys pradedamas keliais pratarmės žodžiais, kuriuose ir vėl randame autoriaus skundą, kad jo darbas yra apšauktas pavydžių ir priešiškų balsų. Kas ir kur apšaukė, bent jau mūsų kalba, apie tai nieko negirdėjome. Tiesa, buvo recenzija jo veikalui Dzieje narodu litewskiego – *Vilniuje leistame leidinyje* Wizerunki i Roztrząsania Naukowe *(1835 ir kitais metais)*[111], *bet ji buvo labai pakanti autoriui, labai mandagi ir pilna palinkėjimų dirbti tokį naudingą darbą, duodanti tikrai vertingų patarimų ir įspėjimų. Taip pat buvo išspausdinti (jau nepamename kur) atitaisymai dviejų itin klaidingų pono Narbuto teiginių, t. y. kad Žygimanto Augusto laikų Vilniaus miesto antspaude pavaizduotas pagonių milžino atvaizdas ir kad Vladislovas Jogaila prieš jam tampant Lenkijos karaliumi buvo pakrikštytas Jokūbo vardu*[112]. *Ir pagaliau paskutinį Narbuto istorijos darbų vertinimą galima rasti puikiame ir tikrai populiariame garsaus mūsų rašytojo Kraševskio dvitomyje* Litwa (Lietuva), *išleistame 1847 ir 1850 metais*[113]. *Bet visa tai ne tik nedvelkė jokia neapykanta (juo labiau – pavydu), bet atvirkščiai – buvo*

tiesos ir net tam tikro palankumo išraiška (wyrazem prawdy i nawet pewnej życzliwośći) *[čia ir toliau paryškinta mano. – R. G.], atsižvelgiant į didelę autoriaus meilę savo tyrinėjimo objektui ir prisirišimą prie savo žemės; pagaliau ir į tą aplinkybę, kad tai didelis, beveik viso jo gyvenimo darbas. Taigi – įvertinant autoriaus nuopelnus ir gerbiant jo darbus (šiuos žodžius įterpė ponas Milkantas, kuris visuomet laikėsi garbingo principo: kiekvienam atiduoti tai, kas jam tikrai priklauso). Tačiau tuo pat metu, nors ir kaip būtų liūdna, reikia pasakyti: visa tai neturėjo jokios, jokios įtakos pono Narbuto įsitikinimams, jis, atvirkščiai, dar atkakliau ėmė ginti savo nuomonę. Atrodo, kad būtent toji pagirtina meilė savo kraštui turėjo paskatinti poną Narbutą atkreipti didesnį dėmesį į recenzentų nuomonę ir*

111 Turimas omenyje tuomet plačiai nuskambėjęs anoniminis rašinys: „*Dzieje starożytne narodu litewskiego* przez Teodora Narbutta, t. 1: *Mitologia litewska*, z ośmią rycinami, Wilno, nakładem i drukiem A[ntoniego] Marcinowskiego, 1835, in 8vo stronic prócz regestru 482, wstępu stronic XV na dobrym białym papierze“, *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*, 1835, t. 12, s. 88–113. Teodoro Narbuto veikalas *Dzieje narodu litewskiego* buvo ne kartą kritikuotas ir kituose leidinio *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* istorinės tematikos straipsniuose.

112 Teodoro Narbuto teiginio, kad Vilniaus miesto antspaude buvo pavaizduotas lietuvių milžinas Alcis, kritikai daug vietos skiriama ir jau minėtame leidinyje *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* spausdintame anoniminiame straipsnyje (p. 109–110). Visiškai tikėtina, kad šio rašinio autorius buvo pats Mykolas Balinskis. Žr. Reda Griškaitė, „Apie 'Lietuvių mitologijos' genezę“, in Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1 [antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas], Vilnius: Mintis, 1998, p. 59. Beje, labai panašiai Balinskis kritikavo Narbutą monografijoje *Historya miasta Wilna* (*Vilniaus miesto istorija*) (t. 2, Wilno, drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1836, s. 97–99, przypis 37). Antrojo Narbuto teiginio – kad Jogaila prieš karūnaciją buvo pakrikštytas Jokūbo vardu – paneigimui taip pat buvo skirtas anoniminis rašinys. Žr. j. ł., „Twierdzenie T[eodora] Narbutta w sprawie chrztu Władysława Jagiełły“, *Czas* (Kraków), 1858, nr 4. Ar tik ir ši recenzija nebus Balinskio kūrybos vaisius?

113 J[ózef] I[gnacy] Kraszewski, *Litwa. Starożytne dzieje: ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d.*, t. 1: *Historya do XIII wieku*, t. 2: *Historya od początku XIII wieku do roku 1386*, Warszawa, w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1847, 1850.

> *svarstymus.* Juk ir jie dėl to paties krašto, dėl tiesos (dla tegoż samego kraju, dla prawdy) mėgino autoriaus dėmesį nukreipti nuo haliucinacijų ir klaidingų prielaidų, parodyti jam patikimesnį ir paprastesnį kelią, vedantį į supainiotos Lietuvos istorijos išnarpliojimą. *Tačiau ponas Narbutas, užuot giliau pažvelgęs į padavimus ir dokumentus, užuot pasvarstęs, ar nesuklydo ir kur yra toji tiesa arba bent jau panašumas į ją, ėmė kaltinti visus, kurie išdrįso jam paprieštarauti arba suabejoti jo teiginiais, laikydamas juos savo priešais ir pavyduoliais. Pažiūrėkime ir mes paeiliui, ar tas neklystamumas yra kuo nors pateisinamas tuose jo mažesniuosiuose istorijos raštuose*[114].

Tokia buvo įžanginė Bartošo Cemenžickio kalba. Šiame vos keliolikos sakinių monologe matome ir recenzento erudiciją, ir dalyko išmanymą, ir akivaizdžią ironiją. Bet kuriam atidesniam skaitytojui negalėjo likti jokių abejonių – tai Varšuvos kritiko Juliano Bartoszewicziaus stilius, tiksliau – to stiliaus parodija. Jau kitame laiške Balinskis tokį recenzavimą pusiau juokais, pusiau rimtai pavadins rinkinio *Pomniejsze pisma historyczne* *a n a t o m i j a*[115]. Vargu ar galima būtų rasti tikslesnį apibūdinimą. Tai patvirtina ir tolesnis tekstas, t. y. kruopštus visų Narbuto knygos straipsnių nagrinėjimas. Pažvelkime tik į vieno iš jų – Narbuto rašinio „O piśmie litewskiem“ („Apie lietuvių raštą“)[116] – analizę. Balinskis rašė:

> *Pagrindiniame savo veikale* – Dzieje Litwy */t. y.* Dzieje narodu litewskiego. – R. G.*/, jau ne kartą apie lietuvių kalbą ir raštą svarstydamas (žr. t. 1, p. 452; t. 3, p. 556), autorius įrodinėjo, kad senovės lietuviai turėjo savitą raštą ir kitų*

kalbų abėcėlėms nebūdingas raides. Dabar jau trečią kartą mėgina įrodyti, kad anksčiau egzistavo jokiam kitam raštui nebūdingos savito lietuvių alfabeto raidės. Taigi pradėjęs įrodinėti runų ženklų buvimą slavų ir gotų tautose, kas jau seniai visiems žinoma ir kas nereikalauja jokios erudicijos (tai ir buvo jo rašinio įžanginė dalis), toliau sako (p. 10), kad „lietuviai turėjo savo savarankišką raštą, kuriam pradžią davė runų alfabetas". Kuo gi grindžia tokią savo nuomonę? Visų pirma, neseniai jo paties rastu grafo Kyburgo (kitaip – Kubaros) pasiuntinybės dienoraščiu, kurio autentiškumas, deja, labai abejotinas. Antra *[čia ir toliau paryškinta Balinskio. –* R. G.*], visiems istorikams pažįstamo aiškiaregio ir klastotojo Prūsijos kronikininko Simono Grunau pateiktu faktu;* trečia, *Tado Volianskio, taip pat smerkiamo už įrašų falsifikavimą ir nebūtų dalykų kūrimą, liudijimu*[117]*; ir pagaliau – kažkokio Lydos advokato laišku. Tai silpni argumentai paremti teiginiui, kad senovės lietuviai tariamai turėję savo raštą. Atidėjus į šalį suklastotą dienoraštį, apie kurį vėliau pakalbėsime, ponui Narbutui turėtų būti žinoma, kokią šlovę istorinėje literatūroje turi Grunau. Tai matome ne tik iš naujausio ir paties mokyčiausio Prūsijos istoriko Voigto (*Geschichte Preussens *(*Prūsijos

114 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List II), *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 285.

115 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List III), ibid., 1857, nr 131.

116 Teodor Narbutt, „O piśmie litewskiem", in Teodor Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1856, s. 7–14.

117 Turimas omenyje istorikas, archeologas, numizmatas, kolekcininkas, visuomenės veikėjas Tadas Volianskis (Tadeusz Wolański *vel* Tadeusz hrabia z Wolan Wolański, 1785–1865).

istorija), *Bd. 1, S. 694)*[118]*, bet ir jo pirmtakų, pavyzdžiui, mokslinčiaus Hartknocho, kuris jau įtarinėjo Grunau (žr.* Selectae dissertationes [historicae] (Rinktinės [istorinės] disertacijos), *[išspausdinta prie Dusburgiečio kronikos], p. 9)*[119]*, darbų. Taip pat ir Braunas (*De scriptorum Poloniae et Prussiae virtutibus et vitiis (Apie Lenkijos ir Prūsijos rašytojų dorybes ir ydas), *Coloniae, 1723, p. 244)*[120]*, visai nesigailėdamas to kronikininko, vadina jį paiku rašytoju, savo veikale pridariusiu daugybę klaidų. Tą patį sako ir daugelis kitų. O tuo tarpu ponas Narbutas ne tik juo aklai tiki, bet dargi ypatingai žavisi jo klaidingais, suprantama, arba įtartinais pranešimais ir užsispyręs jį gina. Apie Volianskį ir Lydos advokatą nėra ko ir kalbėti. Tuo tarpu ponui Narbutui rūpi, pasitelkus tokius autoritetus, įrodyti, jog lietuviai taip pat kaip ir skandinavai bei slavai ne tik naudojo runų ženklus, bet ir turėjo savo nuosavą abėcėlę bei visą raštą savo kalbai išreikšti. Taigi autorius mano, kad svarbiausias argumentas jo teiginiui paremti yra vienas įrašas nežinomomis raidėmis, kurį Grunau, tariamai radęs kažkokioje XVI amžiaus vėliavoje, įdėjo į savo kroniką. Kitas kronikininkas, Lucas Damitzas [korektūros klaida: turėtų būti „Davidas", t. y. Lukas Davidas. –* R. G.*], antrą kartą jį perpiešė. Vėlesni komentatoriai nemokėjo jo perskaityti ir netikėjo to įrašo tikrumu; tik Thunmannas*[121] *pirmasis jį savaip iššifravo. Vėliau tai padarė ir Volianskis – tik jį suprato visiškai priešingai nei Thunmannas. Ponas Narbutas, griebdamasis visko, kas tik jam šauna į galvą, kad įrodytų, jog lietuvių tauta kadaise buvo itin civilizuota, skubotai patikėjo ir tuo įrašu – nepaisant to, kad abu aiškinimai labai abejotini, nors ir labai skirtingi. Tiesa, nemanome, kad*

primindamas mums apie tą įrašą knygos Pomniejsze pisma historyczne *autorius pasielgė blogai, bet negalime pagirti, kad jį priėmė kaip abejonių nekeliantį faktą ir kaip tam tikrą istorinį argumentą. Netgi atidžiai peržiūrėję Ulfilo alfabetą, etruskų abėcėlę, senuosius galų ir gotų raidynus, radome juose tas pačias raides, kurios yra ir tariamame lietuvių įraše. Jeigu jau pats autorius pripažįsta, kad kai kurios jų panašios į biarmių raides, tai tikriausiai turime daryti išvadą, jog tas įrašas dar nieko tikro nerodo apie visiems lietuviams bendro rašto egzistavimą. Gaila, kad ponas Narbutas, užuot sėmęsis faktų abejotinuose šaltiniuose, užuot atmetęs kritiškų rašytojų (pavyzdžiui, pono Voigto) pastabas, įrodymų, jog lietuviai galėjo turėti savo raštą, neieškojo pačioje jų kalboje. Tai padarė Kraševskis (*Litwa, *t. 1, s. 248), ir buvo teisus į antrą vietą nustumdamas kitus įrodymus – juk jau pats žodis „Rasztas" ir kiti jam artimi žodžiai yra pakankamas argumentas, kad*

118 Žr. Johannes Voigt, *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*, Bd. 1, Königsberg: im Verlage der Gebrüder Bornträger, 1827.

119 Turimas omenyje istorikas Kristoforas Hartknochas (1644–1687) ir jo veikalas: *Selectae dissertationes historicae de variis rebus prussicis*, opera et studio Christophori Hartknoch, anno MDCLXXIX [1679], išspausdinta prie Petro Dusburgiečio kronikos. Žr. Petri de Dusburg, Ordinis Teutonici sacerdotis, *Cronicon Prussiae, in quo Ordinis Teutonici origo, nec non res ab ejusdem ordinis magistris ab an. MCCXXVI [1226] usque ad an. MCCCXXVI [1326] in Prussia gestae exponuntur [...]*, Francofurti [Frankfurt] et Lipsiae [Leipzig], sumptibus Martini Hallervodii, MDCLXXIX [1679].

120 Turimas omenyje bibliografas, numizmatas, istorikas Davidas Braunas (1664–1737) ir jo veikalas: *De scriptorum Poloniae et Prussiae historicorum, politicorum et i[uris] c[onsul]torum typis impressorum ac manuscriptorum in Bibliotheca Brauniana collectorum, virtutibus et vitiis, catalogus, et judicium, post evolutionem exactam, fine odio aut studio, limatissimum*, Coloniae [Köln], anno MDCCXXIII [1723].

121 Turimas omenyje Johannas Thunmannas (1746–1778) ir jo garsioji monografija: *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker*, mit einer Vorr[ede] h[e]r[au]sg[egeben] von Anton Friedrich Büsching, Berlin: Verlag der Buchh[andlung] der Realschule, 1772.

*senovės lietuviai savo mintis reikšdavo tam tikrais ženklais. Vis dėlto tai buvo runos, t. y. atitinkami simboliai, kuriuos įrėždavo medyje arba išraižydavo akmenyje, nes žodis „Rasztas" reiškia išrėžtus, išraižytus ženklus – deja, kol kas visiškai neaišku kokius, kieno ir kokiais tikslais naudotus. Čia dar pridurkime, kad pats Thunmannas klysta, jeigu juos pateikia kaip lietuviškumo įrodymą: krašte tarp Oderio ir Elbės jis rado (o gal tik perskaitė?) pavadinimą „Perun", nes Perunas buvo slavų dievukas, kaip Perkūnas – lietuvių. Ir vėl ponui Narbutui patariame būti skrupulingesniam ką nors cituojant. Jonas Potockis savo veikale (*Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe (Kelionė į kelias Žemutinės Saksonijos sritis*), Hambourg, 1795)*[122] *neužsimena apie jokį lietuvišką įrašą senosiose herulų gyvenvietėse, tarp Elbės ir Oderio, nors būtent juo ponas Narbutas remiasi pirmajame savo veikalo* Dzieje narodu litewskiego *tome (s. 328). Trumpai tariant, skaitant šį straipsnelį apie lietuvių raštą bei prisiminus, ką jau anksčiau keliose vietose savo veikale* Dzieje [narodu litewskiego] *ponas Narbutas yra sakęs apie lietuvių kalbą, norėtųsi paklausti: kodėl autorius, gerai mokėdamas mūsų liaudišką kalbą, užuot aprašęs čia ir ten išmėtytas nuomones bei svarstymus apie jos senumą, nepasistengė viename padoriame, išsamiame straipsnyje ištirti jos prigimtį ir parodyti, kaip jos turtingume atsispindi visos lietuvių genties civilizacija? Tai būtų svarbiau nei remtis abejotinais ir fantastiškais kronikininkų bei jų komentatorių duomenimis. Tą tiesą gerai suprato Kraševskis, – kiek jam leido veikalėlio apie Lietuvą apimtis, iš duomenų, kuriuos jam pateikė kalba, trumpai nušvietė lietuvių tautos išprusimo būklę*[123].

Panašiai nagrinėjami ir kiti rinkinio *Pomniejsze pisma historyczne* straipsniai. Iš tikrųjų ši knyga – vienas nesėkmingiausių Narbuto leidinių. Pats autorius ne kartą skundėsi bloga Glücksbergo spaustuvės kokybe. 1856 metų spalio 5 (17) dieną laiške Adomui Honorijui Kirkorui apie knygą *Pomniejsze pisma historyczne* rašė: „Net baisu, kiek daug spaudos klaidų – trijų šimtų puslapių veikalėlyje du šimtai keturiasdešimt dvi klaidos, ir dauguma jų – rimtos. Norėčiau išleisti antrą leidimą, nes man net gėda“[124]. Daug klaidų autorius rado dar tikrindamas korektūras, bet į jo taisymus nebuvo atsižvelgta. Galima spėti, kad šie techniniai nesklandumai galėjo būti žinomi ir „Laiškų“ autoriui – Narbutas apie tai rašė ne tik Kirkorui, bet ir Eustachijui Tiškevičiui, su kuriais Balinskis tuo metu artimai bendravo. Antra vertus, knyga *Pomniejsze pisma historyczne* buvo kritikuojama ne tik už spaudos klaidas. „Hipotezės be galo!“ – piktinosi Narbutu Balinskis, ir tai buvo vienas pagrindinių priekaištų šio istoriko darbams[125]. „Laiškuose“ dažnai grįžtama prie Narbuto darbų – kaip prie chrestomatinio pavyzdžio, *kaip nereikia rašyti Istorijos*. Šis istorikas neužmirštamas net tada, kai kalbama visai apie kitus autorius ir visai apie kitus veikalus. Kad ir kaip būtų keista, augant Balinskio ir Bartoszewicziaus priešiškumui,

[122] Turimas omenyje keliautojas, istorikas, rašytojas Jonas Potockis (Jean *vel* Jan Potocki, 1761–1815) ir jo kelionių knyga: *Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe pour la recherche des antiquités slaves ou vendes, fait en 1794*, Hambourg: de l'imprimerie de G[ottlieb] F[riedrich] Schniebes, 1795.

[123] [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List II), *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 286.

[124] 1856 metų spalio 5 (17) dienos Teodoro Narbuto laiškas iš Šiaurių Adomui Honorijui Kirkorui, LVIA, f. 1135, ap. 11, b. 9, l. 174.

[125] [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List II), *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 286.

stiprėja ir Balinskio nepakantumas Narbutui. Naujas, dar stipresnis antinarbutiškas Balinskio proveržis buvo 1858 metais, šeštajame laiške nuo Kražantės krantų.

Balinskio kritiką, kaip jis pats teigė, sukėlė iš pažiūros smulkmena – garsus Lvovo teisininkas, istorikas ir heraldikas Kazimierzas Stadnickis (1808–1886) savo studijoje *Synowie Gedymina* (*Gedimino sūnūs*), ypač antrajame jos tome, rėmėsi Narbuto tyrinėjimais[126]. Dar prieš porą metų dėl tos pačios priežasties Balinskis kritikavo ir kitą autorių, Vilniaus Romos katalikų diecezinės seminarijos profesorių, teologą, dar tik pradedantį savo literatūrinę karjerą kunigą Augustiną Lipnickį (Augustyn Lipnicki, 1821–1912)[127], bet tuomet jo kritika tik priekaištais ir apsiribojo. Šį kartą (suprantama, ir vėl Bartošo Cemenžickio žodžiais) Balinskis reziumavo: „[Narbutą] studijuoti – tai gaišti laiką. *Didelė nepagarba istorijai* (*sroga obraza historyi*) [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*] taip ją falsifikuoti ir žaloti, kaip tai daro ponas Narbutas. Jo klaidos, kurias nurodo autorius [Stadnickis. – *R. G.*], nors ir gausios, tačiau yra vos tūkstantoji dalelė tų, kurių knibždėte knibžda veikale *Dzieje Litwy* [t. y. veikale *Dzieje narodu litewskiego*. – *R. G.*]. Mane tik stebina studijos *Synowie Gedymina* autorius: kaip galima, nors ir menkiausiai, remtis ta [Narbuto] istorija, kai joje kas žingsnis – klaida, o dar blogiau – kiekviename skyriuje arba netiksli citata, arba keistos prielaidos, arba išgalvotas ir nepatikrintas faktas. *Tai jau ne klaidos, bet piktnaudžiavimas pasitikėjimu literatūra*. Už suklydimus galima atleisti, nes tai žmogiška, ir kiekvienas mūsų kritikas daro nuodėmę, jeigu rūsčiai ir be pasigailėjimo už tai kritikuoja; *bet istoriko nesąžiningumas yra nusikaltimas, ir kritikos pareiga jį negailestingai bausti*. Taigi

kartoju, keista, kad ponas Stadnickis, kuris labai teisingai tiek daug tų klaidų ir netikslumų nurodo, dar turi noro pripažinti pono Narbuto teiginių pagrįstumą (t. 1, p. 3, nuoroda 15), kai šiam to visiškai stinga!“[128] Kaip įrodymą tik ką išsakytai nuomonei Balinskis pateikė ir konkrečių faktų. Šia prasme ypač įdomūs jo svarstymai apie Raudonės metraščio autentiškumą. Taigi „Laiškų“ autorius (ir vėl pono Bartošo lūpomis) teigė: „Tuo tarpu žinodami (kaip mes, lietuviai, iš arčiau žinome) Narbuto patiklumą bei jo aistrą visus rankraštinius ir net spausdintus dokumentus tempti prie savo istorijos sampratos, galime tikrai garantuoti, kad rankraštis, pavadintas Raudonės metraščiu, jeigu ir nėra visiška apgavystė, tai tėra kažkokie išrašai, *Silva rerum*, nurašyti jėzuito (o gal net – klebono) Korsako, tačiau ne 1488, bet 1688 metais. Tuo nesunku įsitikinti atidžiai perskaičius šio rankraščio aprašymą, paties Narbuto pateiktą pirmajame tome, išnašoje 156-ajame puslapyje[129]. Tiek ten aprašytos Vergilijaus eklogės, tiek Horacijaus odės, tiek Senekos tragedijos, tiek tasai panegiriškasis Jogailos giminės genealogijos aprašymas, o ką jau kalbėti apie puikų popierių, labai juodą rašalą ir labai jau

[126] Kazimierz Stadnicki, *Synowie Gedymina*, t. 1: *Monwid, Narymunt, Jawnuta, Koryat*; t. 2: *Lubart, xiążę wołyński*, Lwów, w Drukarni Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1849, 1853.

[127] [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List III), *Gazeta Warszawska*, 1857, nr 134. Ypač daug priekaištų sulaukė Augustino Lipnickio knygelė, pasakojanti apie šv. Jadvygą. Žr. *Książeczka do nabożeństwa Świętej Jadwigi*, na nowo przejrzana i wydana, Wilno: nakład Maurycego Orgelbranda, w Drukarni A[ntoniego] Marcinowskiego, 1856. Tuo tarpu kita, ne mažiau populiari, po poros metų pasirodžiusi kunigo Lipnickio knygelė, skirta šv. Kazimierui, kažkodėl nebuvo Balinskio įvertinta. Žr. *Życie, cuda i cześć Świętego Kazimierza, królewicza polskiego, wielkiego księcia litewskiego*, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858.

[128] [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List VI), ibid., 1858, nr 4.

[129] Žr. Teodor Narbutt, *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 1: *Mitologia litewska*, s. 156, przyp. 1 [skyrelis „Gelon“ („Gelonas“)].

lygią rašyseną, aiškiai rodo, kad tokie dalykai pas mus jokiu būdu negali būti priskirti XV amžiui. Bet Narbutui dar norėjosi Korsaką pervadinti Korčaku[130], nes šis buvo Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios, kurioje vėliau karalius Aleksandras įkurdino dominikonus, klebonas. Iš tikrųjų negaliu niekaip suprasti, kodėl ne tik Stadnickis, bet net Szajnocha[131] ir beveik visi kiti Lvovo istorikai, jau nurodę tiek daug Narbuto klaidų, vis dar juo taip tiki ir dėl tos priežasties, rašydami apie Lietuvą, patys daro didelių klaidų. Ir nors reikia jam [t. y. Narbutui. – *R. G.*] pripažinti darbštumą, gerus norus, o visų pirma – pagirti už naujos, itin svarbios ir bent jau pasitikėjimą keliančios Lietuvos kronikos[132] atradimą, vis dėlto kiekvieną kartą su juo reikia būti atsargiam"[133]. Šį kartą gieštajam Bartošui Cemenžickiui pritarė net ponas Milkantas. „Mes taip pat manome, – sakė jis, – kad Narbutas labai patiklus rinkdamasis šaltinius, ir mums nepaprastai gaila, kad tokį didelį jo darbą, galėjusį būti labai naudingą, ne vienoje vietoje žaloja visiškai klaidingi padavimai"[134].

Taigi Narbuto kritika, iš pradžių apsiribojusi tik rinkiniu *Pomniejsze pisma historyczne*, ilgainiui išsiplėtojo į visą veikalą *Dzieje narodu litewskiego*. Balinskis pirmasis nustatė taisyklę: *skaitydami Narbutą, abejokite viskuo*, nes jis ne tik nekritiškas, bet dargi falsifikuotojas, o tai jau – nusikaltimas. Antra vertus, „Laiškų" autoriui buvo įdomu, kodėl kai kurie istorikai, nors ir matydami Narbuto klaidas, vis dėlto visiškai jo tyrinėjimų neatmetė. Svarstymams apie tokio jų elgesio priežastis Balinskis paskyrė ne vieną puslapį, tarp Bartošo Cemenžickio ir Blažiejaus Milkanto užmegzdamas tikrą diskusiją. Štai keletas jos fragmentų. „Betgi pone Bartošai, – sušuko ponas Milkantas, – ką gi turi daryti mūsų istorikai, tyrinėjantys Lietuvą, jeigu, be Narbuto,

niekas neparašė tokios išsamios Lietuvos istorijos, niekas nesurinko visų liaudies tradicijų ir pasakojimų, niekas taip smulkiai nepaaiškino mūsų mitologijos ir pagaliau – niekas daugiau už jį nesurado šaltinių? Niekas, ir turiu dar pridurti – su tokiu prisirišimu prie savo krašto ir savo padermės, – nesukūrė tokio didžio lietuvių genties likimo vaizdo?“[135] Į tai Bartošas atsako: „Na, na, pone Milkantai, dėl Narbuto nebūk toks entuziastas. Kas tiek pasakų už gryną tiesą priėmė ir su tikrais įvykiais sumaišė, kas be jokios sąžinės keitė datas ir, dar daugiau, – savo paties cituojamų autorių tekstus taip, kaip jam patiko; kas daugybėje popiergalių, neturinčių jokios tikros vertės, matė senovės dokumentus ir jais rėmė neaiškias išvadas; kas pagaliau iš būdvardžių ir patarlių savo vaizduotėje prikūrė Lietuvai tiek pagoniškų dievybių, kokių šiame krašte niekuomet nežinota? ***Šis iš kortų pastatytas namelis, kuris tik pūstelėjus gali sugriūti, – tai nėra istorija!*** [Čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*] Neginčiju, ponas Narbutas padarė didelę paslaugą mūsų istorijai atrasdamas

130 Iš tikrųjų minėtoje nuorodoje Narbutas rašė, kad jo matytas Raudonės metraštis nurašytas kažkokio Antano Korčako (Antonius Korczak) arba Korsako (Korssak), tačiau su Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios klebonu jo nesiejo (ibid).

131 Karolis Szajnocha – Lvove gyvenęs ir kūręs poetas, istorikas, rašytojas (1818–1868).

132 Turima omenyje vadinamoji Aleksandro Bychoveco kronika, kurią Teodoras Narbutas paskelbė 1846 metais (*Kronika litewska*, in *Pomniki do dziejów litewskich, pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym, statystycznym, obyczajowym, archeograficznym i t. p., z różnych rękopisnych lub rzadkich wydań dziejopisów, tudzież dyplomatów i dalszych zabytków przeszłości odkrytych, w archiwach tajnych królewieckich, tudzież w archiwach ryskich i innych krajowych*, zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno, nakładem Rubena Rafałowicza, księgarza wileńskiego, w Drukarni M[auszy] Zymelowicza, typografa, 1846).

133 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List VI), *Gazeta Warszawska*, 1858, nr 4.

134 Ibid.

135 Ibid., *Gazeta Warszawska*, 1858, nr 6.

ir paskelbdamas senąją Lietuvos kroniką (tik visai be reikalo pavadindamas ją Bychoveco kronika), nors ji ir be jokių paaiškinimų buvo išleista; neginčiju, kad mokėdamas vokiečių kalbą, pirmasis suteikė mums galimybę pažinti Voigto veikalą *Geschichte Preussens* – tokį svarbų Lietuvos istorijai; neginčiju jo didžiulio darbštumo, visų pirma pagirtino dvarininkui, nes tarp jų ne taip dažnai pasitaiko rasti meilę savo tėvynės praeičiai ir prisirišimą prie savo genties; nors, tiesa, tas jo prisirišimas yra pernelyg didelis, t. y. *prarandamas objektyvumas*. Bet tuo pat metu negaliu nepapriekaištauti, kad ponas Narbutas, rašydamas apie Lietuvą, nesistengė tobuliau pažinti ir filologiškai išmokti lietuvių kalbą, kas yra būtina tos tautos tyrinėtojui bei istorikui ir ko stoka pono Narbuto veikale yra visur jaučiama!"[136]

Taip rašyti buvo galima tik tvirtai tikint savo tiesa. Vargu ar Balinskio svarstymuose apie Narbuto tyrinėjimus buvo tik noras kalbėti Juliano Bartoszewicziaus stiliumi. Antra vertus, jau buvo minėta, kad šia prasme Narbutas Balinskiui buvo labai parankus – jo nuomonė apie to istoriko darbus *iš tikrųjų* nebuvo labai gera. Šiandien sunku vienareikšmiškai atsakyti, kodėl Balinskis Narbutui buvo toks *ypatingai* griežtas – tai būtų tas pat, kaip išsiaiškinti, kodėl Bartoszewiczius buvo toks reiklus Balinskiui. Juolab kad neigiama nuomonė apie Narbuto veikalus tuomet nebuvo vyraujanti. Jau buvo minėtas 1842 metais žurnale *Biblioteka Warszawska* išspausdintas veikalo *Dzieje narodu litewskiego* autoriui labai palankus Aniceto Renjė rašinys. 1854 metais *Gazeta Warszawska* buvo paskelbtas ir Narbuto darbams pritariantis Kirkoro straipsnis[137]. Taigi Balinskio ir Narbuto santykiai buvo itin šalti. Romualdas Naruniecas pastebėjo, kad 1834 metais laiškuose Kraševskiui Balinskis dar labai teigiamai

atsiliepia apie Narbutą, tiksliau – apie pradedamą spausdinti jo veikalą *Dzieje narodu litewskiego*. Narbutas vadinamas „darbščiu ir rūpestingu tyrinėtoju“, o jo darbas „labai svarbiu ir įdomiu“[138]. Nors jau tuomet buvo suabejota Raudonės kronika, iš esmės veikalo *Dzieje narodu litewskiego* autoriaus naudoti šaltiniai vertinami teigiamai. Dar daugiau – Balinskis pripažino, kad Lietuvos istorijos tyrinėjimais Narbutas aplenkė ir jį patį, ir Kraševskį. Bet 1846 metais Balinskis jau labai kritiškas Narbuto veikalo atžvilgiu. Rugpjūčio 12 (24) dienos laiške Kraševskiui taip rašė: „Pagaliau visuomenė turės šią gerai parašytą Lietuvos istoriją [čia kalbama apie tuomet ruošiamą spausdinti Kraševskio monografiją *Litwa*. – *R. G.*], kurią taip nelemtai nutepliojo Narbutas devyniuose tomuose, užpildęs juos pasakomis ir nuobodžiais, o kartais juokingais pasakojimais. *Aš pats ruošiausi imtis to darbo* [paryškinta mano. – *R. G.*], bet mane kiti reikalai nuo jo atitraukė, nors visuomet troškau, kad kuris žinovas tuo užsiimtų, ypač kad pasirodo vis naujesnės medžiagos – prie jos skirtini ir kai kurie padavimai, pateikti mano veikalo *Starożytna Polska* dabar pasirodančiuose sąsiuviniuose“[139]. Po metų kitame laiške tam pačiam Kraševskiui Narbuto veikalą jau atvirai vadina kompiliacija[140]. Taigi tarp Narbuto ir Balinskio kažkada tikrai turėjo atsirasti šaltuko. Galbūt paslaptis glūdi

136 Ibid.

137 Jan ze Sliwina [Adam Honory Kirkor], „[Wszystkie oświecone kraje Europy...]“, *Gazeta Warszawska*, 1854, nr 42.

138 Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 175.

139 *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J. I. Kraševskiui*, parengė Bronius Genzelis, Genovaitė Gustaitė, Meilė Lukšienė, Vladas Žukas, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 360.

140 Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 176.

tik ką perteiktuose jo žodžiuose, t. y.: *„aš pats ruošiausi imtis to darbo“*? Galbūt tai ir buvo toji pagrindinė, nors ir paties Balinskio iki galo nesuvokta priežastis? Kad ir kaip ten būtų buvę, prielankumas Narbutui buvo labai trumpalaikis. Galima spėti, jog ir garsioji 1835 metais žurnale *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* išspausdinta recenzija galėjo priklausyti būtent Balinskio plunksnai[141]. Nei Balinskis, nei Narbutas niekuomet neieškojo glaudesnių asmeninių kontaktų, nors, kaip žinoma, tuometinis istorikų, ypač rašančių apie Lietuvą, ratas buvo itin siauras. Balinskis tarytum išeliminavo Narbutą iš savo aplinkos. Kaip pavyzdį galima paminėti ir tokį faktą: 1845 metais žurnalo *Biblioteka Warszawska* redakcijos vardu su pasiūlymu aprašyti Lydos apylinkių istoriją Balinskis kreipėsi ne į Narbutą – ten gyvenusį ir apie tas vietas sukaupusį itin daug medžiagos, bet į... Lauryną Putkamerį. Šis, suprantama, savo ruožtu (ir visiškai logiškai) pagalbos paprašė būtent Narbuto[142]. Tuo požiūriu bene įdomiausia yra paties Narbuto elgsena – nors viešai ir itin griežtai Balinskio kritikuojamas, jis niekuomet neatsakė į jo kaltinimus. 1857 metais, nors pats siuntė rašinį į Varšuvą, į žurnalą *Biblioteka Warszawska*, jame nė žodžiu neužsiminė apie tuo metu spausdinamus „Laiškus nuo Kražantės krantų“, juo labiau – neatsakė į jam pateiktus priekaištus[143]. Epigrafu savo rašiniui pasirinko garsųjį Senekos posakį – „*Errare humanum est* (klysti yra žmogiška)“, ir šiuos žodžius galėtume laikyti vienintele, nors ir netiesiogine užuomina apie tuo metu vykusią intensyvią veikalo *Dzieje narodu litewskiego* kritiką. Tuo tarpu visiškai kitaip Narbutas elgėsi Stanislovui Mikuckiui pradėjus spausdinti rašinius, kuriuose buvo įrodinėjama, kad veikalo *Dzieje narodu litewskiego* autorius tobulai nemoka lietuvių

kalbos, t. y. buvo teigiama tas pat, ką jau daug anksčiau buvo sakęs Balinskis[144]. Šį kartą Narbutas atsakė į jam pateiktus kaltinimus, ir labai griežtai[145].

1860 metų kovo viduryje, taigi jau baigiant spausdinti „Laiškus nuo Kražantės krantų", savaitraštyje *Tygodnik Illustrowany* straipsnį apie Narbutą paskelbė ir Bartoszewiczius[146]. Šiandien pagrįstai kyla klausimas, ar čia būta tik atsitiktinumo. Žymusis Varšuvos istorikas, atidžiai sekęs Balinskio publikacijas, negalėjo nepastebėti, kad tuose tekstuose daugiausia kritikos pelnė du literatai – jis pats, t. y. Julianas Bartoszewiczius, ir veikalo *Dzieje narodu litewskiego* autorius, t. y. Teodoras Narbutas. Galbūt kaip tik dėl šios priežasties jį ir pasirinko naujojo savo rašinio herojumi? Jeigu taip, tai šis Bartoszewicziaus tekstas mums itin svarbus. Visų pirma įdomu, ar skyrėsi (jeigu apskritai skyrėsi) šių dviejų istorikų – Bartoszewicziaus ir Balinskio – požiūris į Narbutą. Antra, kiek įtakos Bartoszewicziui padarė (jeigu apskritai padarė) „Laiškų nuo Kražantės krantų" autoriaus pozicija. Taigi atidžiau pažvelkime į šį rašinį. Iš pirmo žvilgsnio nei jo stilius, nei struktūra niekuo nesiskiria nuo kitų panašių garsiojo kritiko rašinių. Kaip ir visuomet, taip ir straipsnyje apie Narbutą Bartoszewiczius visų pirma iškėlė pozityvius momentus.

141 Plačiau apie tai žr. Reda Griškaitė, „Apie 'Lietuvių mitologijos' genezę", p. 56–60.

142 1845 metų lapkričio 2 (14) dienos Lauryno Putkamerio laiškas (laiško rašymo vieta nenurodyta) Teodorui Narbutui, LMAB RS, f. 18, b. 185, l. 157–158.

143 Teodor Narbutt, „[Niewypowiedzianie ucieszyła nas wiadomość...]", *Biblioteka Warszawska*, 1857, t. 4, s. 539–540.

144 Plačiau apie tai žr. Reda Griškaitė, „Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas", p. 119–122.

145 Teodor Narbutt, „Uwagi nad uwagami", *Teka Wileńska*, 1858, nr 3, s. 358–368.

146 Julian Bartoszewicz, „Teodor Narbutt", *Tygodnik Illustrowany* (Warszawa), 1860, t. 1, nr 26, s. 221–222.

Jis lakoniškai, bet užtikrintai nurodė šio istoriko vietą Lietuvos istoriografijoje. „Po Strijkovskio antras yra Narbutas (*Po Stryjkowskim jest Narbutt drugi*)“, – teigė jis[147]. Dar daugiau – tam tikra prasme Narbutas Bartoszewicziui buvo netgi svarbesnis už Strijkovskį. Visų pirma todėl, kad Narbutas, skirtingai nuo mozūro Strijkovskio, – lietuvis iš prigimties (*Narbutt jest kość z kości litewskiej*): „taigi jam daugiau nei Strijkovskiui pritinka rašyti apie Lietuvą“[148]. Be to, labai pagirtinas šio istoriko atsidėjimas tyrinėti būtent Lietuvos istoriją, nes, anot recenzento, rašyti apie šį kraštą reiškia nušviesti tik vienos provincijos praeitį: „tyrinėti Lietuvos istorijos niekas nenorėjo, nes visiems atsivėrė galimybės įdirbti daug platesnio istorijos pasaulio lauką“[149]. Bartoszewiczius gana smulkiai apžvelgė ir Narbuto biografiją, ir kūrybą, nuolat akcentuodamas svarbiausio jo veikalo – *Dzieje narodu litewskiego* reikšmę. Apskritai susidaro įspūdis, kad Bartoszewiczius buvo labai gerai informuotas apie Narbuto kūrybinius planus. Jam buvo žinoma, kad istorikas iš naujo perrašė pirmąjį savo didžiojo veikalo tomą – *Mitologia litewska* (*Lietuvių mitologija*)[150], jog nuolat pildė kitus aštuonis tomus[151]. Visų šių faktų nerasime „Laiškuose nuo Kražantės krantų“. Antra vertus, Varšuvos istoriko rašinyje Narbutui išsakytas ir ne vienas priekaištas. Bartoszewiczius kaip ir Balinskis konstatavo, kad veikalas *Dzieje narodu litewskiego* neatitinka to meto istoriografijos lygio. Jis rašė: „Narbutas neturėjo kritiško požiūrio į praeitį, jis tik įsiliepsnojo beprotiška meile savo žemės istorijai, bet gerai nesuprato to, ką matė. Didžios Naruševičiaus ir Lelevelio tradicijos nepadarė jam jokios įtakos. Atvirkščiai, Narbutas, kuris taip norėjo, kad Lietuvos istorija būtų tokia pat aiški ir pilna judesio kaip,

pavyzdžiui, Prancūzijos istorija, neapykantos skydu atsiribojo nuo tų tradicijų, netikėjo jomis, ir tai jau nebuvo jo paties klaidingo požiūrio į istorijos įvykius kaltė; atvirkščiai, tai buvo tam tikras mokslinės organizacijos trūkumas. Narbutas nebuvo kritiškas, taigi negimė istoriku, kuris atriboja jūras ir kontinentus. Todėl Narbuto istorija ir negalėjo būti kitokia, nei ji yra dabar"[152]. Dėl to Bartoszewiczius manė, kad tam tikra prasme Strijkovskio (nors ir ne lietuvio) veikalas gali būti netgi vertingesnis už Narbuto kūrinį – Strijkovskis duoda *praeities panoramą*. Bartoszewiczius, kaip ir Balinskis, kaltino Narbutą pernelyg dideliu patiklumu. Jis rašė: „[Narbutas] klauso tik savo fantazijos ir jau kartą iš anksto susikurtos sistemos – nuo to jo niekas neatplėš, net įrodymai", jis „painioja svetimus reikalus ir Lietuvą randa net ten, kur jos niekuomet nebuvo"[153]. Ne ką palankesnė Narbutui buvo ir baigiamoji šio rašinio mintis. „Trumpai tariant, – apibendrina Bartoszewiczius, – jeigu reikėtų duoti tikslią Narbuto veikalo *Dzieje narodu litewskiego* charakteristiką, pasakytume, kad tai atgimęs Strijkovskis, kartais Voigto papildytas, o kartais jo ir sugadintas. *Tai keistas vakarykščio ir šiandieninio, blogo ir gero, XVI ir XIX amžiaus suvokimo mišinys* [paryškinta mano. – *R. G.*]"[154].

147 Ibid., p. 221.

148 Ibid.

149 Ibid., p. 221.

150 Teodor Narbutt, *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 1: *Mitologia litewska*, Wilno, nakładem i drukiem A[ntoniego] Marcinowskiego, 1835.

151 Julian Bartoszewicz, „Teodor Narbutt", s. 222.

152 Ibid.

153 Ibid.

154 Ibid.

Ir vis dėlto, nors pagrindiniai Bartoszewicziaus ir Balinskio priekaištai Narbutui sutapo, Varšuvos recenzentas šio istoriko kūrinį vertino pozityviau. Dar daugiau – teigė, kad *kol kas nebuvo atlikta kruopšti šio didžiulio veikalo analizė* (*sic!*). „Čia ir ten pasirodančios trumpos nuomonės ir padrikos žinutės dar nėra recenzijos“, – teigė jis[155]. Be abejonės, tai buvo akivaizdi užuomina Balinskiui, Narbuto darbų, taigi ir veikalo *Dzieje narodu litewskiego*, „anatomijai“ paskyrusiam ne vienerius metus. Regis, Balinskis puikiai suprato Bartoszewicziaus ironiją, nes sureagavo kaipmat – didesniąją devynioliktojo laiško nuo Kražantės krantų dalį paskyrė ne kam kitam, bet savaitraštyje *Tygodnik Illustrowany* išspausdinto Bartoszewicziaus rašinio įvertinimui[156]. Pagrindinė Balinskio išvada buvo tokia: Bartoszewiczius, nors ir „labai taikliai nurodė visas pagrindines jo [t. y. Narbuto. – *R. G.*] ištęsto darbo ydas, nors greta to pripažino ir neginčijamą paties sumanymo svarbą“, nors „*įsigilino į kritišką požiūrį vertindamas Narbuto veikalus* [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*] ir kuo teisingiausiai išvardijo jo klaidingus įsivaizdavimus, apie tą dažniausiai išgalvotą Lietuvos mitologiją, jis vis dėlto *nieko nepasakė, kad įspėtų tuos, kurie aklai, net nesusimąstę tiki fantastiškais Narbuto padavimais ir savo raštuose dar padidina niekuomet neegzistavusių lietuviškų dievukų skaičių*“[157]. Taigi, Balinskio nuomone, kritiškasis Bartoszewiczius Narbutui buvo per mažai kritiškas. Antra vertus, perskaičius abu šiuos rašinius (tiek Bartoszewicziaus, tiek Balinskio), peršasi ir kita mintis – *Narbuto tema jau buvo išsemta*. Jau buvo nebeįmanoma pasakyti daugiau, nei buvo pasakyta. Savo garsiojoje knygoje *Historja literatury polskiej* (*Lenkų literatūros istorija*) Bartoszewiczius iš esmės tik atkartos

savaitraštyje *Tygodnik Illustrowany* pasakytas mintis[158]. Nieko daugiau apie Narbutą neparašys ir pats Balinskis. Tačiau kova tarp Balinskio ir Bartoszewicziaus „Laiškais nuo Kražantės krantų" nesibaigs, ji tik iš naujo plykstelės ir bus dar intensyvesnė. Savo nesantaikai kurstyti jie ras kitą, dar įdomesnį objektą.

155 Ibid.

156 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List XIX), *Gazeta Warszawska*, 1860, nr 284.

157 Ibid.

158 Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 560.

[2 skyrius]

„Jau ima švisti mūsų istorijos moksle“[159]

Romualdas Naruniecas tiksliai suskaičiavo visus „Laiškus nuo Kražantės krantų“, kuriuose Balinskis vienaip ar kitaip tiesiogiai kritikavo Varšuvos istoriką Julianą Bartoszewiczių, ir jų ne taip jau mažai[160]. Tik vargu ar toks skaičiavimas turi prasmę. Jau buvo minėta, kad iš esmės visi „Laiškai nuo Kražantės krantų“ yra adresuoti Bartoszewicziui, – rodo, kaip *galima* ir kaip *negalima* rašyti Istoriją, kaip *reikia* ir kaip *nereikia* recenzuoti. Todėl „Laiškuose“ pagal Juliano Bartoszewicziaus modelį sukurtas pono Bartošo Cemenžickio paveikslas yra vienas įspūdingiausių mūsų istorinėje literatūroje. Vargu ar kuris nors praėjusio šimtmečio, o juo labiau – šių dienų istorikas pelnė tokį išskirtinį spaudos dėmesį. Balinskio dėka prieš akis turime anuometinio istoriko, „Varšuvos kritiko ir recenzento“ portretą. Tai, ką Adomas Mickevičius, Mykolas Grabovskis ar Aleksandras Tišinskis apie mokslinę kritiką rašė rimtose studijose, Balinskis, kartais dar įtaigiau, pasakė savo „Laiškuose“. Iš tikrųjų jis palietė pačius skaudžiausius tuometinės *recenzavimo kultūros* – tų „gerbiamų kritikų, kurie labai dažnai patys nežino, ko nori“[161],

[159] Cit. iš: [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List V), *Gazeta Warszawska*, 1857, nr 253. Orig. : „Już zaczyna świtać w naszem dziejopisarstwie“.

[160] Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 194.

[161] 1859 metų spalio 12 (24) dienos Mykolo Balinskio laiškas iš Jašiūnų (juodraštis) Leonui Łubieńskiui, VUB RS, f. 22, b. 76, l. 3. Laiško fragmentą cituoja ir Romualdas Naruniecas (p. 46–47).

elgesio klausimus. Visų pirma – sudėtingas Varšuvos, tos „stebuklingos Varšuvos“, „didžiai gerbiamos Varšuvos valstybės“, to „mūsų literatūros židinio“[162] kritikų mokyklos problemas. Šie epitetai akivaizdžiai rodo, kad Balinskis visų pirma kalbėjo apie *negatyvią kritikos reikšmę*, kuri jam įsikūnijo viename asmenyje. Būtent dėl to ne visuomet lengva tikėti Balinskio objektyvumu. Antra vertus, kaip minėta, Bartoszewiczius buvo tas žmogus, kuris vėl prakalbino Jašiūnų atsiskyrėlį. Skaitant „Laiškus“, o ir kitą to meto jo publicistiką, galima suvokti jau *brandaus Balinskio* istorijos suvokimą. Lieka tik įdėmiai įsiskaityti į tuos tekstus. Kad ir kaip būtų keista, Balinskio istorijos veikalų studijavimas tokios galimybės neduoda. Bartoszewiczius, o iš dalies ir Narbutas buvo savotiški katalizatoriai, kurie skatino Balinskį rašyti. Ypač Bartoszewiczius, kuris, skirtingai nuo Narbuto, leido sau ir atsakyti į jam pareikštą kritiką.

1860 metais Balinskis išspausdino paskutinį laišką nuo Kražantės krantų, o jau po metų, 1861-aisiais, žurnale *Biblioteka Warszawska* paskelbė tik ką pasirodžiusios Juliano Bartoszewicziaus monografijos *Historja literatury polskiej* recenziją[163]. 1861 metų sausio 24 (vasario 7) dienos laiške Adomui Zavadzkiui Balinskis rašė: „Man buvo pranešta, kad Bartoszewiczius savo tik ką išleistoje knygoje *Historja literatury [polskiej]* parašė, jog Jonas Sniadeckis savo raštais darė *žalingą* [paryškinta Balinskio. – *R. G.*] įtaką jaunimui. Kad galėtum taip parašyti, tau turi būti ne visi namie. O ir kaip galėtum tai įrodyti. Nors knygoje *Pamiętniki* [turima omenyje tuomet Balinskio spaudai pradėta rengti knyga *Pamiętniki o Janie Sniadeckim* (*Prisiminimai apie Joną Sniadeckį*). – *R. G.*] bus išsamiai, dorai ir nešališkai pristatyti jo [t. y. Sniadeckio. – *R. G.*] nuopelnai, tačiau ir dabar

jokiu būdu negaliu tylėti. Todėl tame pačiame laiške [turimas omenyje paskutinis, dvidešimtasis, „Laiškas nuo Kražantės krantų“. – *R. G.*] atsakysiu Bartoszewicziui *visiškai nauju būdu* [paryškinta mano. – *R. G.*]“[164]. Romualdas Naruniecas cituoja ir kitą įdomų šiandien Krokuvoje, Čartoriskių bibliotekoje, saugomą 1861 metų balandžio 29 (gegužės 11) dienos Balinskio laišką Kazimierzui Władysławui Wójcickiui. Štai to laiško ištrauka: „Jo knyga [Bartoszewicziaus *Historja literatury polskiej*. – *R. G.*] čia [t. y. Lietuvoje. – *R. G.*] *sukėlė visuotinį pasipiktinimą ir tarp skaitančių žmonių suformavo pačią nepalankiausią nuomonę apie jo* [t. y. Bartoszewicziaus. – *R. G.*] *charakterį* [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*]. O dėl manęs, – tai turėjau imtis plunksnos, nes, pirma, būdamas pusės Jono Sniadeckio gyvenimo ir jo profesijos liudininkas, įtikinamiausiai galėjau jį ginti nuo negirdėto falšo ir šmeižto; antra, kaip senas literatas norėjau įspėti jaunimą apie visus autoriaus išsišokimus toje knygoje, nes ji, kaip sakoma, būtent tam ir rašyta. *Taigi aš ją išanalizavau plačiau nei kiti, o svarstydamas apie nežabotą autoriaus nuomonių ir pažiūrų savivalę (kitaip viso to pavadinti negalima), apie tūkstančius prieštaravimų, negalėjau ir jo paties pagailėti; todėl griežtai jam išsakiau visą tiesą.* Be abejonės, tai

162 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List III), *Gazeta Warszawska*, 1857, nr 131; [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List IV), ibid., 1857, nr 191.

163 Michał Baliński, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historya literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, Warszawa, 1861, nakładem Michała Glücksberga, w 8ce, str. 644, prócz tytułu, przemowy, podziału treści i skorowidza“, *Biblioteka Warszawska*, 1861, nr 4, s. 413–456.

164 1861 metų sausio 24 (vasario 5) dienos Mykolo Balinskio laiškas iš Jašiūnų Adomui Zavadzkiui, LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 394, l. 73v–74. Plačiau apie paskutinį „Laišką nuo Kražantės krantų“ žr. šio leidinio p. 96–98, 132–134.

neįveiks jo puikybės, bet bent jau bus garbingų žmonių protestas ir įspėjimas skaitytojams“[165]. Visų pirma į akis krinta tai, kad laiško autorius nuo savo korespondento net neketino slėpti neigiamo požiūrio į knygos *Historja literatury polskiej* autorių. Jo adresu Balinskis vartojo tokius žodžius kaip „falšas“, „šmeižtas“, „išsišokimai“, „savivalė“, „prieštaravimai“, „puikybė“. Suprantama, tai tik dalelė to, ką apie Bartoszewiczių ir jo tekstus jis pasakė savo anoniminiuose „Laiškuose“. Ten randame dar griežtesnių žodžių. Antra, kas itin svarbu, – laiškuose Zavadzkiui ir Wójcickiui Balinskis nusakė *svarbiausią priežastį*, šį kartą vėl paskatinusią jį griebtis plunksnos. Taip mūsų knygoje atsiranda *Jono Sniadeckio* vardas.

Balinskio recenzija buvo labai neigiama. Apie jos pobūdį galima spręsti jau iš paties epigrafo, iš knygos *Historja literatury polskiej* paimtų žodžių, t. y.: „Mes elgiamės lengvabūdiškai: savo nuomonę vėjyje pasigauname (*Lekkomyślnością to się dzieje u nas, że sądy z wiatru czerpiemy*)“[166]. Balinskiui nepatiko viskas: pradedant knygos struktūra, baigiant atskirais jos autoriaus teiginiais. Bet labiausiai – Bartoszewicziaus pasirinktas tautos protinio darbo skirstymas į raštiją (*piśmiennictwo*) ir į literatūrą (*literatura*). Balinskio nuomone, intelektinio darbo vaisius istorijoje galima klasifikuoti tik į *literatūrą* („apimančią tiek visą idealų sritį, tiek ir tiksliuosius mokslus, atmetant tik tai, ko žmonijai neverta saugoti ir atminti; nes viskas, kas kokioje nors žinių srityje prisideda prie proto lavinimo ir tautos švietimo bei civilizacijos skleidimo, yra tiek pat kilnu, kiek ir naudinga“[167]) ir į *bibliografiją* („visuotinį ir didelį rašytinio bei spausdinto žodžio inventorių, atsisakant tik tų varganų vaisių, kurie nieko neverti ir niekam netarnauja“[168]). Tuo tarpu Bartoszewicziaus

manyta kitaip: „tik literatūroje yra kūrimas (*tworzenie*): idealus – filosofijoje, jausminis – poezijoje ir atskleidimas to, kas buvo, – istorijoje. Tuo tarpu raštijoje – tik kompiliacija“[169]. Fizikos, matematikos, astronomijos, chemijos ir kitų mokslų veikalai neverti priklausyti literatūrai, nes jų tikslas, kaip teigė autorius, *„yra tik pramonės (??)* [Balinskio klaustukai. – *R. G.*] *vystymas; jie, nors ir genialiausi, yra tik paprastas gaminys, kaip bet kuri gera žemės ūkio mašina*“[170]. Ši vieta sukėlė ypač didelį Balinskio pasipiktinimą. Jis buvo įsitikinęs, kad labai sunku nustatyti ribą, kur baigiasi *raštija* ir kur prasideda *literatūra*, nes „visi mokslai, visi žmogaus žinojimo šaltiniai, visos jo apraiškos, kurios kyla iš įkvėpimo arba gamtos tyrinėjimo, yra tarpusavyje taip glaudžiai susiję, kad norint tą grandinę nutraukti, neišvengiamai teks susipainioti ir įklimpti nesibaigiančių prieštaravimų labirinte“[171]. Kaip pavyzdį jis nurodė ne tik Aleksanderį von Humboldtą, savo knygose nuostabiai aprašiusį Andų ir Kordiljerų vaizdus (taigi buvusį vienu metu ir mokslininką, ir kūrėją – poetą), ne tik Mikalojų Koperniką – mąstytoją ir literatą, bet ir Balinskiui dar artimesnius – tiek laiko, tiek geografijos požiūriu – Martyną Počobutą, Andrių ir Joną Sniadeckius. Ypač pastarąjį, nes Bartoszewicziaus monografijoje jam buvo skirta ypatinga vieta.

165 Cit. pagal: Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 198.

166 Michał Baliński, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historya literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*“, s. 413.

167 Ibid., p. 416.

168 Ibid.

169 Ibid.

170 Ibid.

171 Ibid., p. 419.

Knygos *Historja literatury polskiej* pasirodymas buvo svarbus įvykis to meto mokslo pasaulyje[172]. Tais pačiais 1861 metais tik viename leidinyje – *Biblioteka Warszawska* – buvo išspausdintos net trys tos knygos recenzijos. Bartoszewicziaus monografija nebuvo užmiršta ir Vilniuje: 1862 metų pradžioje rašinį apie ją paskelbė ir jau ne kartą minėtas Balinskio bičiulis, Vilniaus universiteto auklėtinis, vienas iš žurnalo *Biblioteka Warszawska* įkūrėjų, vienas geriausių to meto literatūros kritikų – Aleksandras Tišinskis[173]. Studijai *Historja literatury polskiej* jis taip pat nepagailėjo karčių žodžių. Jo išvada, nors ir ne tokia emocinga kaip Balinskio, taip pat buvo nepalanki monografijos autoriui: „Tai knyga, kurios turinys yra svarbus ir įdomus, tačiau joje yra ir ydų; tokių, kurios net nepateisinamos rašytojui, ypač istorikui, pavyzdžiui, joje randame nelogiškumų, šmeižto, kažkokios ekstravagancijos ir t. t., jau nekalbant apie kai kurias bibliografines klaidas. Man buvo itin įdomu susipažinti su tokia knyga; skaičiau ją labai įdėmiai ir matau, kad jai skirtas recenzijas galima visiškai pateisinti. Tai tikriausiai vienintelė knyga, kuri turi tiek pat teigiamų bruožų, kiek ir trūkumų. Tų teigiamų bruožų ir tų trūkumų tiek daug, kad iš tikrųjų reikia tik stebėtis, kaip jie gali egzistuoti greta; kaip jie gali būti vienos rankos kūriniu?“[174] Tišinskis labai taikliai nusakė esminį studijos *Historja literatury polskiej* bruožą – kontroversiją. Iš esmės ši knyga – tai Bartoszewicziaus tyrinėjimų reziumė. Iš tikrųjų monografija labai drąsi, su aiškia autoriaus pozicija. Jau pratarmėje Bartoszewiczius išsakė pagrindinius savo postulatus. Štai kai kurie iš jų: 1] Žmogaus dvasia nemirtinga, pradžią imanti iš Dievo; ji įsivaizduoja ir kuria idealius pasaulius. Todėl žemėje nėra tautos, kuri

nors retkarčiais nemąstytų apie save; 2] Žmogaus dvasia kuria įvairiais būdais. Ji moka kurti ir žodžiais. Visa tai, ką dvasia sukuria žodžiais, ir vadinama literatūra; 3] Literatūrą turi kiekviena, nors ir žemiausios civilizacijos, tauta. Pati primityviausia literatūros forma – liaudies literatūra. Šią literatūros stadiją išgyvena visos tautos, siekdamos aukštesnės proto brandos. Tauta, turinti nedidelę istorinę patirtį, kuria nesąmoningai: „Čiulba kaip lakštingala nežinodama kodėl ir kam; išsilieja dainoje, savo jausmuose, nes taip turi daryti, nes iš prigimties taip daryti ir vystytis jai dera. Bet pagaliau yra jau visiškai civilizuotos tautos, kurios kuria sąmoningai, kurios nori ir moka kurti“[175]. Apie tautos civilizaciją galima spręsti tik iš šios literatūros – kuo ji turtingesnė, tuo toji tauta mokytesnė, labiau apsišvietusi. Čia jau veikia ne tik jausmai, bet ir mokslas bei žinios. Taigi šioje stadijoje greta liaudies literatūros jau vystosi ir visapusiška (*wszechstronna*) literatūra; 4] Tautos protinių galių turtus galima nusakyti ir kitu terminu – raštija. Nors paprastai raštija ir literatūra suplakama į viena, autorius mano, kad tai du

[172] Beje, ši monografija, išleista dviejų tūkstančių egzempliorių tiražu, per labai trumpą laiką buvo skaitytojų tiesiog išgraibstyta. Bartoszewiczius ėmė rengti antrąjį, kaip teigiama, – dvigubai didesnės apimties leidimą, tačiau šį sumanymą įgyvendinti sukliudė mirtis. Žr. [Zygmunt Gloger], *Julian Bartoszewicz, jego żywot i prace (ur. 1821–1870)* (Osobne odbicie z *Przeglądu Polskiego*), Kraków, w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem K[onstantego] Mańkowskiego, 1871, s. 32.

[173] Mykolo Balinskio ir Aleksandro Tišinskio korespondencijos fragmentai (1860 metais rašyti laiškai) saugomi ir VUB RS (f. 22, b. 248, l. 1–3).

[174] Aleksander Tyszyński, „Julian Bartoszewicz“, in Aleksander Tyszyński, *Pisma krytyczne, staraniem rodziny ogłoszone drukiem, z portretem autora i podobizną jego podpisu*, zebrał, ułożył i zarysem biograficzno-literackim poprzedził Piotr Chmielowski, t. 1: *Pisma do roku 1866*, s. 442.

[175] Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 2.

savarankiškas reikšmes turintys žodžiai. Raštija – tai visa, ką kada nors sukūrė kokia nors tauta – žodžiu ar raštu, – visiškai nepaisant to, ką sukūrė, vertės. Literatūra – tai jau atranka iš raštijos, tai tik jos gražiausioji, tauriausioji, idealiausioji dalis. Raštija apima visas žmonijos žinias. Raštijai dirba ir fizikas, ir matematikas, ir filologas, ir teisininkas, ir gramatikas, ir ekonomistas, ir filologas, ir gydytojas – bet kuris, kuris ką nors rašo. Tuo tarpu literatūros srityje veikia tik išrinktoji dvasia, kuri sukasi tik idealiose, ne materialiose, sferose ir kuri kuria tai, kas turi didesnę išliekamąją vertę. Raštija – tai tam tikra amato sritis. Jai priklausančios knygos dažniausiai atspindi tik to meto poreikius. Be to, dažniausiai jos tėra kompiliacija. Tuo tarpu *tikroji kūryba* vyksta literatūroje: kūryba idealiose sferose – *filosofija*; kūryba jausmo sferose – *poezija*; kūryba istorinės praeities sferose, o tiksliau – atskleidimas to, kas buvo, – *istorija* (Bartoszewiczius vartoja terminą *dzieje*). Būtent dėl šios priežasties literatūra dažnai apibūdinama kaip tautos siekis pažinti savo pačios prigimtį. Todėl tauta gali turėti raštiją, bet neturėti literatūros. Moksle, kurio tikslas yra pramonės plėtra, kuris iš esmės žmonių žinias išplečia tik materialiojoje plotmėje, žodis yra tik materijos įrankis, todėl mokslo knyga, nors ji būtų ir genialiausia, bus tik dirbinys. Ir priešingai, poezijos bei istorijos kūriniai visų pirma priklauso literatūrai. Tik literatūra rodo tikrąjį tautos genialumą. Versdama iš kitų kalbų tauta pademonstruoja, kad ji domisi kitų šalių laimėjimais, bet tik kurdama pati parodo, ką ji sugeba, kokia jos vieta tarp tų tautų ir t. t. Bartoszewiczius teigė, kad savo knygoje jis visų pirma kalbės apie *literatūrą*: „norime čia sujungti viską, nors ir nedideliame periode, t. y.: bibliografiją,

biografiją, liaudies literatūrą, raštiją ir faktus iš tautos civilizacijos istorijos, visam kam pagrindu duodami *tikrosios literatūros* [paryškinta mano. – *R. G.*] istoriją, nes būtent į ją ir kreipsiu ypatingą dėmesį“[176]. Suprantama, iš *tikrosios literatūros* kategorijos išeliminavęs gamtos ir tiksliuosius mokslus.

Kad ir kaip būtų keista, mums Bartoszewicziaus knygoje ypač įdomi būtent toji „netikroji literatūra“, kuriai, nors ir nusižengdamas deklaruotiems principams, monografijos *Historja literatury polskiej* autorius vis dėlto skyrė ne tiek jau ir mažai vietos. Tokį susidomėjimą visų pirma žadina mūsų rašinio objektas – istorikas Mykolas Balinskis, dar tiksliau – vadinamoji *Jono Sniadeckio problema*. Taigi Bartoszewiczius savo poziciją nusakė labai aiškiai ir vienareikšmiškai – knygos autoriaus nuomone, Jono Sniadeckio nuopelnai švietimui, vadinasi, ir literatūrai, yra pervertinti. Dar daugiau – šio asmens veikla padarė daug žalos buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės intelektiniam gyvenimui. Tiesa, Bartoszewiczius kritikavo ir Sniadeckį – rektorių (jo valdžia buvusi autokratinė, Vilniaus švietimo apygardoje jis elgęsis kaip Edukacinės komisijos pirmininkas, tikėjęs savo neklystamumu, mėgęs išorinį blizgesį – per iškilmes su purpurine toga, su savo regalijomis atrodęs „kaip karalius, kaip monarchas“[177], manęs, kad „tik jo protas esąs protas, tik jo nuomonė tikra“[178]), bet labiausiai Bartoszewiczius puolė Sniadeckį – rašytoją. Knygos *Historja literatury polskiej* autoriui buvo visiškai nesuprantamas jo amžininkų entuziazmas dėl Sniadeckio studijos apie

[176] Ibid., p. 5.

[177] Ibid., p. 497.

[178] Ibid., p. 496.

Koperniką[179]. „Istorinė gi studijos dalis nieko nepaaiškino, – rašė Bartoszewiczius. – Koperniko nuopelnus astronomijai galėjo parodyti bet koks kitas tą dalyką išmanantis mokslininkas, ir tam nereikėjo nei didelių gabumų, nei pranašavimų, nei iškilmingų svarstymų“[180]. Be Horacijaus ir Franciszeko Ksawery'jaus Dmochowskio[181], Sniadeckis nepripažinęs jokių kitų poetų. Be to, pasisakęs prieš Immanuelį Kantą ir visą vokiečių filosofiją. Apskritai jis „stodavo prieš visas kalbos ir literatūros reformas“[182]. Bartoszewicziaus nuomone, taip galėjo elgtis tik itin didelę socialinę valdžią turintis žmogus. Bet pats nuožmiausias buvo šis knygos *Historja literatury polskiej* autoriaus konstatavimas: „*Istorijos mokslų, kurie dvasią kėlė, nepakentė, nes buvo žmogus su išskaičiavimu ir labai praktiškas. Todėl priešinosi Leleveliui ir apskritai visiems, kurie pranašavo naują epochą. Trumpai tariant, tai buvo nepaprastai kenksmingas tautos literatūros ir pilietinės visuomenės pažangai žmogus, nes, anot jo, tik realūs mokslai – matematika ir fizika – turį visas teises universitete. Todėl visą lenkų jaunimą prievarta vertė būti materialistais ir neleido jam klaidžioti dvasios sferose* [paryškinta mano. – *R. G.*]“[183]. Regis, šiais žodžiais Bartoszewiczius ir nusakė esminę savo neigiamos nuostatos priežastį. Dar viena įdomi detalė – knygos autorius kiekviena proga nevengė pabrėžti, kad „lietuvių istoriko Mykolo Balinskio uošvis“ profesorius Andrius Sniadeckis buvo visiška priešingybė savo garsiajam broliui. Bartoszewicziui jis – tyrinėtojo ir visuomenininko idealas, labai gabus ir mokslui pasišventęs žmogus. „Kai Jonas daugiau buvo atsidėjęs darbui suktis apie vyresnybę, – sakė studijos *Historja literatury polskiej* autorius, – Andrius skynė mokslo vaisius“[184]. Bartoszewicziui imponavo ir tokie Andriaus Sniadeckio biogra-

fijos faktai kaip leidinio *Dziennik Wileński* įkūrimas bei vadovavimas Šubravcų draugijai. „Įvairiapusis talentas, ne išpūstas kaip jo brolio", – rašė jis[185]. Tuo tarpu Jonas Sniadeckis, anot Bartoszewicziaus, „tiesą sakant, ne tik nieko genialaus, bet net ir nieko svarbesnio neparašė"[186].

Neigiama „Sniadeckių biografo" Mykolo Balinskio reakcija į šiuos Bartoszewicziaus samprotavimus visiškai akivaizdi.

179 Turima omenyje 1802 metais Varšuvos mokslo bičiulių draugijos posėdyje perskaitytas ir tais pačiais metais tos draugijos tęstiniame leidinyje paskelbtas Jono Sniadeckio darbas *O Koperniku* (*Apie Koperniką*). Žr. Jan Sniadecki, „O Koperniku, rozwiązanie zadania, które Towarzystwo warszawskie przyjaciół nauk do odpowiedzi ogłosiło: oddając hołd, winney pochwały Mikołaiowi Kopernikowi pokazać, iak wiele mu winne były nauki matematyczne, mianowicie astronomia w wieku, w którym żył: z których poprzedników, iak wiele i iakim sposobem korzystał; i iak wiele mu są winne w czasie teraźniejszym", *Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, t. 2, w Warszawie, w Drukarni Xięży Piarów, 1803, s. 83–192. Vėliau šis darbas buvo ne kartą perleistas, ir ne tik lenkų kalba: 1803, 1818 ir 1820 metais pasirodė jo vertimai į prancūzų kalbą, 1821 metais – į rusų, 1823 metais – į anglų, 1830 metais – į italų kalbas.

180 Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 495.

181 Turimas omenyje garsus lenkų poetas ir visuomenės veikėjas Franciszekas Ksawery'jus Dmochowskis (1762–1808).

182 Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 497.

183 Ibid., p. 497–498.

184 Ibid., p. 498.

185 Ibid.

186 Ibid., p. 499. Čia vertėtų atkreipti dėmesį į vieną įdomią aplinkybę. Bartoszewiczius Jono Sniadeckio atžvilgiu anaiptol ne visuomet buvo toks kritiškas. Dar 1851 metais vadino jį „mūsų patriarchu", išsamiai pristatė šio mokslininko biografiją, neįžvelgdamas joje jokių „netolygumų" ar „tamsių dėmių". Gyrė Sniadeckį ir už jo nuopelnus garsinant Mikalojaus Koperniko vardą Europoje. Beje, palankiai atsiliepė ir apie patį Mykolą Balinskį, teigiamai vertino jo parengtus Jono Sniadeckio raštus sakydamas, kad tas veikalas parašytas „pavyzdingai (*wzorowem piórem*)" (Julian Bartoszewicz, „Mikołaj Kopernik i Jan Śniadecki", in [Stanisław Strąbski], *Stanisława Strąbskiego kalendarz, czyli rocznik na rok przestępny 1852*, Warszawa, nakładem i drukiem wydawcy, 1851, s. 1–16).

Juolab kad Balinskio itin garbinamą Joną Sniadeckį kritikavo ne kas kitas, bet nuolatinis jo oponentas. „Lengvabūdiškas apjuodinimas to garsaus žmogaus veikalų ir asmenybės visam laikui liks juoda tos chimeriškos pono B. knygos dėme“[187], – rašė Balinskis, ypač pasipiktinęs knygos *Historja literatury polskiej* autoriaus išvada apie Jono Sniadeckio *žalą visuomenei*. Įdomu ir tai, kad šias Bartoszewicziaus mintis Balinskis suprato ne tik kaip Sniadeckio, bet ir kaip šubravcų veiklos kritiką. Jis rašė: „Bet negalime nutylėti, kad ponas B. klysta sakydamas, jog 'Vilniaus šubravcai pasisakė prieš bet kokias naujoves'“[188]. Atvirkščiai, Balinskio įsitikinimu, svarbiausias šubravcų tikslas buvęs kritikuoti atgyvenusius papročius ir iškreiptus vaizdinius; jie šaipėsi iš kalbos trūkumų, bet visiškai nebuvo nusistatę prieš tuomet vykusį perversmą poezijoje[189]. Apskritai Balinskis padarė išvadą, kad „pono B. žinios apie įvairių epochų intelektinį sąjūdį (*ruch umysłowy*) Lietuvoje yra labai silpnos ir nepakankamos“[190]. „Tačiau tapti garsiu ir žinomu galima ne tik statant, bet ir griaunant“, – ironiškai pastebėjo ir kitoje rašinio vietoje[191].

Paskutiniais gyvenimo metais Balinskiui, regis, žemė slydo iš po kojų. Pratęs gyventi pagarbos Sniadeckiams atmosferoje, nuolat bendravęs su jais asmeniškai, po to dar kartą pajutęs jų gyvenimo pulsą, idealus ir lūkesčius, kai lietėsi prie jų paliktų rankraščių, dažnai – nepaprastai privačių, trumpai tariant, kaip ir kiekvienas istorikas išgyvenęs tąjį gyvosios praeities atskleidimo momentą, dar daugiau – *skelbęs* jų rankraščius, rašęs apie juos, Balinskis labai skaudžiai reagavo į tuomet jau vyraujantį priešiškumą šių žmonių, ypač – Jono Sniadeckio veiklai. Kitais žodžiais tariant, laikais, kai buvo madinga blogai kalbėti apie klasikus, laikais, kai buvo idealizuojama viskas, kas susiję su

Adomo Mickevičiaus vardu, rašyti apie Sniadeckius buvo savotiškas iššūkis, ne tik pareiga. Savųjų idealų gynimas – nuolatinė vėlyvosios Balinskio kūrybos būsena. O padaryta buvo ne tiek ir mažai – kaip jau minėta, 1837 metais išleisti Jono Sniadeckio, o po trejų metų – ir Andriaus Sniadeckio raštai; 1840 metais – vėl nauja knyga, skirta Andriaus Sniadeckio biografijai. Jono Sniadeckio reabilitacijai skirti ir keli 1856 metais pasirodžiusio rinkinio *Studia historyczne* straipsniai[192]. 1865 metais, jau po Balinskio mirties, pradedama leisti jo atsiminimų knyga *Pamiętniki o Janie Sniadeckim*[193]. Ir tai tik stambesni darbai, be straipsnių periodikoje. Taigi Balinskio nusiteikimas prieš Bartoszewicziaus studiją *Historja literatury polskiej* ne tik akivaizdus,

187 Michał Baliński, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historya literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*", s. 438.

188 Ibid., p. 450.

189 Ibid., p. 450–451. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad vieningos ir aiškios nuomonės dėl Jono Sniadeckio priklausymo Šubravcų draugijai nėra. Žr. Zdisław Hordyński, *O Towarzystwie Szubrawców*, we Lwowie, nakładem Księgarni [Władysława] Gubrynowicza i [Władysława] Schmidta, z Drukarni Władysława Łozińskiego, 1883, s. 4, przyp. 1. Paprastai draugijos vardas buvo ir iki šiol yra siejamas tik su Andriaus Sniadeckio vardu. Šiuo požiūriu Balinskio reakcija labai įdomi – Jono Sniadeckio kritiką suvokdamas kaip visos Šubravcų draugijos kritiką jis tarytum viešai patvirtino ir buvusio Vilniaus universiteto rektoriaus narystę joje. Juolab kad Bartoszewiczius šios draugijos veiklos anaiptol nekritikavo, netgi atvirkščiai. Jis rašė: „1817 metais Lietuvoje susikūrė draugija, kurią sudarė įvairių luomų ir įvairaus amžiaus asmenys, kurie, prisidengę linksmybe, turėjo tikslą diegti aistrą mokslui. Draugijos nariai vadino save nenaudėliais (šubravcais). Toji draugija turėjo net savo organą – laikraštį *Wiadomości Brukowe*. Sudaryta iš pačių geriausių tiek mokslo, tiek gabumų požiūriu žmonių, ji darė didžiulę įtaką. O to leidinio populiarumas pralenkė bet kokias viltis" (Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 498–499).

190 Ibid., p. 451.

191 Ibid., p. 455.

192 Žr. šio leidinio 91 nuorodą.

193 Michał Baliński, *Pamiętniki o Janie Sniadeckim, jego życiu prywatnem i publicznem, i dziełach jego*, t. 1–2, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1865.

bet ir visiškai pateisinamas. Suprantamas ir Balinskio recenzijai būdingas emocionalumas. „O mes, – rašė jis minėto rašinio pabaigoje, – pakylėti meilės mums patiems, noro sublizgėti arba užtemdyti kitus, rašome krūvas knygų, norime būti visur, eikvodami savo jėgas ir žinias į visas puses – po laikraščius, laikinus leidinius ir leidinėlius, kalendorius ir t. t. Ir todėl mažai užauginame tokių vaisių, kurie egzistuos ilgiau nei mes patys. Tuo paaiškinamas skubotumas juos rašant ir tūkstančiai iš to išplaukiančių klaidų bei lengvabūdiškų nuomonių. Tik poetas ir romanistas gali sau leisti negalvoti apie galutinį savo kūrinių tikslą, nes juos valdo įkvėpimas ir vaizduotė. *Bet istorikas, nors būdamas didžiausių gabumų, tiesą ir mokslą turi pasiekti sunkiu darbu, alinančiu šaltinių ir faktų tyrinėjimu, kai anie juos pelno per vieną laimingą akimirką!* (*Ale dziejopis, pomimo najpotężniejszych zdolności, musi ciężką pracą, mozolnem badaniem źródeł i faktów zdobywać się na dojście prawdy i nauki, które tamci w jednej szczęśliwej chwili osiągają!*)“[194]. Kaip tai panašu į dar „Laiškuose nuo Kražantės krantų“ duotas Bartoszewicziaus rašymo manieros charakteristikas! Štai kad ir šis penktojo „Laiško“ fragmentas: „Mūsų istorinėje literatūroje jis [t. y. Bartoszewiczius. – *R. G.*] debiutavo jau keliais darbais, ir iš karto juose suspindo talentas, paremtas dideliu darbštumu ir dalyko išmanymu. Tačiau iki šiol jis nepaskelbė nieko reikšminga, nes iš karto griebiasi daugybės darbų. Godumas užgrobti viską ir staiga pelnyti mokslo šlovę, didesnę už kitų, nuodija jį ir gali sukelti literatūrinę džiovą. O gaila, nes yra ir nepaprastai mokytas, ir neįtikėtinai darbštus, ir turi didelių gabumų. Jeigu taip savęs nebarstytų po žurnalus, brošiūras ir kalendorius, jeigu dievai žino kokio rašymo nesigriebtų, – net

ir teatro dramų, – jeigu savęs nelaikytų istorinės kritikos orakulu ir jei nepliektų rimbu vargšų autorių, nežiūrėdamas kur, be jokio santūrumo, į kairę ir į dešinę, jeigu iš anksto jų neniekintų – tiek jų klaidų, tiek pranašumų, jeigu (kas yra visų blogiausia ir kas dažniausiai pas mus pasitaiko) nebūtų sugadintas Varšuvoje iš karto jį pakrikštijus mūsų Aristarchu ir beveik lenkų Livijumi, jis kitoks būtų istorikas“[195].

Antra vertus, Balinskis puikiai suprato, kad Bartoszewicziaus – Sniadeckio byloje vien tik emocijų neužtenka – čia taip pat reikia faktų, tyrinėjimų. Bet labiausiai – autoritetų. Jeigu „Laiškuose nuo Kražantės krantų“ Teodoras Narbutas nurodomas kaip pavyzdys, *kaip nereikia rašyti Istorijos*, tai šiame Balinskio rašinyje kitas istorikas – Dominykas Šulcas – tapo modeliu, *kaip reikia rašyti Istoriją*. Šulcas, kaip ir kadaise Jonas Sniadeckis, – garsios monografijos apie Mikalojų Koperniką autorius[196], „kuris nors vėliau ir atskirai (ko tenka gailėtis) su įprastu jam kuklumu, bet prityrusia plunksna ir giliu dalyko žinojimu – tiek istorijos, tiek ir kitų mokslų – iš naujo parodė, smulkiau ir tiksliau, kad įtikintų svetimšalius skaitytojus, visą Mikalojaus Koperniko gyvenimą“[197]. Anot Balinskio, tai buvo vienas iš tų „kuklių, mokslui atsidavusių žmonių, kurie *mokėjo į praeitį žiūrėti kaip į motiną, kurios pienu jie buvo išmaitinti* (*umiejących pamiętać na przeszłość, jak na matkę, której mlekiem*

194 Michał Baliński, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historya literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*“, s. 456.

195 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List V), *Gazeta Warszawska*, 1857, nr 253.

196 Dominik Szulc, *Życie Mikołaja Kopernika*, Warszawa, czcionkami Drukarni *Gazety Codziennej*, 1855.

197 Michał Baliński, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historya literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*“, s. 440.

został wykarmiony [paryškinta mano. – *R. G.*]), sugebėjo įminti tą ponui B. sunkią mįslę“[198]. Jau kitame darbe, monografijoje *Pamiętniki o Janie Sniadeckim*, gyrė Šulcą už jo skeptišką požiūrį į vokiečių filosofijos pritaikymą šiame krašte ir... džiaugėsi jo viešais pasisakymais apie „kilnius ir tauresnius, negu iš pažiūros atrodo, Jono Sniadeckio patarimus bei sumanymus“[199].

Ir vis dėlto šiandien galima teigti, kad Dominykas Šulcas buvo Balinskiui priimtinas ne tik dėl savo palankumo Jonui Sniadeckiui. Ši simpatija buvo daug gilesnė – Balinskis pritarė Šulco pasaulėžiūrai, jo tyrinėjimams, jo istorijos koncepcijai. Pirmą kartą šio istoriko darbus, tiksliau – jo studiją „O znaczeniu Prus dawnych“ („Apie senosios Prūsijos reikšmę“)[200] (beje, sukėlusią nepaprastą susidomėjimą tarp Lietuvos istorikų[201]) paminėjo dar 1846 metais veikale *Starożytna Polska*, kur rašė: „Mokytas profesorius Dominykas Šulcas, priėjęs prie minties, kad jotvingiai nebuvo lietuviai, bet mazoviečių tautos dalis, kažkokio atsitiktinumo dėka taip ir likusi pagonimis ir todėl su savo kaimynais lietuviais, taip pat pagonimis, noriai bendravusi, paskelbė labai svarbią studiją, savo prielaidas paremdamas nepaprastai svariais įrodymais. Atidžiai ir nešališkai perskaičius jo tyrinėjimą bei faktus palyginus su geografine jotvingių žemės padėtimi, beveik nebeliko abejonių, kad ponas Šulcas padarė svarbų atradimą“[202]. Šį istoriką Balinskis pristatė ir paskutiniame, deja, tuomet taip ir neišspausdintame laiške nuo Kražantės krantų[203]. Nors kituose „Laiškuose“ Šulco darbai ir nebuvo aptarti, šiame, dvidešimt pirmajame ir, kaip minėta, paskutiniame, rašinyje jam skirtas ypatingas dėmesys. Įdomu ir tai, kad Šulco darbų vertinimu (suprantama, ne Bartošo Cemenžickio, bet Blažiejaus Milkanto lūpomis) Balinskis *ir baigia*

(tiksliau – *ketino baigti*) savo garsiąsias publikacijas. Vargu ar tai buvo tik atsitiktinis sutapimas. Apie tai byloja ir pats laiško tekstas. Balinskis rašė: „Dominykas Šulcas kitur pelnė sau gerą vardą [prieš tai buvo kalbama apie garsų to meto visuomenės veikėją, vieną iš leidinio *Biblioteka Warszawska* įkūrėjų Leoną Łubieńskį. – *R. G.*]. *Kuklioje vienatvėje visą gyvenimą atsidėjęs protiniam darbui, išsilavinimą gavęs kadaise šlovingoje Vilniaus mokykloje* [t. y. Vilniaus universitete. Čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*] jos didžiausio blizgesio laikais, jau būdamas subrendęs vyras *pats uoliai vadovavo mokykliniam jaunimui*, o vyresniame amžiuje *rašė naudingus kraštui, kurį visuomet nuoširdžiai mylėjo, veikalus*. Jo energinga ir gilios erudicijos

198 Ibid., p. 441.

199 Michał Baliński, *Pamiętniki o Janie Sniadeckim, jego życiu prywatnem i publicznem, i dziełach jego*, t. 1, s. 862.

200 Dominik Szulc, „O znaczeniu Prus dawnych“, *Biblioteka Warszawska*, 1844, t. 2, s. 1–54, 489–516; 1845, t. 3, s. 457–519. Po poros metų ši studija buvo išspausdinta atskira knyga: Dominik Szulc, *O znaczeniu Prus dawnych*, Warszawa, w drukarniach J[uliana] Kaczanowskiego i Stanisława Strąbskiego, 1846. Vėliau jos leidimas dar kartą pakartotas: Dominik Szulc, „O znaczeniu Prus dawnych, wydanie przerobione“, in *Pisma Dominika Szulca*, Warszawa: nakład i druk S[amuela] Orgelbranda, księgarza i typografa, 1854, s. 1–188.

201 Žr. 1845 metų rugsėjo 17 (29) dienos Alberto Danileckio laišką iš Gardino Teodorui Narbutui, LMAB RS, f. 18, b. 185, l. 742.

202 Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 3: *Wielkie Księztwo Litewskie*, Warszawa: nakład i druk S[amuela] Orgelbranda, księgarza, 1846, s. 9.

203 Už šio laiško publikaciją turime būti dėkingi Romualdui Naruniecui: [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List XXI), in Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 213–224. Šis, paskutinis, laiškas anksčiau nebuvo paskelbtas paties Balinskio pageidavimu. Žr. 1861 metų liepos 10 (22) dienos Mykolo Balinskio laišką iš Jašiūnų Adomui Zavadzkiui, LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 394, l. 81. Balinskis rašė: „Taip pat prašyčiau, kad, Pone Adomai Geradari, įpareigotumėte laikraščio *Gazeta Warszawska* redakciją grąžinti man paskutinį „Laišką nuo Kražantės krantų“, nes aš su juo kitaip ketinu pasielgti (*bo ja z nim inaczej obrocę*)“ (ibid.).

vedžiojama plunksna mums, šios žemės gyventojams, grąžino kilmės iš vienos genties teoriją, kurios svetimšaliai slavams taip pavydėjo. Dominykas Šulcas, parašydamas puikią Koperniko biografiją, garbingai stojo į vieną gretą su tais, kurie ne taip seniai iš naujo *amžinai Lenkijos ir Europos atminčiai* atidavė visus to didžio žmogaus darbus!“[204] Taigi Balinskio sudėti akcentai rodo ir tai, kad jam Dominykas Šulcas – *istoriko idealas* (ką reiškia vien tas šauktukas sakinio pabaigoje!). Ir tai – ne atsitiktinumas. Giliu Balinskio įsitikinimu, praeities tyrinėtojas, be savo profesijai būtinų įgūdžių, „*turi būti ir visuomenine būtybe* (*publicznym człowiekiem*)“, t. y., anot jo, vienaip ar kitaip praktiškai dalyvauti savo krašto reikalų paslaptyse ir savo rankose laikyti nors milijoninę dalelę krašto valdžios; šį tą žinoti ir pačiam pamatyti, kaip tai daroma svetimuose kraštuose[205]. „Su tokia patirtimi, – teigė Balinskis tame pačiame laiške, – turint išsilavinimą ir talentą, galima lengviau valdyti istoriko plunksną; o užsidarius tarp keturių sienų, galima rašyti puikiu stiliumi, gerai panaudoti faktus, padaryti gerą knygos struktūrą, bet, kita vertus, kalbant apie pragmatiškumą, tikėtina, kad bus daug kartų prašauta pro šalį, padaryta daug klaidingų išvadų!“[206] Balinskį žavėjo vadinamojo „pilietiško istoriko“ tipas. Galima spėti, kad tokiu istoriku, skirtingai nuo Teodoro Narbuto ir Juliano Bartoszewicziaus, jis manė esant ne tik Dominyką Šulcą, bet ir save patį...

Kaip galėjome suprasti iš jau cituotų tekstų, Dominykas Šulcas (Dominik Szulc, 1797–1860) – taip pat Vilniaus universiteto auklėtinis. Gimė Minsko apskrityje. 1815 metais (taigi tuo pat metu kaip ir Adomas Mickevičius) atvyko į Vilnių, kur trejetą metų studijavo Literatūros ir laisvųjų menų skyriuje. Klausė Lelevelio ir Jono Sniadeckio paskaitų. 1818 metais gavo

filosofijos kandidato laipsnį. Po studijų dėstė lenkų kalbą Vilniaus gimnazijoje. 1821–1822 metais mokytojavo Svisločiuje. Nuo 1829 iki 1835 metų – oratorystės ir logikos mokytojas Balstogės gimnazijoje[207]. Vėliau mokytojavo Liubline, o nuo 1840 metų – Varšuvoje. Amžininkai sutartinai pripažino, kad Šulcas pasižymėjo nepaprasta erudicija. Filosofas, istorikas, kalbininkas, literatūros istorikas. Puikus pedagogas. Vos septynių, bet nepaprastai originalių darbų autorius. Kaip ypatingą faktą galima būtų paminėti ir tai, kad Šulcas savo mokslinę karjerą pradėjo ankstyvoje jaunystėje, – buvo net kelių lotynų kalbos gramatikų autorius ir vertėjas[208]. Ir nors kai kurių tyrinėtojų, pavyzdžiui, Jerzy'io Maternickio, nuomone, Šulco veikalai nepadarė *jokios įtakos* istorijos mokslui (Maternickis taip sakė ir apie Bartoszewiczių)[209], šiandien tenka tuo abejoti. Bene įdomiausi Dominyko Šulco tekstai – 1845–1846 metais paskelbta studija *Rozwój zasad umysłu polskiego w piśmiennictwie* (*Lenkų intelekto pagrindų plėtra raštijoje*), laikoma pirmąja pozityvizmo apraiška

204 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List XXI), s. 224.

205 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List V), *Gazeta Warszawska*, 1857, nr 253.

206 Ibid.

207 Svarbių detalių ankstyvajai Dominyko Šulco biografijai randame byloje: *Дело об учителе Здановиче и Доминике Шульце*, 1823–1831, LVIA, f. 567, ap. 2, b. 1293, l. 1–17.

208 [Christian Gottlieb] Broeder, *Grammatyka języka łacińskiego*, tłumaczenie polskie przez Dominika Szulca, w Wilnie, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Imper[atorskiego] Uniwersyt[etu] typografa, 1821; Dominik Szulc, *Grammatyka pierwiastkowa języka łacińskiego*, w Wilnie, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Imper[atorskiego] Uniwersyt[etu] typografa, 1821; [Christian Gottlieb] Broeder, *Grammatyka języka łacińskiego*, tłumaczenie polskie przez Dominika Szulca, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1829 (tas pats leidimas pakartotas ir po devynerių metų, 1838-aisiais).

209 Jerzy Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne (1832–1869)*, s. 122.

Lenkijoje, bei jau po mirties paskelbtas tekstas *Stanowisko historyi polskiej* (*Lenkų istorijos padėtis*)[210]. Jame, be kita ko, sakoma: „Nei gimtosios žemės meilė, nei deramo individualaus santykio su visuomenės visuma išsaugojimas, nei prisirišimas prie gimtosios kalbos – tai dar nėra aukštesnio laipsnio pilietiškumas. Tikroji pilietinė dora sukuriama tik tuomet, kai savyje išugdoma visiška tautinė visuomeninė būtybė, kai ji sustiprinama iš mokslo ir patirties gimusia pažangia mintimi, kai dvasia perkeliama į veiksmą. *Praeities progresas yra istorija, kurios aukščiausia pakopa, raidos viršūnė, leidžianti fizinėms ir protinėms jėgoms deramai lavintis, yra tikrasis pilietinis nusiteikimas* [paryškinta mano. – *R. G.*]. Iš tokio krašto istorijos ir institucijų žinojimo kyla charakterio tvirtumas ir galia, paremti ne iliuzija ar tuščiomis formomis, bet tobulu reiškinių pažinimu ir pagrindimu. Dėl to privaloma ir būtina išmanyti krašto istoriją“[211]. Aktyviai diskutuojant su vadinamosios Varšuvos istorikų mokyklos atstovais – Ignacy'jumi Lojola Rychteriu ir Adryanu Krzyżanowskiu, – atsirado keletas Šulco darbų: „O Tarnowie mazowieckiem (Thorn)“ („Apie Mozūrijos Tarnovą“)[212], jau minėtas – „O znaczeniu Prus dawnych“, *O Pomorzu zaodrzańskim* (*Apie Užoderio Pamarį*)[213]. Pratarmėje trečiajam studijos „O znaczeniu Prus dawnych“ leidimui rašė: „Mūsų dienomis istorija tautoms pateikia ataskaitą apie genties prigimtį, jos pirmykštes ribas, sprendimų pažangą ir apie tarpusavio santykiuose išsaugotus papročius. Grūdas, iš kurio gimsta mintys, – tai nėra tradicija pagrįstas žinojimas apie paskutinius įvykius, bet rašytojų sąžinė, pažadinta studijuojant žmoniją, ir protas, plaukiantis iš dorybės šaltinio, bei šių dviejų nenugalimos teisės. Čia ir yra šiandieninių istorikų, taip pat

ir poetų, oratorių, o ir pačių filosofų žavesio pradžia. Jie, iki šiol tokie negyvi ir nevaisingi, dabar iš savo krūtinės, gyvenimo pažinimo teisėmis atgaivintos, į ištroškusius ir atšalusius protus įlieja naujus sumanymus“[214].

Jau iš šių kelių citatų aišku, kad Šulco tekstai ypatingi. Dėl keistokos rašymo manieros jo rašiniai sunkiai skaitomi, o dar sunkiau – verčiami. Todėl daugumai šio istoriko amžininkų (taigi Mykolas Balinskis šiuo požiūriu graži išimtis) jo kūryba buvo ne tik nepatraukli, bet netgi ne visai suprantama. Galbūt ir dėl šios aplinkybės Šulco darbai buvo žinomi tik siauram tyrinėtojų ratui, o vėliau ir visai užmiršti. Piotras Chmielowskis 1881 metais išleistoje studijoje *Zarys literatury polskiej z ostatnich lat szesnastu* (*Paskutinių šešiolikos metų lenkų literatūros apžvalga*) apie šio mąstytojo darbus jau užsiminė vos vienu sakiniu[215], o daugiatomėje *Historya literatury polskiej* (*Lenkų literatūros*

[210] Dominik Szulc, „Rozwój zasad umysłu polskiego w piśmiennictwie“, *Przegląd Naukowy*, 1845, t. 3, s. 797–821; 1846, t. 1, s. 1–15; s. 97–109; Dominik Szulc, *Stanowisko historyi polskiej*, Warszawa, w Drukarni *Gazety Polskiej*, 1862.

[211] Dominik Szulc, *Stanowisko historyi polskiej*, [puslapis be numeracijos].

[212] Dominik Szulc, „O Tarnowie mazowieckiem (Thorn)“, *Pamiętnik Religijno-Moralny* (Warszawa), 1843, s. 449–485. Vėliau ši studija buvo įtraukta ir į Dominyko Šulco raštų rinkinį. Žr. *Pisma Dominika Szulca*, s. 189–241.

[213] Dominik Szulc, *O Pomorzu zaodrzańskim*, Warszawa, nakładem R[udolfa] Friedleina, 1850.

[214] Dominik Szulc, „O znaczeniu Prus dawnych, wydanie przerobione“, [puslapis be numeracijos].

[215] Piotr Chmielowski, *Zarys literatury polskiej z ostatnich lat szesnastu*, Wilno, drukiem J[osifa] Blumowicza, 1881, s. 63. Štai tas sakinys: „Laisvamaniai, prie kurių priskiriu Adryaną Krzyżanowskį ir Dominyką Šulcą, pasisavindavo prancūzų filosofų pažiūras: pirmasis priėmė pagrindinę Comte'o mintį apie tris stadijas: teologinę, metafizinę ir pozityviąją; antrasis savo studijoje *O źródle wiedzy tegoczesnej* – tą pačią teoriją, nors ir pasitelkęs kitus pavadinimus, savaip vystė“ (ibid.). Ta pati formuluotė išliko ir vėlesniuose, papildytuose, šios knygos leidimuose (1886, 1895 ir 1898 metų).

istorija)[216] jau ir visai nesurado jam vietos. Iš tikrųjų Šulcas priklausė ypatingam to meto intelektualų būriui. 1831–1864 metais buvusiose Respublikos žemėse, o ypač Lenkijos Karalystėje, greta romantizmo jau augo kita srovė, jam priešinga, visiškai kitokios programos, deklaravusi visai kitus principus. Jos atstovai nebuvo labai žymūs. Jie nesukūrė jokios mokyklos, o ir dirbo įvairiose srityse. Dominykas Šulcas ir Mykolas Višnevskis buvo istorikai, Adryanas Krzyżanowskis – matematikas, Józefas Supińskis – ekonomistas, sociologas ir filosofas. Šiandieniniai lenkų filosofijos istorikai juos priskiria prie lenkų pozityvizmo pradininkų. Nors jau 1842 metais pirmą kartą lenkų raštijoje buvo paminėta Auguste'o Comte'o pavardė ir trumpai pristatyta jo filosofija, prepozityvizmo, kaip srovės, kaip ideologijos, nebuvo. Tarp pirmųjų vadinamųjų prepozityvistų buvo tiek pat skirtumų kiek ir panašumų. Tačiau šiandien jau įrodyta, kad prepozityvizmas ir romantizmas veikė vienas kitą, darė įtaką vienas kitam. Dar daugiau – nustatyta, kokiame lygmenyje galėjo vykti pozityvistinės ir romantinės minties simbiozė, kokios romantizmo sąvokos kełtėsi naujos srovės įtakoje, kokia problematika tapo prieštaravimų tarp abiejų krypčių atstovų priežastimi[217]. Būtent šiuo požiūriu tie tyrinėjimai mums ir įdomūs. Jie gali daug kuo paaiškinti ir polemiką, kilusią tarp Balinskio ir Bartoszewicziaus.

Władysławas Kotas, bene išsamiausiai rašęs tiek apie Dominyką Šulcą, tiek apskritai apie prepozityvizmą buvusiose Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemėse, taip pat teigė, kad, kaip ir Vakarų Europoje, prepozityvizmas čia plėtojosi lygiagrečiai su romantizmu[218]. Dar daugiau – jis radosi tuomet, kai vis dėlto vyraujanti srovė ir filosofijoje, ir literatūroje, ir istorijoje buvo

romantizmas. Todėl prepozityvizmas liko tarytum šešėlyje, jam nepavyko suvaidinti kokio nors svarbesnio vaidmens. Tad visiškai logiška, kad XIX amžiaus antrosios pusės pozityvistai visiškai nežinojo Dominyko Šulco darbų. Jis, kaip ir kiti jo bendraminčiai, tebuvo laikomi Apšvietos epochos epigonais, visų pirma Jono Sniadeckio principų tęsėjais. Iš tikrųjų visi vadinamieji prepozityvistai labai žavėjosi ne tik Koperniku, bet ir pirmuoju rimtu jo biografu Jonu Sniadeckiu, visuomet pabrėždami savo pritarimą jo nuomonei dėl Kanto metafizikos, o ir apskritai metafizikos. Sakė, kad Sniadeckio neigiamas atsiliepimas apie Kantą buvo padiktuotas rūpesčio dėl tvarkos, aiškumo ir pažangos. Jie labai vertino Sniadeckio mokslinę veiklą, jo įtaką Vilniaus universitetui, ypač jaunimo lavinimui. Šulcas siekė dar daugiau – jis norėjo paaiškinti Sniadeckio kovos su romantizmu *esmę*. Taip, kai kur Sniadeckis klydęs, nes matęs tik romantizmo ydas: jis taip ir nesuvokęs, kad romantizmas tebuvo reakcija prieš šablonišką prancūzų šviečiamąją literatūrą ir grįžimas prie liaudies tradicijų. Antra vertus, Šulcas buvo tvirtai įsitikinęs, kad garsusis mokslininkas *visuomet kovojo už tiesą ir jos ieškojo visur*. Sniadeckio filosofijos įtakoje ilgainiui ir pats Šulcas ėmė itin skeptiškai žiūrėti į romantizmą. Manė, kad lenkų proto prigimtis linkusi į blaivumą, todėl romantizmą laikė

216 Piotr Chmielowski, *Historya literatury polskiej*, t. 1–6, Warszawa: Drukarnia [Franciszeka] Granowskiego i [Saturnina] Sikorskiego, 1899–1900.

217 Plačiau apie tai žr. Barbara Skarga, *Narodziny pozytywizmu polskiego (1831–1864)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964; Barbara Skarga, „Prepozytywizm polski wobec heglizmu polskiego i Hegla“, in *Polskie spory o Hegla (1830–1860)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, s. 389–432.

218 Władysław Kot, *Z dziejów kopernikanizmu w filozofii polskiej XIX wieku. Dominik Szulc (1797–1860)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1973, s. 4.

laikina liga[219]. Šulco nuomone, romantizmui literatūroje būdingas svajingumas, fantazija, liaudiškumas, viduramžių idealizavimas, filosofijoje – iracionalizmas, vedantis į misticizmą. Tai srovė, stabdanti civilizacijos raidą, atmetanti domėjimąsi aktualiomis problemomis. Šulcas polemizavo nedaug, tačiau jis neslėpė paniekos romantizmui. Romantiniai idealai – tai grįžimas į barbarybės laikus. Jie atplėšia žmogų nuo konkrečių visuomeninių uždavinių, jo protą nugramzdina į svajones, fantaziją ir bevaisę spekuliaciją. Jis operavo tokiomis sąvokomis kaip civilizacija, visuomenės pažanga, visuomenę laikydamas aukštesne jėga už atskirą individą. 1851 metais, paskelbęs studiją *O źrudle* [sic!] *wiedzy tegoczesnej* (*Apie šiandieninių žinių šaltinį*)[220], Šulcas mėgino savo pasaulėžiūrą paskleisti toliau. Deja, to padaryti nesugebėjo – jo neparėmė net Aleksandras Tišinskis, kuris buvo tvirtai įsitikinęs, kad reikia „naujos" filosofijos[221]. Ir iš tikrųjų romantikus mažai tedomino gamtos mokslai, kuriais buvo žavimasi XVIII amžiuje. Šioks toks lūžis pastebimas tik 1850 metais – tuomet, nors ir labai palengva, spaudoje vėl atsiranda gamtos mokslų problematika. Kaip jau buvo galima suprasti iš Balinskio ir Bartoszewicziaus diskusijos, naujosios pasaulėžiūros idealai – Kopernikas ir Sniadeckis. Šulcas neslėpė savo simpatijų ir Ludwigui Feuerbachui, nors iš esmės propagavo kopernikišką požiūrį į žmogų ir į pasaulį. Władysławas Kotas rašė: „Tuo metu, kai romantikai savo atsigręžimą į istoriją grindė klausimu apie istorijos prasmę, visų pirma – apie visuomeninių kataklizmų (pavyzdžiui, Lenkijos padalijimo) vaidmenį, pozityvistams, taigi ir Šulcui, istorija buvo ne tik tautiškumo, bet ir progreso, universalių mokslo pasiekimų ieškojimo teritorija. Lenkijos istorijoje Šulcas pa-

brėžė tai, kas atvedė prie jo laikų civilizacijos, jo suprantamos kaip mokslinė visuomenė, kurioje mokslas yra tuo pat metu ir tam tikra požiūrio į pasaulį forma“[222]. Šulcas deklaravo XVI amžiaus lenkų filosofijos (Koperniko) atgimimą. Taigi pagrindinis jo veikalo *O źrudle wiedzy tegoczesnej* uždavinys – sukurti naują filosofiją kaip kritikuojamo romantizmo atsvarą.

Šulcas buvo universalus, jo žinios labai plačios – tiek istorinės, tiek filologinės, tiek filosofinės, tiek gamtamokslinės. Tuomet tai buvo unikalus mokslininko enciklopedisto pavyzdys. Todėl Šulcas ir stojo prieš bet kokią metafizinę sistemą: nauja pasaulėžiūra, susiformavusi mokslo pagrindu, nusako žmogaus veiklą pertvarkant gamtą kaip vienintelį žmogaus egzistencijos būvį. Tikrovę galima konstruoti tik remiantis mokslu. Žmogus yra gamtos pasaulio dalis ir priklauso nuo būtinų ir nekintamų jos dėsnių. Gamtos mokslai yra pagrindiniai, jie vieninteliai geba teisingai atskleisti šio pasaulio reiškinius. Koto nuomone, Dominyko Šulco filosofija, jo paties pavadinta *moksliniu požiūriu* (*poglądem umiejętnyczym*), o vėliau – *gamtos filosofija* (*filozofią przyrodzoną*), turėjo visus mokslinės pasaulėžiūros bruožus[223]. Todėl nenuostabu, kad dar 1855 metais išleistoje monografijoje apie Koperniką Šulcas rašė: „Savo darbą parėmiau faktais, ne pasakėlėmis, ir atmečiau smulkmenas, neturinčias realaus

219 Barbara Skarga, *Narodziny pozytywizmu polskiego (1831–1864)*, s. 65.

220 Dominik Szulc, *O źrudle* [sic!] *wiedzy tegoczesnej*, Warszawa, nakładem R[udolfa] Friedleina, księgarza, 1851.

221 A[leksander] Tyszyński, „*O źródle wiedzy*, przez Dominika Szulca“, in Aleksander Tyszyński, *Rozbiory i krytyki*, t. 1, Petersburg, nakładem B[olesława] M[aurycyusza] Wolffa, 1854, s. 400–401.

222 Władysław Kot, *Z dziejów kopernikanizmu w filozofii polskiej XIX wieku. Dominik Szulc (1797–1860)*, s. 17.

223 Ibid., p. 69.

pagrindo“[224]. Matyt, logiška, kad paskutinis Šulcui dar gyvam esant spausdintas jo darbas buvo skirtas būtent Jonui Sniadeckiui[225]. Nebuvo atsitiktinumas ir tai, kad savo pagrindiniame filosofiniame traktate *O źrudłe wiedzy tegoczesnej* labai daug vietos skyrė Vilniaus universitetui, kuriame nuo 1803 metų „pažangūs mokslai“ tapo pagrindine švietimo kryptimi: „Čia buvo išplėtoti Kolontajaus, Čackio ir Sniadeckių sumanymai, kaip absoliuti priešingybė Varšuvai ir Krokuvai“[226]. Šulcui imponavo ir tai, kad Vilniaus universiteto studentai, netgi klierikai, privalėjo išklausyti metinį gamtos mokslų kursą. Aukštesnių tikslų siekti padėjo ne tik tokios disciplinos kaip geodezija, fizika, chemija, mineralogija, prigimtinė teisė, socialinė teisė, politinė ekonomija, tarptautinė teisė, bet ir lotynų kalbos bei literatūros studijavimas. „Sniadeckiai, siekdami savo tikslo, nė akimirkos nenurimo dirbdami sumanytą darbą, kol visiems įskiepijo meilę tiesai ir nuovokos tikslumą“, – teigė Šulcas[227]. Tuo remdamasis vertino ir opoziciją Sniadeckiams: „Tačiau garsaus senovės laikų žinovo Groddecko vadovaujamas literatūros fakultetas nenustojo be atodairos girti senovės pasaulio, savo raštuose skelbdamas XVI amžiaus principą, kad tik filologija gali duoti aukštąjį išsilavinimą. Tuo paremti ginčai su Jonu Sniadeckiu, rektoriumi, dėl to susidarė grupuotės, ir tarp jaunimo. Leonas Borovskis, ekstraordinarinis retorikos ir poezijos profesorius, į savo paskaitas įtraukė Eschenburgo estetiką[228], per kurią jaunimą supažindino su vokiečių rašytojais ir padarė pradžią Goethe's, Bürgerio ir visos romantinės mokyklos vertimams Lenkijoje. Toji vokiška gėlelė mūsų dirvoje neišgyveno ir aštuonerių metų, bet tie, kurie ją taip rūpestingai prižiūrėjo, išliko. Ir kai vėlesniais laikais jų viršininkas [orig.: *naczelnik*, t. y. Adomas Mickevičius. – *R. G.*]

pasakė, kad *norint sužinoti aukštesniąją tiesą* [čia ir toliau paryškinta autoriaus. – *R. G.*], reikia tam savo gyvenimu pasirengti (*życiem usposobić*), ta mintis neliko be atgarsio. Taip iš nusmukusio (*z upadłego*) romantizmo atsirado *misticizmas* apsakymuose, dramos kūriniuose ir periodikoje, prisiimdamas įvairius vardus – priklausomai nuo steigėjų ir ginamų principų“[229]. Taigi Šulcui buvo nepriimtina ne tik jo kolegos universitete Adomo Mickevičiaus, bet ir jo profesorių – Gotfrydo Ernesto Groddecko bei Leono Borovskio – pasaulėžiūra. Todėl savo traktatą ir vėl baigė romantizmo priešininkais Sniadeckiais, šį kartą cituodamas Andriaus Sniadeckio veikalą *Teorya jestestw organicznych* (*Organinių kūnų teorija*)[230]: „Bet koks *gyvybės fenomenas* [čia ir toliau paryškinta autoriaus. – *R. G.*] yra *cheminis procesas, paremtas visų be išimties dalių, sudarančių organizmą, tobulinimu ir plėtojimu*“[231]. O paskutiniai knygos žodžiai yra tokie: „Taigi pasaulio vedliai atskleidžiant tiek negyvosios, tiek gyvosios

224 Dominik Szulc, *Życie Mikołaja Kopernika*, s. VIII.

225 Dominik Szulc, „Jan Sniadecki“, *Gazeta Codzienna*, 1860, nr 233.

226 Dominik Szulc, *O źrudłe wiedzy tegoczesnej*, s. 26.

227 Ibid., p. 26–27.

228 Turimas omenyje rašytojas, literatūros istorikas Johannas Joachimas Eschenburgas (1743–1820). Vilniuje, tarp universiteto studentų, ypač filomatų ir filaretų, buvo labai populiarios šio literato monografijos: Johann Joachim Eschenburg, *Handbuch der klassischen Literatur*, Berlin und Stettin: in der Nicolaischen Buchhandlung, 1816; Johann Joachim Eschenburg, *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Redekünste*, zur Grundlage bei Vorlesungen, Berlin und Stettin: bei Friedrich Nicolai, 1817.

229 Dominik Szulc, *O źrudłe wiedzy tegoczesnej*, s. 27.

230 Jędrzej Sniadecki, *Teorya jestestw organicznych*, t. 1, w Warszawie, w Drukarni № 646 przy Nowolipiu, 1804; Jędrzej Sniadecki, *Teorya jestestw organicznych*, t. 2, w Wilnie, drukiem Józefa Zawadzkiego, typografa Imper[atorskiego] Uniwers[ytetu] Wileńskiego, 1811.

231 Dominik Szulc, *O źrudłe wiedzy tegoczesnej*, s. 84.

gamtos paslaptis, yra Kopernikas ir Andrius Sniadeckis, visų mokslininkų padėjėjai“[232]. Trumpai tariant, jeigu Adomas Mickevičius pagimdė mūsų romantizmą, tai jo mokslo kolega Dominykas Šulcas jau brandžiame amžiuje dėjo visas pastangas norėdamas jį sunaikinti.

Antra vertus, šiandien net sunku įsivaizduoti situaciją, kad Šulco pasaulėžiūra būtų buvusi *visuotinai* pripažinta. Net tuomet, kai išaugo vadinamasis „tikrasis“ pozityvizmas (o tai jau buvo aštuntasis XIX šimtmečio dešimtmetis), pasisakyti prieš romantizmą, ypač romantinę poeziją, kuri buvo laikoma tautos evangelija, tautos *sacrum*, buvo tikras didvyriškumas[233]. Beje, naujosios srovės ideologai kovai prieš romantizmą ir vėl pasinaudojo ne kieno nors kito, bet Jono Sniadeckio vardu. Tik vargu ar tokiam jų pasirinkimui įtakos padarė ir Dominyko Šulco darbai. Kaip jau buvo minėta, Šulcas savo pozityvizmą kūrė vienatvėje – jis nebuvo pakankamai išgirstas, tiksliau būtų pasakyti – *nebuvo iki galo suprastas.* Visi tyrinėtojai sutinka, kad Šulco įtaką mažino ir tai, kad jo filosofija buvo išbarstyta po atskirus, dažnai periodinius, leidinius, nebuvo apibendrinta vienoje studijoje. Antra vertus, nors šio mąstytojo darbai kai kuriems to meto intelektualams ir buvo gerai žinomi (tarp tokių reikėtų paminėti ne tik Tišinskį, Krzyżanowskį, Višnevskį, Balinskį, bet ir Narbutą, Bartoszewiczių, ypač – Kraševskį, kuris jį pažinojo asmeniškai ir ypač brangino), ne visi jie Šulco pažiūras gebėjo deramai įvertinti. Tačiau būta ir tokių, kurie jau tuomet jo asmenyje įžvelgė kažką daugiau nei Prūsijos istorijos specialistą ar dviejų dar Vilniuje išleistų gramatikų autorių.

1850 metais paskelbtame tuomet jau mirusio (mirė 1847 metais) garsaus literato ir literatūros teoretiko Jano Majorkiewi-

cziaus veikale *Historya, literatura i krytyka. Literatura polska w rozwinięciu historycznem* (*Istorija, literatūra ir kritika. Lenkų literatūros istorinė raida*)[234] jau nė vienu žodžiu neužsimenama apie Narbutą, vos keletas sakinių rašoma apie Balinskį, bet gana daug vietos skiriama Šulcui, ypač jo studijai *Rozwój zasad umysłu polskiego w piśmiennictwie*. Apibendrindamas Šulco filosofiją, Majorkiewiczius rašė, kad šio mąstytojo svarstymų centre – „kova dviejų vienas kitam priešingų pradų, iš kurių vienas trokšta eiti pagal gamtos šauksmą, o kitas – malšina bet kokį išganingą patosą“[235]. Su ta mintimi, anot knygos autoriaus, Šulcas perbėga reikšmingesnius reiškinius ir, „radęs minties, proto kibirkštį, tai parodo kaip Prometėjo šviesą, ir labai teisingai daro“[236]. Taigi istoriko pasaulėjauta perteikta labai taikliai, jau nekalbant apie bendrą pozityvų jo tekstų vertinimą. Tuo požiūriu įdomi ir kito literatūros istoriko – Lesławo Łukaszewicziaus studija *Rys dziejów piśmiennictwa polskiego* (*Lenkų raštijos istorijos bruožai*)[237].

232 Ibid., p. 85.

233 Plačiau apie tai žr. Janina Kulczycka-Saloni, „Wstęp“, in *Programy i dyskusje literackie okresu pozytywizmu*, opracowała Janina Kulczycka-Saloni, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1985, s. XLV–XLVI.

234 Jan Majorkiewicz, *Historya, literatura i krytyka. Literatura polska w rozwinięciu historycznem*, wydanie drugie, pomnożone, Warszawa, nakładem G[ustawa] Sennewalda, księgarza, 1850.

235 Ibid., p. 24.

236 Ibid.

237 Pirmasis šios knygos leidimas pasirodė dar 1836 metais Krokuvoje. Vėliau ji buvo nuolat tobulinama ir dar ne kartą perspausdinta (1838, 1848, 1851, 1856, 1858, 1859, 1860, 1861, 1864, 1864 ir 1866 metais). Knygą pildė ir pats Łukaszewiczius, ir jo kolegos – tiek jam gyvam esant, tiek ir po jo mirties (mirė 1855 metais). Todėl šią knygą, ypač paskutinius jos leidimus, tik sąlygiškai galima vadinti „Łukaszewicziaus veikalu“. Antra vertus, būtent taip ji iki šiol ir vadinama. Tarp žymiausių šios knygos pildytojų ir redaktorių galima paminėti literatus, literatūros istorikus Walerianą Kalinką, Adolfą Mułkowskį, Janą Radwańskį, Teodorą Kilińskį, Augustą Mosbachą.

Šioje knygoje Dominykas Šulcas pristatytas kaip *vienas iš trisdešimt penkių* (toje eilėje yra net *dešimtas*) „tikrųjų" istorikų (*właściwi dziejopisarze*). Tai labai aukštas „reitingas". Aukščiau už Šulcą – tik Jokimas Lelevelis, Zorijanas Dolenga-Chodakovskis (tikrasis vardas – Adomas Čarnockis), Lukas Golembiovskis, Kajetanas Kwiatkowskis, Adryanas Krzyżanowskis, Jędrzejus Moraczewskis, Józefas Łukaszewiczius, Wacławas Aleksanderis Maciejowskis ir Juozapas Jaroševičius. Taigi Šulcas pralenkė tokius „tikruosius" istorikus kaip Teodoras Narbutas (toje eilėje jis vienuoliktas), Mikalojus Malinovskis (dvyliktas), Leonardas Chodzka (šešioliktas), Karolis Szajnocha (septynioliktas), Feliksas Vrotnovskis (dvidešimt šeštas), Justinas Narbutas (trisdešimt antras), Juozapas Senkovskis (trisdešimt trečias). Kad ir kaip būtų keista, tarp „tikrųjų" istorikų nerasime Mykolo Balinskio – anot Łukaszewicziaus, jis priklausė kitai – vadinamųjų „krašto rašytojų" (*ziemiopisy*) grupei, kur užėmė garbingą *penktąją* vietą (šiai grupei priklausė net keturiasdešimt keturi asmenys). Aukščiau už jį buvo tik Edwardas Raczyńskis, Krystyanas Lachas Szyrma, Wincenty'jus Hipolitas Gąwareckis ir Ambroży'jus Grabowskis. Taigi Balinskis savo ruožtu pralenkė tokius garsius „kraštotyrininkus" kaip Timotiejus Lipinskis (jis buvo šeštas), Juozapas Ignotas Kraševskis (septintas), Aleksandras Pšezdzeckis (aštuntas), Liudvikas Adomas Jucevičius (devintas), Eustachijus Tiškevičius (dešimtas), Liudvikas Pliateris (vienuoliktas), Mykolas Višnevskis (šešioliktas), Aleksanderis Stadnickis (septynioliktas), Teodoras Tripplinas (dvidešimt šeštas), Juozapas Chodzka (trisdešimt trečias), Jonas iš Slivino (Adomas Honorijus Kirkoras, – trisdešimt ketvirtas), Ignotas Domeika (trisdešimt aštuntas), Adomas Antanas Pliateris (keturiasdešimt trečias), Mykolas Tiškevičius

(keturiasdešimt ketvirtas). Julianas Bartoszewiczius, beje, nepateko ir į šias dvi minėtas grupes – Łukaszewiczius jį labai griežtai priskyrė prie „istorinės prozos“ (*proza dziejopisarska*), t. y. istorijos kritikų (būta ir tokių profesionalų!). Nors studijos autoriaus pateikti duomenys labai sausi, faktologiniai, beveik nėra minėtų literatų kūrybos vertinimo, tačiau jau pats jų grupavimas pasako daugiau nei žodžiai. Beje, tik dviejų literatų – Teodoro Narbuto ir Józefo Łukaszewicziaus – atžvilgiu studijos *Rys dziejów piśmiennictwa polskiego* autorius padarė išimtį – plačiau išsakė savo nuomonę. Suprantama, Łukaszewicziumi beatodairiškai žavėjosi, Narbutą – kritikavo. Apie veikalą *Dzieje narodu litewskiego* rašė: „Tą veikalą minime tik kaip puikių norų pavyzdį, nes jam trūksta kritikos, o įvykiai jame pateikti kaip kronikose“[238]. Vargu ar galima taikliau nusakyti Narbuto veikalo stilių – iš tikrųjų jis tarytum atkartojo viduramžių metraštį: ta pati chronologinė įvykių dėstymo seka, tokie pat trumpi skyreliai. Galbūt šią veikalo *Dzieje narodu litewskiego* rašymo manierą padiktavo pagrindinis Narbuto šaltinis – vadinamoji Bychoveco kronika? Šiaip ar taip, Lesławas Łukaszewiczius buvo teisus – metraštininkų laikai jau buvo praeityje. Jeigu Narbutas jam – tik *paskutinis* metraštininkas, tai Šulcas – *naujasis* istorikas.

Bartoszewicziaus jokiu būdu negalėtume priskirti prie Dominyko Šulco gerbėjų, tačiau ir jis suprato, kad šis literatas atstovauja kitam požiūriui. Jau 1852 metais leidinyje *Biblioteka Warzawska* išspausdintame rašinyje „Nowa epoka literatury

Ypač daug nusipelnė pastarieji du, parengę paskutinį, išsamiausią, šios knygos leidimą. Žr. Lesław Łukaszewicz, *Rys dziejów piśmiennictwa polskiego*, wydanie trzecie większe, uzupełnione i doprowadzone do roku 1866 (wydanie pierwsze 1859, drugie 1860 r[oku]), Poznań, nakładem i drukiem N[apoleona] Kamieńskiego i Spółki, 1866.

238 Ibid., p. 679.

historycznej polskiej" („Naujoji lenkų istorinės literatūros epocha") su jam būdinga ironija rašė: „Mes ne prieš gabumus (o jų ponas Šulcas tikrai turi), bet tuo pat metu negalima nepastebėti, kad jo nuopelnai dar neatitinka gabumų. Ponas Šulcas greitai sumano ir greitai įgyvendina. *Jis irgi dialektikas* [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*]. Jam svarbu tik įrodyti savo *šalininkams* [taigi jų turėjo ne tiek jau ir mažai? – *R. G.*], kad mato ir rašo geriau už kitus. Dėl jo gabumų jo darbuose yra originalumo ir grožio, nes ponas Šulcas, beje, turi lakią vaizduotę ir daug poetinių polinkių, bet to visai nereikia tiriant pirmykštę istoriją. Regis, ponas Šulcas serga ir fantazijos liga. Vaizduotė jam prieš akis piešia paveikslus, kurie jų autoriui atrodo istoriniai, bet dažnai juose nėra nė šešėlio tiesos. Ponas Šulcas visapusiškai neišnagrinėja savo objekto, o po to tenka tik stebėtis, kaip į pasaulį paleidžia savo padavimus, kuriais, kaip ir kitų tyrinėtojų išvadomis, be atodairos pasitiki"[239]. Po dešimties metų Bartoszewiczius apie Šulcą rašys ir monografijoje *Historja literatury polskiej*, jos įvadinėje dalyje. Nauji brandaus Šulco darbai nepakeitė neigiamos Bartoszewicziaus nuostatos. „Yra istorikų, – rašė jis, – kurie viską skirsto į pažangą ir į regresą. Taigi jie išrado du priešpriešos momentus: pusę literatūros atmeta kaip nereikalingą ir kenksmingą, o kitoje pusėje, kurią pripažįsta, ieško ne seniesiems amžiams ir žmonėms bendrų, pastovių sąvokų, bet šiandieninių, pažangių, ir, suprantama, negali jų rasti, nors ir daro viską tempdami prie savo numylėtų regėjimų. Todėl vienas jų pyksta ant visos istorinės literatūros ir ją niekina už tai, kad ji tebekalba apie bajoriją, privilegijas (Dembowskis), o kitas – literatūros viršūne laiko matematikos, medicinos ir t. t. darbus, *nes tik materializmas yra realybė*

[paryškinta mano – *R. G.*] (Šulcas)“[240]. Štai ir viskas. Knygoje *Historja literatury polskiej* daugiau nerasime ne tik Šulco, bet ir jo „šalininkų“ vardų. Keliais sakiniais užsimenama tik apie Adryaną Krzyżanowskį, „universiteto profesorių, iš pašaukimo matematiką, nesėkmingai įsipainiojusį į istoriją; susirgusį meile Kopernikui ir jėzuitams, tautos nuopuolio priežasčių ieškojusį ne istorijoje, bet savo svajonėse“[241].

Taigi Dominykas Šulcas amžininkų buvo vertinamas labai kontroversiškai: nuo visiško pripažinimo iki beatodairiško neigimo. Negalėtume sutikti tik su viena nuomone – kad šio istoriko žodžiai taip ir liko *visai* neišgirsti. Galbūt jo mintys buvo pernelyg „materialistiškos“, galbūt jos neatitiko anuometinės dvasios, bet, kaip matėme ir iš šioje knygoje cituotų tekstų, bendraminčių jis turėjo. Dar 1846 metais pratarmėje antrajam studijos *O znaczeniu Prus dawnych* leidimui Šulcas rašė: „Svarbūs uždaviniai laukia *naujos istorijos mokyklos* [paryškinta mano. – *R. G.*], kuri kuriasi Krašte žiniomis spinduliuojančios sąžinės didžiai įtakojama ir įkvėpta (*tworzącą w Kraju pod wpływem wielkich natchnień promieniejącego wiedzą sumienia*)“[242]. Iš tikrųjų meto būta įdomaus: greta Dominyko Šulco ir Mykolo Višnevskio darbų egzistavo Tado Volianskio ir Teodoro Narbuto tekstai. Ir kiekvienas rado savo skaitytoją. Antra vertus, neliko abejonių, kad reikalavimai istorijos darbui keitėsi, atsirado kitas požiūris – tai, ką Šulcas

239 Julian Bartoszewicz, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd (ciąg dalszy)“, s. 284.

240 Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 12.

241 Ibid., p. 568.

242 Dominik Szulc, *O znaczeniu Prus dawnych*, Warszawa, w drukarniach J[uliana] Kaczanowskiego i Stanisława Strąbskiego, 1846, [be puslapių numeracijos].

įvardijo kaip *„naują istorijos mokyklą"*. Šioje šviesoje visai kitaip atrodo „Laiškuose nuo Kražantės krantų" duoti nurodymai, kaip *reikia* ir kaip *nereikia rašyti Istorijos*, visai kitaip galima žiūrėti į juose esančią Narbuto kritiką ir Šulco idealizavimą. Tiesa, nei vienu, nei kitu atveju neturėtume užmiršti ir kitų, „žmogiškųjų", faktorių, t. y. to, kas vadinama asmeniškumu, simpatija ar antipatija, senomis sąskaitomis ar tiesiog – paprastu išskaičiavimu. Balinskiui ir tai buvo nesvetima...

Antra vertus, šiandien galime pagrįstai klausti, ar „Laiškai nuo Kražantės krantų" atspindėjo tik *asmeninę* istoriko Mykolo Balinskio nuomonę. „Laiškų" rankraščiai abejonių nekelia – jie rašyti Balinskio ranka. Tačiau žinant kai kuriuos šio istoriko biografijos momentus norisi gana drastiškai paklausti: galbūt tas laiškų triumviratas nebuvo iš piršto laužtas? Galbūt šie svarstymai apie istoriją (ir ne tik ją) atspindėjo ne tik Balinskio, bet ir tuometinės jo aplinkos nuomonę? Juolab kad visus tuos metus greta Balinskio buvo vienas ryškiausių to meto istorikų ir eruditų – jau pačioje rašinio pradžioje minėtas Mikalojus Malinovskis. Beje, jis vienintelis (išskyrus, žinoma, Dominyką Šulcą) taip ir liko nepaliestas aštraus Balinskio kritikos skalpelio. „Vyras tikrai mokytas, gilus krašto istorijos žinovas ir tyrinėtojas (*mąż prawdziwie uczony, głęboki znawca i badacz dziejów krajowych*)", – rašė jis apie Malinovskį dar 1840 metais išleistoje knygoje *Pamiętniki o królowej Barbarze*[243]. O 1847 metais recenzuodamas Malinovskio paskelbtą pirmą Bernardo Vapovskio kronikos tomą[244] konstatavo: „Taip moksliškai ir taip atkakliai atlikto darbo mūsų krašto istorijoje dar nebuvo"[245]. Teigė, kad Malinovskio mokslinė kritika „aukšto lygio (*wysokiego stopnia*)"[246], prieš tai paaiškinęs: „Ponas Malinovskis savo

komentaruose, aiškinančiuose ir koreguojančiuose autorių, dar dvigubai tiek parašė apie tos epochos, kurią ėmėsi nušviesti Vapovskis, mūsų krašto istoriją. Be to, parašė taip kritiškai, taip moksliškai, kaip jam ir yra būdinga, ką parodė jau skelbdamas Lenkijos istorijos šaltinius"[247]. Kaip didelio pripažinimo ir profesinės bičiulystės įrodymą Balinskis Malinovskiui dedikavo savo knygą *Pamiętniki o królowej Barbarze*. Nuomonė apie šio istoriko gabumus nepakito ir vėliau. „Ponas Malinovskis – kaip paprastai, puikiai išmanantis dalyką, darbštus ir aiškiai reiškiantis mintis", – taip apie jį buvo sakoma ir septintajame laiške nuo Kražantės krantų[248]. O 1860 metais rašytoje publikacijos *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich* (*Gniezno arkivyskupų gyvenimai*)[249]

243 Michał Baliński, *Pamiętniki o królowej Barbarze, żonie Zygmunta Augusta*, t. 1, s. XIX.

244 *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535*, przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego, ze świeżo odkrytego spółczesnego rękopismu, z języka łacińskiego na ojczysty przetłómaczył, przypisami objaśnił, poczet rzeczy i osób dodał Mikołaj Malinowski, t. 1, Wilno, nakładem i czcionkami Teofila Glücksberga, księgarza i typografa szkół Białoruskiego naukowego okręgu, 1847 (t. 2 – 1847; t. 3 – 1848).

245 Michał Baliński, „*Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księztwa Litewskiego, od roku 1380 do 1535*, przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego, ze świeżo odkrytego spółczesnego rękopismu, z języka łacińskiego na ojczysty przetłómaczył, przypisami objaśnił, poczet rzeczy i osób dodał Mikołaj Malinowski, w Wilnie, nakładem i czcionkami T[eofila] Glücksberga, księgarza i typografa szkół Białoruskiego naukowego okręgu, 1847, t. 1szy, stron. 491", *Biblioteka Warszawska*, 1847, t. 1, s. 379.

246 Ibid., p. 381.

247 Ibid., p. 380.

248 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List VII), *Gazeta Warszawska*, 1858, nr 50.

249 *Żywoty arcybiskupow gnieźnieńskich, prymasow Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, od Wilibalda do Andrzeja Olszowskiego włącznie*, opisał Stanisław Bużeński, dziekan i officjał warmiński, kanonik gnieźnieński i krakowski, z niewydanego dotąd rękopismu łacińskiego na język polski przełożył Michał Bohusz Szyszko, wstęp i wiadomość o założeniu arcybiskupstwa, tudzież o jedenastu późniejszych prymasach, do zgonu książęcia Michała Poniatowskiego dodał Mikołaj Malinowski, Wilno, nakładem księgarni Rubena Rafałowicza, t. 1–5, 1852 (t. 1–4), 1860 (t. 5).

recenzijoje Malinovskis įvardijamas kaip „tikro istoriko plunksnos (*pióra prawdziwie historycznego*) savininkas“[250].

Įdomi ir kita aplinkybė – Malinovskio darbus labai palankiai sutiko ne tik saviškiai, vadinamieji Vilniaus istorikai, bet ir varšuviečiai. Tai ypatingas atvejis. Nuožmios Malinovskio darbų kritikos nerasime ne tik spaudoje, bet ir privačioje korespondencijoje. Juk ne paslaptis – į viešumą patekdavo toli gražu ne viskas, dauguma mums šiandien įdomių smulkmenų tiesiog „nusėdo“ privačiuose pokalbiuose arba asmeninėje korespondencijoje, ir tik nedidelės jų nuotrupos pasiekė mūsų dienas. Tačiau iš to, kas liko, nekyla abejonių – Vilniaus istorikas Mikalojus Malinovskis *buvo itin vertinamas* savo kolegų amžininkų. Nors, skirtingai nuo Narbuto ar net – Balinskio, nepaliko mums nė vieno konceptualaus darbo, tokio kaip *Dzieje narodu litewskiego* ar *Starożytna Polska*, ir šiandien mums žinomas tik kaip istorijos šaltinių skelbėjas. Šis jo pripažinimas galėjo rodyti ir tai, kad to meto istorijos darbų kritikai, dar daugiau – to meto mokslas, būtent taip įsivaizdavo „tikrą“ istoriką ir „tikrą“ istoriją. Tiesa, tai tėra tik hipotezės. Visai galimi ir kiti paaiškinimai. Pavyzdžiui, kad ir toks – sausi, labai sunkiai skaitomi, lotyniškų citatų ir smulkių nuorodų perkrauti Malinovskio darbai tikrai galėjo daryti apgaulingą labai „moksliško“ darbo įspūdį. Tačiau, matyt, būta ne visai taip. Ir čia labai įdomu, ką apie Balinskio bičiulį rašė kritiškasis Bartoszewiczius, knygoje *Historja literatury polskiej* jam paskyręs ne vieną eilutę. Taigi visų pirma Malinovskį jis įvardijo kaip „didelę įžymybę, dalyvavusią beveik kiekviename su istorija susijusiame moksliniame sumanyme“[251]. Labai aiškiai nusakė ir šio istoriko vietą tuometiniame istorijos mokslo pasaulyje. Bartoszewiczius rašė:

„Asmenų, kurie Lietuvoje dirba istorijos srityje, priešakyje stovi Mikalojus Malinovskis – visapusiškai išsimokslinęs ir nepaprastai gabus žmogus [paryškinta mano. – *R. G.*]; gaila tik, kad ne visai atsideda mokslui, nes šeimos reikalai jam atima labai daug laiko. Vyras nenuilstamas – ir anksčiau, ir dabar tiesia ranką kiekvienam moksliniam sumanymui, o tai taip pat eikvoja jo jėgas“[252]. Kaip priešingybę Malinovskiui čia pat nurodė jo bičiulį Balinskį, pavadindamas jį „mažiau kritišku rašytoju, ursiniškos mokyklos [turimi omenyje literato, poeto, istoriko, publicisto ir visuomenės veikėjo Julijono Ursino Nemcevičiaus (Julian Ursyn Niemcewicz, 1758–1841) sekėjai. – *R. G.*] šalininku“[253], istoriku, „niekuomet neturėjusiu aiškaus tikslo savo profesijoje, dariusiu tai, kas po ranka pakliuvo“[254].

Balinskio ir Malinovskio bendradarbiavimas tuo tarpu buvo labai glaudus. Galima manyti, kad jų pažintis užsimezgė dar 1830 metais – būtent tuomet Balinskis nurodė Malinovskiui kelią į Nesvyžiaus Radvilų archyvą[255]. Vėliau

250 Michał Baliński, „*Żywoty arcybiskupow gnieźnieńskich, prymasow Korony Polskiej i W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego, od Wilibalda do Andrzeja Olszowskiego włącznie* [...] Wstęp i wiadomość o założeniu arcybiskupstwa, tudzież o jedenastu późniejszych prymasach, do zgonu książęcia Michała Poniatowskiego, dodał Mikołaj Malinowski, Wilno, nakładem księgarni Rubena [Rafałowicza], tom 1, str. 211, r. 1852, również tomy 2, str. 307, i 3, str. 254, tomy 4, str. 241, 5, str. 282, i wstęp, str. 43, roku 1860“, *Виленский Вестник*, 1860, № 37.

251 Juljan Bartoszewicz, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, s. 559.

252 Ibid., p. 625–626.

253 Ibid., p. 626.

254 Ibid.

255 Tai iš esmės koreguoja istoriografijoje paplitusią nuomonę, kad Radvilų archyvo atradėjas esąs Mikalojus Malinovskis. Žr. 1830 metų birželio 3 (15) dienos Mikalojaus Malinovskio laišką iš Vilniaus Mykolui Balinskiui, VUB RS, f. 22, b. 191, l. 1–1v.

profesinė pažintis virto bičiulyste – ypač nuo 1846 metų, Balinskiui vėl apsigyvenus Jašiūnuose. Galima teigti, kad būta savotiškos trijulės – Balinskio, Malinovskio ir Tiškevičiaus. Balinskį žavėjo tai, kad jo bičiuliai, nors ir užimti tarnyba bei visuomeniniais darbais, randa laiko ir mokslui. 1845 metais laiške Tiškevičiui rašė: „Man visuomet labai džiugu matyti, kai garbūs žmonės reprezentuoja mūsų piliečių luomą ir sąžiningai užmoka skolą bei atlieka savo priedermę savo kraštui ir jo žmonėms. O ką jau sakyti apie tuos, kurie, nepaisant savo valdiškų rūpesčių, neužmiršta mokslo, ką Tamsta ir darai“[256]. Tą pačią mintį pakartojo ir 1848 metais: „Kaip tavo tikras draugas ir gerbėjas, tiesa, kol kas tik raštu (kol asmeniškai nesusitiksime), galiu padėkoti už krašto senienų muziejų[257], kuriuo mus, lietuvius, apdovanoji, ir už tik ką išleistą Borisovo apskrities aprašymą[258]. *Visa tai mane džiugina, žavi, nes norėčiau, kad kiekvienas mūsų senosios bajorijos atstovas būtų tikrai naudingas kraštui ir vertas garbingai nešioti savo protėvių vardą* [paryškinta mano. – *R. G.*]“[259]. Tai nebuvo vien mandagumo žodžiai. *Balinskis tikrai taip manė*. Juolab kad laiškai privatūs. Tik ką cituota mintis rodo, kaip giliai Balinskis ir jo kolegos suvokė mokslinio darbo, ypač praeities tyrinėjimo prasmę. Iš tikrųjų šis istorikų triumviratas – retas profesinės draugystės pavyzdys. Malinovskis – eruditas, puikus senovės kalbų žinovas, suteikdavo pagalbą ne tik Balinskiui, bet ir Tiškevičiui. Malinovskis ne tik suredagavo garsiąją Tiškevičiaus kelionių knygą *Listy o Szwecji* (*Laiškai apie Švediją*)[260], bet ir... knygos autoriui parašė du geriausius jos skyrius[261]. Vis silpnėjant regėjimui, Malinovskis sutelkė dėmesį tik į pagrindinius savo darbus (visų pirma į Vapovskio kroniką),

mažai rašė į dienraščius, tačiau skatino tai daryti kitus, ypač Balinskį. 1845 metais susipažinęs su Edwardo Raczyńskio išleistu dokumentų rinkiniu *Kodex dyplomatyczny Litwy* (*Lietuvos diplomų kodeksas*)[262] ir radęs jame daug „nedovanotinų klaidų bei akivaizdžios falsifikacijos“, ragino „mūsų vilnietį Balinskį (*naszego wilnianina Balińskiego*)“ parašyti recenziją į žurnalą *Biblioteka Warszawska*[263]. Malinovskis savo bičiuliui dovanojo

256 1845 metų balandžio 29 (gegužės 11) dienos Mykolo Balinskio laiškas iš Vilniaus Eustachijui Tiškevičiui, ibid., l. 10–10v.

257 1847 metais savo namuose Vilniuje Eustachijus Tiškevičius įrengė puošnų „lietuviškų senienų kabinetą“, o po metų krašto administracijai pateikė Vilniaus provincijos muziejaus (uždarytojo universiteto patalpose) įkūrimo planą – šiam muziejui žadėjo perduoti savo senienų rinkinius ir biblioteką. Ne visai aišku, ką Balinskis turi omenyje – minėtąjį Tiškevičiaus namų muziejų ar taip ir neįgyvendintą provincijos muziejaus projektą.

258 Turima omenyje monografija: [Eustachy hrabia Tyszkiewicz], *Opisanie powiatu Borysowskiego, pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim, z dodaniem wiadomości: o obyczjach, spiewach, przysłowiach i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t. d.*, Wilno: Drukarnia Ant[oniego] Marcinowskiego, 1847.

259 1848 metų sausio 20 (vasario 1) dienos Mykolo Balinskio laiškas iš Jašiūnų Eustachijui Tiškevičiui, LMAB RS, f. 18, b. 189, l. 6.

260 Eust[achy] hr[abia] Tyszkiewicz, *Listy o Szwecji*, wydanie Adama Zawadzkiego, t. 1–2, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846.

261 Žr. 1847 metų birželio 9 (21) dienos Mykolo Homolickio laišką iš Vilniaus (?) Mykolui Balinskiui, VUB RS, f. 22, b. 158, l. 3. Iš tikrųjų Mykolo Balinskio, Mikalojaus Malinovskio, Eustachijaus Tiškevičiaus ir buvusio Vilniaus universiteto fiziologijos profesoriaus, žymaus kolekcininko ir istoriko Mykolo Homolickio (Michał Homolicki, 1791–1861) bendravimas buvo labai glaudus – juos jungė bendras Lietuvos istorijos pomėgis, o vėliau ir bendras darbas Vilniaus archeologijos komisijoje. Homolickis ypač pagarsėjo Vilniaus miesto, visų pirma – Vilniaus katedros ir Vilniaus universiteto istorijos tyrinėjimais. Jo plunksnai priklauso ir ne viena kandi (dažnai – anoniminė) svarbių ano meto istorikų veikalų recenzija.

262 Edward Raczyński, *Kodex dyplomatyczny Litwy, wydany z rękopismów w archiwum tajnem w Królewcu zachowanych*, w Wrocławiu, nakładem Zygmunta Schlettera, 1845.

263 1845 metų rugpjūčio 10 (22) dienos Mikalojaus Malinovskio laiškas iš Vilniaus Feliksui Janui Bentkowskiui, BN, sygn. III. 8915 (mf. 402401), k. 107.

ir ne vieną rankraštį. Taip 1859 metais Balinskis paskelbė bajorų Abukavičių šeimos kroniką, kurią kadaise Malinovskis buvo persirašęs savo paties ranka[264]. Taigi dirbta išvien.

Anksčiau mūsų istoriografijoje Malinovskis geriausiu atveju buvo žinomas kaip įdomių memuarų (nes rašytų lotyniškai) ar istorijos šaltinių skelbėjas (Malinovskio darbo vaisius – ne tik Vapovskio, bet ir Motiejaus Strijkovskio kronika[265]; be to, 1844 metais kartu su Aleksandru Pšezdzeckiu Vilniuje, Juozapo Zavadzkio spaustuvėje, jis paskelbė antrąjį dokumentų rinkinio *Źródła do dziejów polskich* (*Šaltiniai Lenkijos istorijai*) tomą[266]; manoma, kad būtent jis Bolesławui Maurycy'jui Wolffui davė idėją spausdinti ir daugiatomį šaltinių rinkinį *Dziejopisowie krajowi* (*Krašto istorikai*)[267]). Iš šiandieninio rašinio (nors ir netiesiogiai) aiškėja ir kitas Malinovskis – daugelio sumanymų, ypač istorijos moksle, įkvėpėjas, organizatorius ir rėmėjas, kuris, kaip sakė Balinskis, „jeigu ir darė kokių nuodėmių literatūroje, tai tik pernelyg lengvai užsikraudamas ant savęs daugybę darbų ir mokslinių iniciatyvų, su kuriomis neįstengė susidoroti, bei ypač paslaugiai teikdamas pagalbą kitiems – tiek žodžiu, tiek knygomis, taip prarasdamas daug savo laiko ir dėl to padarydamas didelę žalą mūsų raštijai!“[268] Iš tikrųjų kalbėti apie šį, „kitą“, Malinovskį labai sudėtinga. Jo palikimas iš esmės netyrinėtas. Be to, skirtingai nuo Balinskio, Malinovskis nemėgo publicistikos žanro – į spaudą rašė gana retai. Tačiau jo įtaka to meto istorikų bendrijai – nekvestionuojama. Kaip ir Balinskis, Malinovskis palaikė glaudžius ryšius su Varšuvos intelektualais, ypač su Feliksu Janu Bentkowskiu (šio tarpininkavimu gavo Vapovskio rankraštį) bei Aleksandru Tišinskiu. Malinovskį domino viskas, kas vyksta Varšuvoje, ypač istoriografijos padangėje.

„Paguodžiantis yra tasai judėjimas istorijos moksle (*Pocieszający jest ten ruch w naukach historycznych*)“, – 1845 metais rašė laiške Jonui Jundzilui[269]. Šiuo požiūriu jis nė kiek nenusileido savo bičiuliams Balinskiui ir Tiškevičiui. „Varšuvoje prie istorijos vėl triūsti pradėta (*w Warszawie koło historii znów krzątać się poczęto*)“, – rašė ir laiške Bentkowskiui[270]. Akivaizdu, kad daugiausia naujienų apie permainas istorijos moksle gaudavo iš Balinskio. Regis, diskutuojant su juo prieita prie suvokimo: *lygiagrečiai su praeities šaltinių kaupimu ir skelbimu turi būti rašoma Lietuvos istorija. Suprantama, naujais metodais.* Malinovskiui,

264 [Michał Baliński], „Wstęp wydawcy“, in *Pamiętniki historyczne do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce XVII wieku posługujące, w dziennikach domowych Obuchowiczów i [Jana] Cedrowskiego pozostałe*, wydał z rękopismu, wstępem i przypisami objaśnił Michał Baliński, Wilno, nakładem A[brahama] Assa, księgarza, 1859, s. III.

265 Maciej Stryjkowski, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi, wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Stryjkowskiego, przez Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach ruskich, przez [Ignacego] Daniłowicza, pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Stryjkowskiego według pierwotnych wydań*, t. 1–2, Warszawa: nakład Gustawa Leona Glücksberga, księgarza, 1846.

266 *Źródła do dziejów polskich*, wydawane przez Mikołaja Malinowskiego i Alexandra Przezdzieckiego, t. 2, wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844. Malinovskis daug prisidėjo ir padėdamas parengti pirmąjį šio leidinio tomą, apie ką byloja Adomo Zavadzkio pastaba. Žr. „Uwaga wyd[awcy] Ad[ama] Zaw[adzkiego]“, in *Źródła do dziejów polskich*, wydawane przez Michała Grabowskiego i Alexandra Przezdzieckiego, t. 1, wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1843, s. 2.

267 Mykolas Balinskis rašė: „O kiek svarbių ir įdomių dalykų buvo taip užmiršta! Taigi nuostabi buvo mintis perteikti juos gimtąja kalba ir išpopuliarinti. Sako, kad leidėjui ją pakišo ponas Mikalojus Malinovskis“ ([Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List IX), *Gazeta Warszawska*, 1858, nr 343).

268 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List V), *Gazeta Warszawska*, 1857, nr 255.

269 1845 metų rugpjūčio 23 (rugsėjo 4) dienos Mikalojaus Malinovskio laiškas iš Vilniaus (juodraštis) Jonui Jundzilui, VUB RS, f. 9, b. 34, [be lapų numeracijos].

270 1845 metų balandžio 23 (gegužės 5) dienos Mikalojaus Malinovskio laiškas iš Vilniaus Feliksui Janui Bentkowskiui, BN, sygn. III. 8915 (mf. 402401), l. 106.

kaip ir Balinskiui, buvo nepriimtina Narbuto rašymo maniera. Nors, skirtingai nuo Balinskio, kurį laiką su veikalo *Dzieje narodu litewskiego* autoriumi jis ir palaikė gana glaudžius ryšius (šios pažinties iniciatorius buvo Narbutas), vis dėlto į šį istoriką žiūrėjo gana skeptiškai[271]. Tiesa, jo pasisakymai nebuvo tokie nuožmūs kaip Balinskio, tačiau nuostata nekėlė abejonių (tai įrodo tie patys Vapovskio kronikos komentarai). Kaip galima spręsti iš kai kurių Malinovskio rankraščių, jis taip pat norėjo parašyti Lietuvos istoriją – išliko ne vienas jo rankraštis, įrodantis tokius ketinimus[272]. Deja, kaip jau minėta, ne tik dėl šeimyninių aplinkybių, bet ir dėl progresuojančios akių ligos Malinovskis neįgyvendino ne tik šio savo sumanymo. Šiandien lieka tik spėlioti, kokia būtų buvusi jo Lietuvos istorija. Abejonių nekelia tik viena – ir Malinovskio, ir Balinskio ambicijų, taigi ir reikalavimų istorijos darbui, būta didelių. Tai patvirtina ne tik „Laiškai nuo Kražantės krantų“. Jau 1840 metais pratarmėje knygai *Pamiętniki o królowej Barbarze* (knyga, kaip pamename, dedikuota Malinovskiui) Balinskis rašė: „Prancūzija ir Anglija, kuriose gausu tokių rašytinių paminklų, priėjo *prie griežtos istorijos rašymo metodo reformos: istorija ėmė virsti patikimesniu praeities visuomeninio gyvenimo ir žmonių veiklos vaizdu, o ne paties istoriko, dažnai kuriančio laisvas sistemas, kurių negalima niekuo pateisinti, ir besistengiančio įvykius pavaizduoti pagal savo spėjimus, faktų ir teiginių rinkiniu* [paryškinta mano. – *R. G.*]“[273]. Tokioje naujoje šviesoje Balinskis matė ir Lietuvos istorijos rašymą, juolab kad manė, jog šio krašto praeities tyrinėjimai yra užmiršti bendroje Europos istorijos mokslo sistemoje[274]. „Istorija reikalauja aiškios tiesos, o svajonės, nors jos būtų ir labai mielos, labai liaupsinančios, paliekamos vaizduotės kūriniams“, – teigė Balinskis[275].

Balinskis, skirtingai nuo Malinovskio, Lietuvos istoriją vis dėlto parašė – turimas omenyje trečiasis veikalo *Starożytna Polska* tomas – *Wielkie Księztwo Litewskie* (*Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*), – apie kurį jau buvo rašyta anksčiau, tik kiek kitame kontekste. Tiesa, pačioje Lietuvoje ši knyga nesulaukė tokio rezonanso kaip tą patį objektą nagrinėjantys Narbuto ar Kraševskio veikalai, tačiau ji ir nebuvo panaši nė į vieną iš jų. Bartoszewiczius, kuris, kaip jau minėta, labai skeptiškai įvertino šį Balinskio darbą, buvo teisus tik iš dalies. Šioje knygoje, kaip ir bet kurioje kitoje, galima rasti klaidų ir netikslumų, tačiau akivaizdu ir kita – ji buvo parašyta *kitaip*. Nors Balinskis iš esmės naudojo tuos pačius šaltinius kaip Narbutas ir Kraševskis, vis dėlto jis jau stengėsi rašyti atsižvelgdamas į „istorijos rašymo metodo reformą". Šioje monografijoje matome ir kitą terminiją, ir visai kitą struktūrą. Balinskis savo studiją suskirstė į dvi dalis: pirmąją pavadino „Dzieje Litwy" („Lietuvos istorija"), antrąją – „Położenie, granice. Podział W[ielkiego] Księztwa Litewskiego" („[Geografinė] padėtis, sienos. Lietuvos D[idžiosios] Kunigaikštystės [teritorinis] skirstymas"). Kiek įdėmiau pažvelkime į pirmąją dalį, kurią Balinskis savo ruožtu suskirstė net į tris periodus. *Pirmasis*: lietuvių (Balinskis vartoja

271 Plačiau apie tai žr. Reda Griškaitė, „Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas", p. 51–53, 61–63 ir kt.

272 Stefan Młodecki, „Z badań nad zbiorem Mikołaja Malinowskiego w Bibliotece Kórnickiej", *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*, z. 7, Kórnik: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959, s. 219–240. Tarp minėtų rankraščių yra ir nebaigtas darbas *Noty do starożytnej historii litewskiej* (*Užrašai apie Lietuvos senovės istoriją*) (ibid., p. 233).

273 Michał Baliński, *Pamiętniki o królowej Barbarze*, t. 1, s. VII–VIII.

274 Ibid., p. X.

275 Ibid., p. XVII.

letų vardą) tautos pradžia, svetimų genčių įtaka, skandinavų atvykimas, *religija*, žyniai, šventės. *Antrasis*: tikrosios Lietuvos pradžia, *monarchija* Lietuvoje, Rusios užkariavimas, krikščioniškosios *civilizacijos* įtaka, Mindaugo krikštas, [politinė] suirutė ir *vienvaldystės* žlugimas. Ir *trečiasis*: pagonybės varžymas, nauja dinastija, Gedimino valdymas, Karalystė, *feodalizmas*, pakartotinis Lietuvos santykių mezgimas su Roma, Gedimino politikos grįžimas prie *pagonybės*, pirmoji Lenkijos įtaka Lietuvai, Rusios poveikis Lietuvai prieš išaugant Gedimino dinastijai. Algirdo galios stiprėjimas, kova su Lenkija dėl Voluinės, karas Podolėje, nuolatinė kova su Ordinu nuo 1351 metų, Kęstučio žygdarbiai ir nuotykiai, tolesni kryžiuočių antpuoliai, Kauno praradimas, Lietuvos nelaimės ir t. t. Anot Balinskio, žymiausi Lietuvos valdovai – Rimgaudas, Mindaugas, Gediminas, Jogaila ir Žygimantas Augustas. *Rimgaudas* nukariavo Rusią ir pavertė Lietuvą kariaujančia tauta. *Mindaugui*, nors ir trumpam, pavyko suvienyti Lietuvą. *Gediminas* toliau tobulino *feodalinę valstybę*. *Jogaila*, priimdamas krikščionių tikėjimą, savo tautą suvienijo su Europa ir atvėrė jai būsimos civilizacijos gėrybes; taigi Lietuva sukūrė *naują visuomenę* ir puikius įstatymus. *Žygimantas Augustas* paskutiniu (ir stipriausiu) mazgu Lietuvą surišo su Lenkija, jis ir baigė trumpą, bet kupiną gyvybės šios valstybės istoriją. Savo ruožtu Kęstučio ir Algirdo asmenyje Balinskis matė tik karius, bet ne politikus, nešančius Lietuvai civilizaciją. Kaip ir Narbutas, jis manė, kad Lietuvos istorija baigiasi Žygimantu Augustu. „Tik paskutinis jo [t. y. Jogailos. – *R. G.*] giminės palikuonis, garsusis Žygimantas Augustas, naudodamasis savo gimtojoje žemėje pasklidusia *civilizacijos* šviesa (tai buvo

pats nuostabiausias šio susivienijimo vaisius), 1500-ųjų metų [akivaizdi korektūros klaida. – *R. G.*] Liublino unijos aktu panaikino paskutinę kliūtį susijungti į vieną Abiejų tautų respubliką. Taip buvo įgyvendintas didysis Vladislovo Jogailos darbas. *Tos didžiosios Lietuvos nutautinimo epochos įvykiai ir sudaro paskutinį jos tikrosios istorijos periodą* (*Wypadki tej wielkiej epoki przenarodowienia Litwy stanowią ostatni okres jej właściwej historyi)* [paryškinta mano. – *R. G.*], ji virsta trečiąja didele senosios Lenkijos provincija[276]. Taigi akivaizdu, kad nors chronologinės ribos ir tos pačios, tačiau Balinskio grupavimas jau kitas – koncentruotesnis, metodiškesnis, mažiau „metraščių kvapo". Kaip jau minėta, kita ir terminija (kai kurios charakteringesnės sąvokos paryškintos). Narbutą citavo keletą kartų, bet daugiausia prierašuose, ypač ketvirtąjį ir penktąjį veikalo *Dzieje narodu litewskiego* tomą. Nors apie šį istoriką kalbėjo labai santūriai ir sakė, kad jis nepateikė „patikimų faktų", vis dėlto neleido prasiveržti pagiežai, kuri tokia akivaizdi „Laiškuose nuo Kražantės krantų". Studijos pabaigoje, tiesiog išnašoje (*sic!*) įdėtoje Lietuvos istoriografijos apžvalgoje, netgi įžvelgė pozityvų šio istoriko vaidmenį sakydamas, kad „Narbutas išsamiame veikale į vieną visumą surinko išsibarsčiusius vietos padavimus bei autentiškas Prūsijos istorikų žinias"[277].

Neišliko jokių duomenų, kaip šią Balinskio monografiją įvertino Mikalojus Malinovskis. Tačiau sprendžiant iš to, kad rašydamas visus savo tekstus Balinskis nuolat konsultuodavosi su savo kolega, atsiliepimas turėjo būti palankus. *Wielkie Księztwo*

276 Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 3: *Wielkie Księztwo Litewskie*, s. 104–105.

277 Ibid., p. 107.

Litewskie – tikrai „antiromantiškas“ kūrinys. Netgi susidaro įspūdis, kad knyga taip buvo rašoma sąmoningai, – kiti, jau vėliau spaudoje pasirodę Balinskio tekstai, vis dėlto tebeturėjo romantizmo istoriografijai būdingų raiškos priemonių. Šis faktas anaiptol nerodo, kad Balinskis grįžo prie senojo metodo. Tai sako tik viena – ribõs tarp romantizmo ir tik begimstančio pozityvizmo būta labai menkõs. Todėl nors Balinskio ir labai stengtasi rašyti pagal naujus reikalavimus, pagal naują dvasią, nors, kaip sakė viename iš savo laiškų Kazimierzui Władysławui Wójcickiui, visuomet stengėsi būti „ne autoriumi, bet nešališku teisėju“[278], ne visuomet jam tai pavykdavo. Tokiu „grįžimu į senus laikus“ galėtume laikyti ne tik tais pačiais metais kaip ir trečiasis veikalo *Starożytna Polska* tomas pasirodžiusią kelionių knygelę *Pielgrzymka do Jasnej Góry w Częstochowie* (*Piligrimo kelionę į Čenstakavos Skaistųjį Kalną*)[279], bet ir įvadą jo paties iš prancūzų kalbos išverstai Hippolyte'o de Chavannes de La Giraudière ir Jeano Louis Alphonse'o Huillard-Bréholles studijai *Irlandya* (*Airija*)[280]. Tokių pat bruožų turėjo ir knyga *Pamiętniki hįstoryczne* (*Istorijos prisiminimai*)[281]. Tačiau negalėtume paneigti ir kito dalyko – nors Balinskis ir ne visuomet rašė „taip, kaip reikia“, kitiems istorikams kėlė didelius reikalavimus. Tai rodo ne tik jau anksčiau smulkiai aprašyta Narbuto ir Bartoszewicziaus darbų kritika. Vertėtų paminėti ir keletą kitų įdomių pavyzdžių, juolab kad jie turi tiesioginį ryšį su tik ką aptarta problema. Taigi 1858 metais išspausdintame septintajame laiške nuo Kražantės krantų Balinskis labai detaliai nagrinėjo Vladislovo Sirokomlės studiją, skirtą Minsko miesto istorijai[282]. Įdomu, kad straipsnio autorius (skirtingai nuo Narbuto ar Bartoszewicziaus) nebuvo

profesionalus istorikas, bet „grynas“ literatas. Kad ir kaip būtų keista, dėl to Sirokomlės darbui keliami reikalavimai nė kiek nesumažėjo. Netgi atvirkščiai. Jam buvo priekaištaujama ne tik dėl archyvinių faktų stokos („reikėjo Sirokomlei neužmiršti bent jau miesto archyvo“[283]), ne tik dėl menkos pažinties su kitų kraštų istoriografija („reikėjo daugiau paskaityti svetimų šalių ir tautų istorijų“[284]), bet ir dėl istorikui Balinskiui dar svarbesnių dalykų. Sirokomlės darbo recenzentą visų pirma erzino *pati šio rašinio forma*, tokia artima literatūros kūriniui. „Vis dėlto prašytume autorių duoti šventą ramybę bet kokiai satyrai ir ironijai, – labai griežtai sakė „Laiškų“ autorius, – nors jis savo darbo apie Minską ir *nelaikytų istoriniu, tik metraštiniu* (*nie uważał za historyczną, lecz tylko za kronikarską*) [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*]“[285]. „Toks raiškos būdas, – teigė Balinskis, – gali būti pateisinamas prozoje ar poezijoje, bet ne istorijoje: su tokia pašaipa galima rašyti gavendą arba romaną,

278 1858 metų vasario 8 (20) dienos Mykolo Balinskio laiškas iš Jašiūnų (?) Kazimierzui Władysławui Wójcickiui, in „Michał Baliński (Ustęp z pamiętników literackich K[azimierza] Wł[adysława] Wójcickiego)“, *Kłosy*, 1868, t. 7, nr 176, s. 255.

279 Žr. šio leidinio 93 nuorodą.

280 M[ichał] B[aliński], „Kilka słów do polskiego tłómaczenia“, in *Irlandya, jej początek, historya i obecne położenie*, przez H[ippolyte] de Chavannes de La Giraudière i Huillard-Bréholles (Jan Ludwik Alfons), przekład z francuzkiego, z przedmową Michała Balińskiego, Wilno, nakładem księgarza A[brahama] Assa, 1858, s. I–VIII.

281 Žr. šio leidinio 264 nuorodą.

282 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List VII), *Gazeta Warszawska*, 1858, nr 50; ibid., nr 51. Minėtos studijos metrika: Władysław Syrokomla, „Minsk. Kronika miasta Minska“, *Teka Wileńska*, 1857, nr 1, s. 172–232; nr 2, s. 127–204.

283 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List VII), *Gazeta Warszawska*, 1858, nr 50.

284 Ibid., nr 51.

285 Ibid.

bet ne *rimtą istoriją* (*nie poważną historyę*)"[286]. „Čia negali būti jokio šališkumo, jokių silpnybių, – rašė Balinskis ir kitoje rašinio vietoje. – Tikras istorikas visus – valstietį, bajorą, pirklį, dvasininką ir karį, – kaip vienos motinos sūnus, visus naudingus tos pačios visuomenės narius, kiekvieną atskirai privalo teisingai įvertinti iš jo pozicijų. Istorikas nurodo jų poelgius, tiksliai fiksuodamas tas akimirkas, kai suiro jų valdžios ar įtakos kraštui pusiausvyra ir harmonija, atskleidžia jų piktnaudžiavimus, bet norėdamas konstatuoti, kad jie elgėsi blogai, ieško tokio poelgio priežasčių ir daro tai niekuomet nepakeldamas tono; *taigi rašo Livijaus arba Tacito plunksna, o ne kuria paveikslą Hogartho teptuku!*"[287] Ir reziumavo: „Miesto vaizdas (p. 168) nupieštas gyvai ir spalvingai, romanisto plunksna, taigi prie apsakymų ir turėtų būti priskirtas. *Profesionalus istorikas visa tai pateiktų kitaip, bent jau neleistų įsisiūbuoti savo vaizduotei*"[288]. Kas leista poetui, neleista istorikui, ir atvirkščiai. Tas pats požiūris atsispindi ir kitame Balinskio rašinyje, tiksliau – dešimtajame laiške nuo Kražantės krantų, skirtame 1858 metais Vilniuje išspausdintai poeto ir vertėjo Antano Edvardo Odineco (Antony Edward Odyniec, 1804–1885) dramai *Barbara Radziwiłłówna* (*Barbora Radvilaitė*)[289]. Išskirtinis Balinskio dėmesys šiam kūriniui nesunkiai paaiškinamas – prieš aštuoniolika metų jis buvo išleidęs savąją knygą *Pamiętniki o królowej Barbarze*. Tai buvo *Balinskio tema*. Nenuostabu, kad recenzija buvo labai detali. Nesiimdami vertinti visų Balinskio pastabų, apsiribokime tik bendra recenzento išvada. O ji buvo gana palanki – Odineco perteiktas epochos ir jos veikėjų vaizdas „bendrais savo bruožais neprieštarauja istorinei tiesai"[290]. Dar daugiau – istorine tematika rašantis poetas turi teisę ir privilegiją „*nutolti nuo istorijos*",

jam dera „*greta istorinio pasaulio kurti idealųjį pasaulį*“[291]. Priešingai nei istorikui, kuriam tokia privilegija neduota. Naujojo laiko istorikui reikia analizuoti įvykius, faktus, sutelkti dėmesį į tokius veiksnius kaip geografinė padėtis, klimatas, socialinė struktūra; ieškoti ne specifinių tautos bruožų Europos *kultūroje*, bet jos ryšių su Europos *civilizacija*. Taip jau buvo pradėta dirbti Krokuvoje, tuo keliu jau ėjo kai kurie Varšuvos istorikai. Kaip minėta, tai mėgino daryti ir pats Balinskis, jau nekalbant apie Malinovskį. Todėl sunku įsivaizduoti, kad dar 1843 metais Balinskis galėjo reikšti tokias mintis: „Tas, kuris šiandien, pavadinęs visa tai *istorija* [čia ir toliau paryškinta mano. – *R. G.*], imsis kviesti į gyvenimo sceną jau prieš kelis šimtus metų išnykusius veikėjus, kuris mėgins atgaivinti atmintį apie jų žygius, patikimai nuspalvinti jų papročius, *turi apsiginkluoti visa vaizduotės galia, persiimti laiko dvasia, susipažinti net su jų aistromis, savo mintyse pagyventi su jais. Priešingu atveju tai bus arba sausa kronikininko reliacija, arba išdailintas apsakymas, be tos gyvos kibirkštėlės, kurią tik tiesa yra pajėgi įdegti (Ten, co dzisiaj przedsiębierze pod tytułem dziejów wywoływać na scenę życia od kilkuset lat znikle postaci, wznawiać pamięć ich czynów, nadać wierny koloryt ich*

286 Ibid.

287 Ibid.

288 Ibid.

289 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List X), *Gazeta Warszawska*, 1859, nr 68. Minėtos poemos metrika: Antony Edward Odyniec, *Barbara Radziwiłłówna, czyli początek panowania Zygmunta-Augusta, poema dramatyczna, w sześciu aktach, z prologiem*, Wilno, w Drukarni S[złomy] Rozensona, 1858.

290 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty“ (List X), *Gazeta Warszawska*, 1859, nr 68.

291 Ibid.

obyczajom: ma się uzbroić w całą potęgę imaginacyi, przejąć się duchem czasu, wyuczyć się nawet ich passyi, pożyć w swojej myśli z niemi. Inaczej będzie to albo ochła relacya kronikarska, albo wygładzona powieść, bez tej iskierki żywotnej, którą sama tylko prawda wzniecić jest zdolna)“[292].

Narbuto, Balinskio, Bartoszewicziaus, Malinovskio laikais romantizmas ir jau besireiškiantis pozityvizmas buvo greta. Tokia asmenybė kaip Dominykas Šulcas, kuris *nuosekliai* ėjo vienu pasirinktu keliu, buvo išimtis. Tikriausiai čia ir glūdi pagrindinė jo vienišumo, o iš esmės – *rašymo tik sau*, priežastis. Net ir „idealusis“ Malinovskis gyveno šalia romantizmo ir negalėjo nebūti jo įtakojamas. Tiesa, skirtingai nuo Balinskio, tai neatsispindi jo „rimtuose“ spausdintuose tekstuose. Tačiau rankraščiai ir publicistika rodo kita. Štai ką 1858 metų vasario 23 (kovo 7) dieną Malinovskis įrašė Juliano Dłużniewskio albume: „Jeigu tarp religijos, filosofijos ir istorijos vyrauja darna, jeigu jos viena kitą remia, tuomet jos yra patys patikimiausi gyvenimo locmanai į amžinybės kraštą. Be tikėjimo, be filosofijos istorikas yra tik išbarstytų, negyvų ir mažai kam reikalingų faktelių rinkėjas. Jis bus užmirštas ir kartu su savo nevykusiu darbu nuskęs užmaršties bedugnėje. Tauta tos atminties neatgaivins, nes nematydama aukštesnių žmonijos tikslų siekimo, nejausdama ugnies, prie kurios galėtų sušildyti savo pačios jausmus, atgaivinti žinias apie savo gimtinę, surasti iki šiol nežinomus aukštesnius kelius, *ji šaltą įvykių pasakotoją teisėtai nubaus panieka ir abejingumu* [paryškinta mano. – *R. G.*] (*Religja, Filozofja i Historja, jeżeli są w zgodzie, jeżeli wzajemnie wspierają się, wówczas są najpewniejszymi sternikami życia do krainy wieczności. Bez wiary, bez filozofii,*

dziejopis jest tylko zbieraczem rozproszonych, martwych i mało komu przydatnych wiadomostek. Pamięć jego razem z chybioną pracą utonie w otchłani zapomnienia, naród jej nie podniesie, bo nie widząc dążenia do wyższych ciałów ludzkości, nie czując ognia, przy którymby własne uczucia ogrzał, rodzimą wiedzę rozświecił, nieznane wyższe drogi wynalazł, słusznie ukarze zimnego opowiadacza zdarzeń lekceważeniem i obojętnością)“[293]. O po kelerių metų apie Sankt Peterburge leidžiamą senųjų aktų rinkinį *Volumina legum* (*Įstatymų knygos*)[294] taip pasakys: „Visoje lenkų raštijoje nėra veikalo, kuris taip aukštai *sujungtų dvigubą žinių ir dvasios vertę* (*podwójną wartość wiedzy i ducha*)“[295]. Visi šie pavyzdžiai rodo, kad meto iš tikrųjų būta sudėtingo. Atėjo laikas, kai kiekvienam istorikui reikėjo priimti vienokį ar kitokį sprendimą, kai reikėjo pasirinkti. Ne visi gebėjo apsispręsti, taip pasmerkdami save likti ne tik nemoderniais, bet net regresyviais. Būta tikros *kovos dėl Istorijos*. Iš pirmo žvilgsnio neregima, toji kova, kaip matėme, buvo labai įnirtinga. Kova, pasitelkusi tokius ginklus kaip ironija, sarkazmas, satyra, be to, prisidengusi anonimiškumu, buvo itin skaudi. Kaip manė abiejų stovyklų kariai – kova vardan aukštesnių tikslų. Balinskio žodžiais, „vardan šventos tiesos meilės, vardan šių dienų ir ateities mokslo (*dla świętej miłości*

292 Michał Baliński, „Przemowa do drugiego wydania“, in Michał Baliński, *Pisma historyczne*, t. 1, s. VI.

293 1858 metų vasario 23 (kovo 7) dienos Mikalojaus Malinovskio įrašas Juliano Dłużniewskio albume, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk (Kraków), sygn. 7737, k. 6.

294 *Volumina legum*, przedruk zbioru praw, staraniem x. x. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego, Petersburg, nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, t. 1–9, 1859–1889.

295 Mikołaj Malinowski, „Volumina legum“, *Czas* (Kraków), 1862, nr 21.

prawdy, dla nauki obecnych i potomności)“[296]. Ji turėjo ne tik savo lozungus, ne tik savas kovos priemones, bet ir savo tribunolą – *Kritikos tribunolą*.

Paskutiniame, dvidešimt pirmajame laiške nuo Kražantės krantų, kuris, kaip jau minėta, tuomet taip ir liko neišspausdintas, Balinskis mėgino įsivaizduoti, kas bus su jo amžininkų, taigi ir kolegų istorikų, sukurtais kūriniais po šimto metų. Tam ir buvo sukurtas tariamas *Kritikos tribunolas*, kurio tikslas – atrinkti tai, kas turi būti išsaugota ateities kartoms. Nuo šio tribunolo sprendimo ir priklausė veikalo likimas – ar jis bus puikiai įrištas ir skrupulingai saugomas, ar... įmestas į neišmatuojamą šulinį – *Užmaršties bedugnę*, požeminiu kanalu sujungtą su dumblinais Vyslos vandenimis. O jau ten tos knygos laukė tikrai apgailėtina pabaiga: „savo netikrų idėjų ar nuomonių svoriu prispausta prie upės dugno, ji ritasi, nesugaunama jokiu tinklu, iki pat Baltijos žiočių, kur, pagriebta didelio bangų sūkurio, atiduodama ruonių pašarui!“[297] Į Balinskio aprašytą *Užmaršties bedugnę* visų pirma patenka Juliano Bartoszewicziaus (jo tekstų aptarimai vykdavo kiekviename *Kritikos tribunolo* posėdyje) kūryba. Suprantama, griežčiausias nuosprendis buvo paskelbtas jo studijai *Historja literatury polskiej*. „Knygą tą, – rašė Balinskis, – kurioje autorius lengvabūdiškai ir be tvirto pagrindo, su tariamos meilės tiesai šūkiu, o iš tikrųjų – tik ieškodamas peno savo niekingam charakteriui, o galbūt ir norėdamas keršyti už tariamas kaltes, apjuodino keletą asmenų, kurių mokslą ir nuopelnus gerbiame ir iki šiol mename, už aistringas ir šališkas nuomones apie įvairius kitus autorius, už niekinimą tų, kurie jam nepatiko, bei išaukštinimą tų, kurie... [toliau rankraštis neįskaitomas. – *R. N.*], už nežinojimą daugybės dalykų, apie

kuriuos privalėjo žinoti turėdamas pretenziją rašyti *literatūros istoriją*, už gramatinių ir stilistinių naujovių vartojimą tik tam, kad galėtų išsiskirti iš kitų, kai dauguma jų net negalėjo prigyti, – knygą, visiškai netinkamą ne tik vaikams, bet ir žalingą besimokančiam jaunimui, – nes ji gali įskiepyti klaidingą įsivaizdavimą apie mūsų literatūrą, – nuteisiame įmesti į *Užmaršties bedugnę*"[298]. Priešingai Bartoszewicziaus tekstams, Henriko Ževuskio, Józefo Koženiowskio, Juozapo Ignoto Kraševskio veikalai paliekami amžinam saugojimui. Kad ir kaip būtų keista, Balinskio pranašavimai išsipildė. Bent iš dalies...

Taigi kritika, kritika, kritika... „Laiškai nuo Kražantės krantų" – tikras recenzijų rinkinys. Antra vertus, – ypatingas rinkinys. Jo negalėtume palyginti nei su Mykolo Grabovskio studija *Literatura i krytyka*, nei su Aleksandro Tišinskio darbų rinkiniu *Rozbiory i krytyki* (*Analizės ir recenzijos*). Šių tekstų forma ir stilius – identiški šubravcų laikų Balinskio rašiniams. Įspūdis, kad skaitai šubravcų publicistiką, nepalieka nuo pirmojo iki paskutinio laiško. Antra vertus, tai nėra tik nuojauta. Yra ir konkrečių įrodymų. Visų pirma – tai tas jau ne kartą cituotas, vos ne pusantro šimto metų tarp kitų Balinskio rankraščių išgulėjęs paskutinis laiškas nuo Kražantės krantų. Šiandien atrodo, kad jame anoniminių laiškų autorius ketino atvirai prisipažinti, kokiems idealams jis *visuomet* tarnavo. Ir iš tikrųjų poną Blažiejų Milkantą sapne aplanko garsusis ant ližės skraidantis

296 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List IV), *Gazeta Warszawska*, 1857, nr 131.

297 Romulad Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 217–218.

298 Ibid., p. 218–219.

bajoras – Šubravcų draugijos, jos leidinio *Wiadomości Brukowe* simbolis. Balinskio mintis labai aiški – ši draugija nebeegzistuoja, bet jos dvasia tebegyva. Laiške kalbama ir apie „ližės jėgą“, ir apie pareigą saugoti šubravcų dvasią iki paskutinės gyvenimo akimirkos. „Manęs iki šiol neapleido jėgos, – rašė „Laiškų nuo Kražantės krantų“ autorius, – ir ližę tebeturiu, o smalsumas pažvelgti į silpnąją žmogaus prigimties pusę virto įpročiu; taigi skraidau ir skraidau, retai kada tepailsėdamas“[299]. Julianui Bartoszewicziui, nuolatiniam Balinskio „sekėjui ir persekiotojui (*naśladowcu a razem i prześladowcu*)“, tame laiške išsakytas ir toks priekaištas: „Gaila, kad jis [t. y. Bartoszewiczius. – *R. G.*] negalėjo priklausyti šubravcams, bent jau būtų išmokęs, kaip reikia nors ir nemoksliškai, kartais visiškai *po prostu*, taisyti blogus papročius, o kai kada ir mokslą, neliečiant asmenų, niekuomet neperžengiant garbės ir pagarbos, kuri priklauso protui, dorai ir nuopelnams, primenant žmogaus ydas ir silpnybes, kad tik tos neviršytų pirmųjų!“[300] Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas ir kito įdomaus Balinskio rankraščio – jo darbų sąrašo, savotiško testamento, fragmentas. Septintajame to sąrašo punkte įrašas: „*Aušlavio raštai* (*Pisma Auszlawisa*): šubravcų istorija; rašiniai, išrinkti iš leidinių *Wiadomości Brukowe* ir *Tygodnik Wileński*, proza ir eilėmis; „Laiškai nuo Kražantės krantų“. Ant viršelio – ksilografija, vaizduojanti stebuklingąją ližę ir bajorą ant tos ližės. Viduje – ksilografija, iliustruojanti priėmimą į draugiją. Rankraštį palieku vaikams“[301]. Šis įrašas svarbus dėl keleto priežasčių. Visų pirma, akivaizdu, kad Balinskis buvo sudaręs savitą savo tekstų – *Aušlavio raštų* (toks buvo Balinskio slapyvardis Šubravcų draugijoje) rinktinę. Antra, į tą rinkinį buvo įtraukti ir „Laiškai nuo Kražantės krantų“. Taigi *pats*

autorius juos priskyrė ne Mykolo Balinskio, bet *Aušlavio* tekstams. Tuo galima paaiškinti ir tų rašinių specifiką, ir ypatingą jų autoriaus kritiškumą, kurio dėka šiandien galime pamatyti ne tik kitą Balinskį, ne tik kitą to meto intelektinio gyvenimo pusę, bet ir kitus vėjus Lietuvos istorijos moksle.

299 Ibid., p. 214. Atrodo, kad artimiausiems Balinskio draugams jo idealai nebuvo paslaptis. Žr. Antony Edward Odyniec, *Panu a Panu na tym podole: na Jaszunach i Ruczaju, Michałowi Balińskiemu, na Parnasie, na Łopacie szubrawskiej Auszlawisowi, strażnikowi jej i witajnikowi, sławnemu madrygaliście, madrygał szczery przyjaciel i życzliwy sługa niżej na podpisie wyrażony, ułożył i poświęca, roku 1855, lutego 9, na Popielec, po przebyciu Zapust w Jaszunach*, [Wilno], drukiem Józefa Zawadzkiego, 1855. Šių eilių autografas saugomas LMAB RS (f. 9, b. 1581).

300 Romulad Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, s. 214, 215.

301 Mykolo Balinskio darbų sąrašas, VUB RS, f. 22, b. 18, l. 5.

[Post scriptum, arba Keletas šio rašinio išvadų]

1] Šiandieniniu suvokimu Juliano Bartoszewicziaus ir Mykolo Balinskio konfliktas – tai kova dėl atsinaujinimo istorijos moksle. XIX amžiaus viduryje, ypač šeštajame jo dešimtmetyje, vyko savotiškas ginčas dėl *Istorijos*: ir *plačiąja* prasme – naujojo, tik ką susiformavusio pozityvistinio mąstymo kova su senuoju, romantiškuoju, ir *siaurąja* – amžina kova tarp mokslininkų, paremta asmeniškumu ir ambicijomis. Balinskio ir Bartoszewicziaus konfliktas – tai jau ne tradicinis literatūrinis lietuvio provincialo ginčas su varšuviečiu, bet mokslinis, teorinis ginčas. Bartoszewicziaus kritiniai straipsniai, ypač 1852 metų recenzija Balinskio ir Timotiejaus Lipinskio veikalui *Starożytna Polska*, rodo, kad jis buvo ne tik įžvalgus, bet ir giliai mąstantis istorikas. Bartoszewicziaus įsitikinimu, istorijos darbas – tai ne tik faktų rinkinys, *bet ir to meto savimonės, tos epochos protinio gyvenimo atspindys*. Nei Balinskis, nei juo labiau Teodoras Narbutas neakcentavo tokios plačios savo darbo prasmės.

2] Naująją istorijos metodologiją Balinskis pažino jau gyvendamas Varšuvoje. Didelę įtaką jam padarė vadinamieji prepozityvistai, konkrečiai – Dominykas Šulcas. Ankstyvojoje Balinskio kūryboje galima rasti tik romantinei istoriografijai būdingų bruožų, o vėlyvuoju laikotarpiu *jau stengtasi rašyti pagal naują manierą*. Tačiau riba, kur prasideda „naujasis" Balinskis, labai sunkiai apčiuopiama. Dar daugiau, susidaro įspūdis, kad jis niekuomet ir nebuvo „tikrasis" romantikas – tik „naujasis klasikas". Tam tikra prasme romantikų, prepozityvistų ar „naujųjų klasikų" lakmuso popierėlis – požiūris į Jono Sniadeckio darbus.

3] Rašyti *kitaip* Balinskį išmokė ir prisilietimas prie brolių Sniadeckių tekstų. Jau įrodyta, kad Jono Sniadeckio filosofija padarė lemiamą įtaką Dominykui Šulcui. Regis, tą patį galima būtų pasakyti ir apie Balinskį, nors jis atvirai ir nedeklaravo priešiškumo romantizmui (Narbuto kritika – išimtis), netgi pritarė daugumai jo postulatų. Romantizmas ir prepozityvizmas tuomet egzistavo greta; tai buvo laikas, kai tuose pačiuose leidiniuose rasime Kraševskio ir Šulco, Narbuto ir Balinskio tekstus. Bet jau pats nuolatinis rašymas apie Joną Sniadeckį – klasikinį romantizmo priešą – buvo ne tik pareigos išraiška, bet ir atviras savo pasaulėžiūros propagavimas. Taigi ir savotiškas iššūkis.

4] Šioje kovoje dėl Istorijos Mikalojus Malinovskis liko tarytum „už kadro“. Jis dirbo kryptingai, nesiblaškydamas, turėjo savo pamėgtas temas. Vis dėlto Malinovskis taip ir neparašė jokio apibendrinančio darbo, suteikiančio galimybę iki galo suvokti jo istorijos (visų pirma – Lietuvos istorijos) koncepciją. Antra vertus, artimi ryšiai su Balinskiu leidžia teigti, kad savo istorijos sampratą neretai išsakydavo šio istoriko lūpomis.

5] Profesionalią Teodoro Narbuto darbų kritiką pradėjo ne Juozapas Ignotas Kraševskis, bet Mykolas Balinskis – ko gero, dar 1835 metais leidinyje *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* išspausdintame anoniminiame straipsnyje. Galbūt dėl šios priežasties Narbutas su šiuo istoriku nepalaikė jokių profesinių kontaktų (su Malinovskiu ir Tiškevičiumi tokie ryšiai buvo), nors Balinskio darbai, labai artimi savo problematika, jam buvo gerai žinomi, juos minėjo ir citavo. Antra vertus, neturime atmesti galimybės, kad istorija parodys ir kitą, labai konkrečią jų nebendravimo priežastį.

6] Polemika dėl Nikolajaus Karamzino veikalo *История государства россійскаго* (*Rusijos valstybės istorija*) XIX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje Rusijoje pagimdė naują, vadinamąją „skeptikų mokyklą". Tos mokyklos netenkino mokslinis Karamzino istorijos rašymo lygis. Diskusijose dėl šio veikalo kilo mėginimas iš naujo apmąstyti Rusijos istoriją, gimė nauja metodologija. Nuo vadinamosios „mažosios" kritikos buvo prieita prie „didžiosios", arba istorinės, kritikos, t. y. suformuluotas įsitikinimas, kad istorikas turi ne tik aprašyti faktus, bet ir juos vertinti. Istorijos tikslas – *duoti žinių apie tai, kas buvo ir kaip buvo*. Savo ruožtu buvusiose Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemėse Teodoro Narbuto veikalo *Dzieje narodu litewskiego* kritika taip pat žadino naują – Mykolo Balinskio, Mikalojaus Malinovskio, Juozapo Ignoto Kraševskio, pagaliau – Juliano Bartoszewicziaus – supratimą apie istorijos rašymą.

7] Balinskis nebuvo talentingas istorikas, bet puikus publicistas ir istorijos darbų kritikas. Originalūs Balinskio darbai, gal tik išskyrus studijas *Historya miasta Wilna* ir *Dawna Akademia Wileńska* (*Senoji Vilniaus akademija*), vis dėlto nebuvo tokie populiarūs kaip Narbuto veikalas *Dzieje narodu litewskiego*. Jau savo profesinės karjeros pradžioje Balinskis turėjo ambicijų parašyti Lietuvos istoriją, bet susidūrė su netikėta konkurencija – tokį veikalą parašė Narbutas, o vėliau ir Kraševskis. Paradoksalu, bet gyvenimo pabaigoje Mykolo Balinskio darbai buvo taip pat sukritikuoti kaip ir Narbuto tyrinėjimai. Beveik pusantro šimto metų niekas nesiėmė rimčiau tyrinėti ir jo rankraštinio palikimo. Lygiai tą patį būtų galima pasakyti ir apie Teodorą Narbutą.

Mažoji portretų galerija

Svarbi vieta šioje knygoje skiriama iliustracijoms. Norėta priminti ne tik seniai parašytus tekstus, bet ir juos rašiusius asmenis. Pagrindinis iliustracijų šaltinis buvo šiandien pas mus jau gerokai primiršto dailininko ir litografo Maksymiliano Fajanso (1827–1890) albumas *Wizerunki polskie* (*Lenkų atvaizdai*, Warszawa, 1851–1862). Tačiau naudoti ir kiti šaltiniai, tarp jų – ir Maria'os Chełmońskos pastangomis išleistas *Album biograficzne zasłużonych polaków i polek wieku XIX* (*Nusipelniusių XIX amžiaus lenkų ir lenkių biografijų albumas*, Warszawa, t. 1–2, 1901–1902). Panaudotos ir retesnės muziejų bei bibliotekų saugyklose saugomos iliustracijos. Vienas kitas portretas perspausdintas ir iš anų laikų periodinių leidinių.

Kai kurie knygoje pristatyti portretai jau buvo spausdinti ir kitose šių dienų monografijose. Tačiau knygoje rasime ir Lietuvos skaitytojui mažiau pažįstamus arba – visai nepažįstamus atvaizdus – Juliano Bartoszewicziaus, Mykolo Grabovskio, Józefo Kremerio, Aniceto Renjė, Dominyko Šulco, Aleksandro Tišinskio, Tado Volianskio ir kt. Pristatomi ir retesni Teodoro Narbuto bei Andriaus Sniadeckio portretai. Pirmasis sukurtas 1841 metais Juozapo Ozemblovskio (Józef Oziębłowski *vel* Oziembłowski, 1805–1878) litografijos dirbtuvėje. Piešinio autorius – tuo metu su Ozemblovskiu bendradarbiavęs dailininkas ir litografas Adolfas Piwarskis (1817–1870). Tikriausiai šis

portretas buvo kurtas kaip iliustracija tuo metu planuotam išleisti dešimtajam Narbuto veikalo *Dzieje narodu litewskiego* tomui. Andriaus Sniadeckio atvaizdą pagal žinomo ano meto portretisto Karolio Ripinskio (Karol Rypiński, 1809–1892) piešinį litografavo Antanas Kliukovskis (Antoni Klukowski, 1806 – apie 1864). Šis portretas pirmą kartą buvo publikuotas 1838 metais Vilniuje išleistame minėto mokslininko monografijos *Teorya jestestw organicznych* pirmajame tome. Tų šiandien retų litografijų atspaudai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Grafikos kabinete.

Atkreiptinas dėmesys ir į Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomą ir pirmą kartą pristatomą Aniceto Renjė fotografiją, kurią sukūrė vienas geriausių XIX amžiaus Vilniaus fotografų portretistų – Aleksandras Vladislovas Štrausas (Aleksander Władysław Strauss, 1834–1896). Ne mažiau įsimintinas ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas Eustachijaus Tiškevičiaus portretas – Władysławo Walkiewicziaus (apie 1833–1900) ir Adolfo Pecqo (apie 1820 – po 1874) kūrinys. Skaitytojams pristatomas ir dailininko Bonaventūros Klembovskio (Bonawentura Klembowski, 1795–1888) bei litografo Edouardo Schulerio (1805 ar 1806–1882) kūrinys – Jono Sniadeckio portretas, 1839 metais paskelbtas Mykolo Balinskio sudarytame šio mokslininko raštų rinkinyje. 1850 metais minėto portreto kopiją paskelbė ir Jonas Kazimieras Vilčinskis savo garsiajame leidinyje *Album de Wilna* (*Vilniaus albumas*), trečiosios serijos 1-ajame sąsiuvinyje (raižė Antonis Oleszczyńskis, 1794–1879).

Pagrindinio šios knygos herojaus – Mykolo Balinskio – ikonografija nėra gausi. Bene populiariausias istoriko atvaizdas – ano

meto periodikoje bei informaciniuose leidiniuose spausdinta litografija, atlikta pagal paties Balinskio 1858 metais Kazimierzui Władysławui Wójcickiui dovanotą fotografiją. Pirmą kartą šis Balinskio atvaizdas buvo paskelbtas leidinyje *Kłosy* (1868, t. 7, nr 176, s. 253). Balinskio portretą (kaip ir Mikalojaus Malinovskio) buvo nutapęs dailininkas Jonas Chruckis (Jan *vel* Ivan Chrucki, 1810–1885), tačiau šiandien jis žinomas tik iš fotografijos (žr. „Chrucki Jan", in *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: malarze, rzeźbiarze, graficy* (*Lenkų ir Lenkijoje kūrusių kitų kraštų menininkų žodynas: tapytojai, skulptoriai, grafikai*), t. 1, s. 339). Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomi du originalūs šio asmens portretai – žymaus ano meto Vilniaus skulptoriaus Jono Ostrovskio (Jan Ostrowski, 1811–1872) medalionas, kuriame pavaizduotas iš natūros lipdytas istoriko portretas, ir fotografija, daryta paskutiniais Balinskio gyvenimo metais, tikriausiai Varšuvoje, žymaus Varšuvos fotografo Karolio Beyerio (1818–1877) fotoateljė. Minėtoji fotografija pristatoma šiame leidinyje.

Knygos viršeliui pasirinktas Mykolo Balinskio kolegos Vilniaus archeologijos komisijoje, dailininko Alberto Žameto *vel* Žemaičio (1821–1876) piešinys, 1843 metais išspausdintas Sankt Peterburge leistame žurnale *Rocznik Literacki* (piešinį litografavo dailininkas Rudolfas Žukovskis (Rudolf Żukowski), 1814–1886). Šis piešinys, kadaise paskelbtas kaip iliustracija Eleonoros Sztyrmer, o iš tikrųjų, kaip vėliau paaiškėjo, – jos vyro Ludwiko Sztyrmerio (1809–1886), sukurtai pasakėčiai „*Bartłomiej w chmurach (Baltramiejus debesyse)*", tapo viena įdomiausių „bajoro ant ližės" interpretacijų. Beveik nėra abejonių, kad šis Žameto piešinys buvo ir Mykolo Balinskio rinkiniuose.

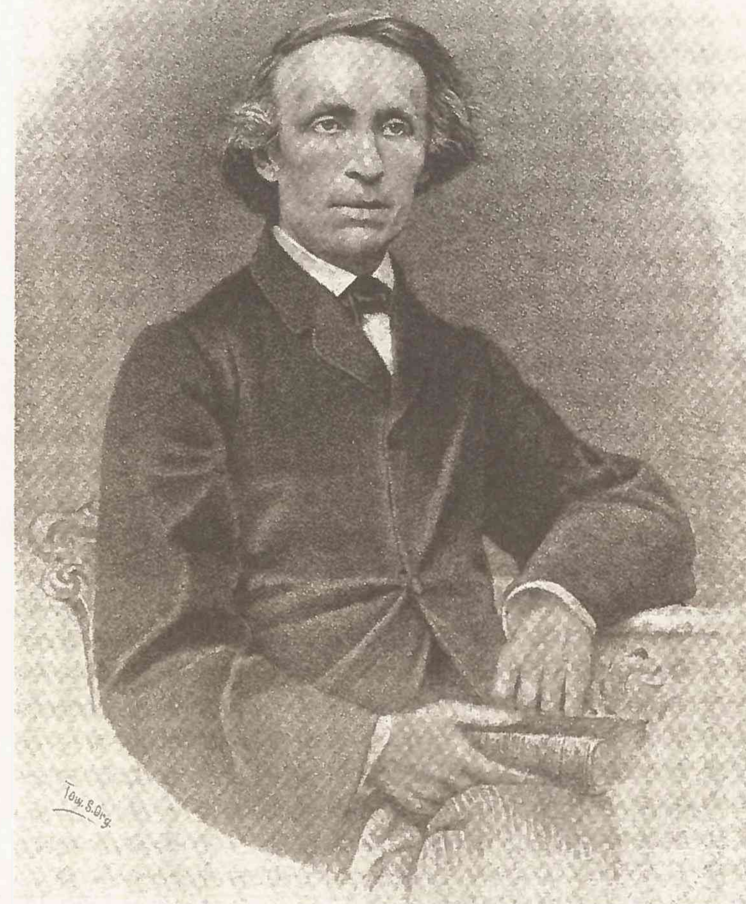
Mykolas Balinskis (Michał Baliński, 1794–1864). Istorikas, publicistas, visuomenės veikėjas, Vilniaus archeologijos komisijos vicepirmininkas.

XIX amžiaus 7-asis dešimtmetis (?). Karolio Beyerio (?) fotografija. Popierius, 8,2 x 5,6 (10,8 x 6,5). LNM, ATV 5786.

Julianas Bartoszewiczius (Julian Bartoszewicz, 1821–1870). Istorikas, literatūros kritikas, publicistas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

XIX amžiaus vidurys. Władysławo Walkiewicziaus litografija, 1871 metai (*Album biograficzne zasłużonych polaków i polek wieku XIX*, wydane staraniem i nakładem Maryi Chełmońskiej, t. 1, Warszawa: druk P[iotra] Laskauera i W[ładysława] Babickiego, 1901 [iliustracija p. 376–377, 11,1 x 16, 1 (24 x 31, 9)]). LMAB RSS, A 8640/1.

Podług litografii Walkiewicza.

Julian Bartoszewicz

Kazimieras Buinickis (Kazimierz Bujnicki, 1788–1878). Literatas, vertėjas, istorikas, Vilniaus archeologijos komisijos narys bendradarbis.

XIX amžiaus 7-asis dešimtmetis (?). Franciszeko Tegazzo piešinys, Aleksanderio Regulskio litografija, 9,5 x 12 (*Kłosy*, 1867, nr 93, s. 173).

KAZIMIERZ BUJNICKI.

Ambroży'jus Grabowskis (Ambroży Grabowski, 1782–1868)
Istorikas, menotyrininkas, kolekcininkas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1850 metai. Maksymiliano Fajanso piešinys (iš natūros) ir litografija, 18 x 21,7 (24,5 x 34) (*Wizerunki polskie*, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans, Warszawa, nakładem autora, w Drukarni Rządowej przy Kom[itecie] Rząd[owym] Sprawiedliwości, 1851–1862). LMAB RSS, A 8108, l. 31.

AMBROŻY GRABOWSKI.

Ambroży Grabowski

Mykolas Grabovskis (Michał Grabowski, 1805–1863). Rašytojas, literatūros kritikas, publicistas, archeologas, šaltinių leidėjas.

XIX amžiaus pirmoji pusė. Juozapo Ozemblovskio litografija (*Athenaeum*, pismo zbiorowe, poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom i t. d., wydawca J[ózef] I[gnacy] Kraszewski, t. 1, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, księgarza i typografa szkół Białoruskiego naukow[ego] okr[ęgu], 1843 [įklija prieš antraštinį lapą, 9 x 10,7 (12,5 x 19,8)]).

MGrabowski

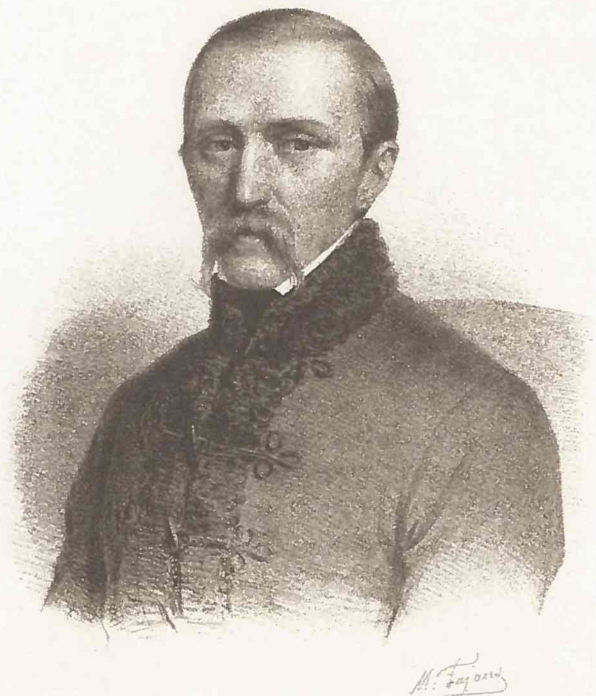
Maryi Celestynie Kirkorowej
od Adama Honorego Kirkora
Jezupol, 26 lipca 1886

Adomas Honorijus Kirkoras (Adam Honory Kirkor *vel* Jan ze Śliwina, 1818–1886). Istorikas, archeologas, rašytojas, leidėjas, publicistas, visuomenės veikėjas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1886 metai. Po atvaizdu Kirkoro dedikacija: „*Maryi Celestynie Kirkorowej / od Adama Honorego Kirkora / Jezupol, 26 lipca 1886 [roku]* (Marijai Celestinai Kirkorienei / nuo Adomo Honorijaus Kirkoro, / Jezupolis, 1886 [metų] liepos 26 [diena])“ (Stanisław Kirkor, *Kirkorowie litewscy. Materiały do monografii rodziny kresowej*, wydanie drugie, obejmujące uzupełnienia, Londyn, printed by Veritas Foundation Press, 1974 [iliustracija p. 51, 9,3 x 13,4 (18,2 x 24,5)]).

Juozapas Ignotas Kraševskis (Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1887). Vilniaus universiteto auklėtinis, rašytojas, istorikas, publicistas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

XIX amžiaus vidurys. Maksymiliano Fajanso piešinys (pagal dagerotipą) ir litografija, 18,1 x 21,8 (24,5 x 34) (*Wizerunki polskie*, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans). LMAB RSS, A 8108, l. 43.

J.J. KRASZEWSKI.

Józefas Kremeris (1806–1875). Rašytojas, filosofas, meno teoretikas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1855 metai. Maksymiliano Fajanso piešinys (iš natūros) ir litografija (Józef Kremer, *Listy z Krakowa*, wydanie drugie, poprawione i pomnożone, t. 3, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1855 [įklija prieš antraštinį lapą, 11 x 11,5 (14,8 x 11,5)]).

JÓZEF KREMER.

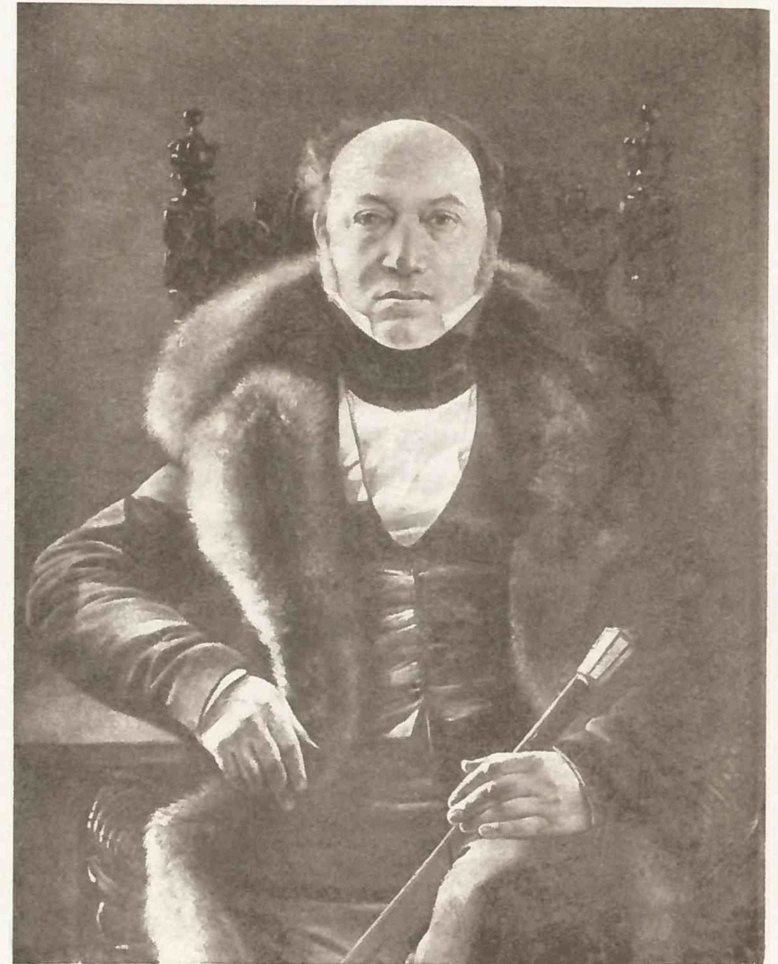

Wacławas Aleksanderis Maciejowskis (Wacław Aleksander Maciejowski, 1793–1883). Istorikas, literatūros istorikas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1850 metai. Maksymiliano Fajanso piešinys (iš natūros) ir litografija, 18,5 x 22 (24,5 x 34) (*Wizerunki polskie*, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans). LMAB RSS, A 8108, l. 56.

Mikalojus Malinovskis (Mikołaj Malinowski, 1799–1865). Vilniaus universiteto auklėtinis, istorikas, šaltinių leidėjas, publicistas, kolekcininkas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1847 metai. Dailininkas Jonas Chruckis (*Dziennik Mikołaja Malinowskiego*, z rękopisu Biblioteki Ordynacyi Krasińskich wydał, z oryginału łacińskiego przełożył, wstępem i objaśnieniami opatrzył dr. Manfred Kridl, in *Album promienistych*, opracował J[ózef] Hodi (Tokarzewicz), Wilno, nakładem Tow[arzystwa] Udz[iałowego] „Kurjer Litewski", druk Józefa Zawadzkiego, 1914 [įklija prieš antraštinį lapą, 11,3 x 9 (13 x 19,5)]).

Teodoras Narbutas (Teodor Narbutt, 1784–1864). Vilniaus universiteto auklėtinis, istorikas, vertėjas, publicistas, kolekcininkas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1841 metai. Adolfo Piwarskio piešinys, Juozapo Ozemblovskio litografija, 9,5 x 11,8 (26,8 x 23,2). VUB GK, G 0009899.

Antanas Edvardas Odinecas (Antony Edward Odyniec, 1804–1885).
Vilniaus universiteto auklėtinis, poetas, vertėjas, memuaristas,
visuomenės veikėjas, Vilniaus archeologijos komisijos narys bendradarbis.

XIX amžiaus 6-asis dešimtmetis (?). Maksymiliano Fajanso piešinys ir litografija, 18,2 x 21,9 (24,5 x 34) (*Wizerunki polskie*, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans). LMAB RSS, A 8108, l. 35.

A. E. ODYNIEC.

Aleksandras Pšezdzeckis (Aleksander Przezdziecki, 1814–1871).
Istorikas, literatas, šaltinių leidėjas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1850 metai. Maksymiliano Fajanso piešinys (iš natūros) ir litografija, 17,8 x 21,9 (24,5 x 34) (*Wizerunki polskie*, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans). LMAB RSS, A 8108, l. 22.

Anicetas Renjė (Anicety Renier *vel* Renjer *vel* Regnier, 1804–1877). Vilniaus universiteto auklėtinis, gydytojas, bibliografas, publicistas, visuomenės veikėjas, Vilniaus archeologijos komisijos narys bendradarbis.

1868 metai. Popierius, fotografija, 8,9 x 5,4 (10,2 x 6). Aleksandro Vladislovo Štrauso ir Jaroslavo Bžozovskio (Jarosław Brzozowski) fotoateljė. VUB RS, f. 26, b. 4893, nr. 42.

Anicety Renier

Адръ СТРАУСЪ БРЖОЗОВСКИЙ

Renjer Anicety 1842

Vladislovas Sirokomlė (Liudvikas Kondratavičius) (Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz), 1823–1862). Poetas, publicistas, Vilniaus archeologijos komisijos narys bendradarbis.

XIX amžiaus 6-asis dešimtmetis (?). Pagal Karolio Beyerio fotografiją litografavo Maksymilianas Fajansas, 17,8 x 22 (24,5 x 34) (*Wizerunki polskie*, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans). LMAB RSS, A 8108, l. 14.

Lit. z Fotografii K. Beyera M Fajans

LUDWIK KONDRATOWICZ.

(WŁADYSŁAW SYROKOMLA)

WŁ Syrokomla

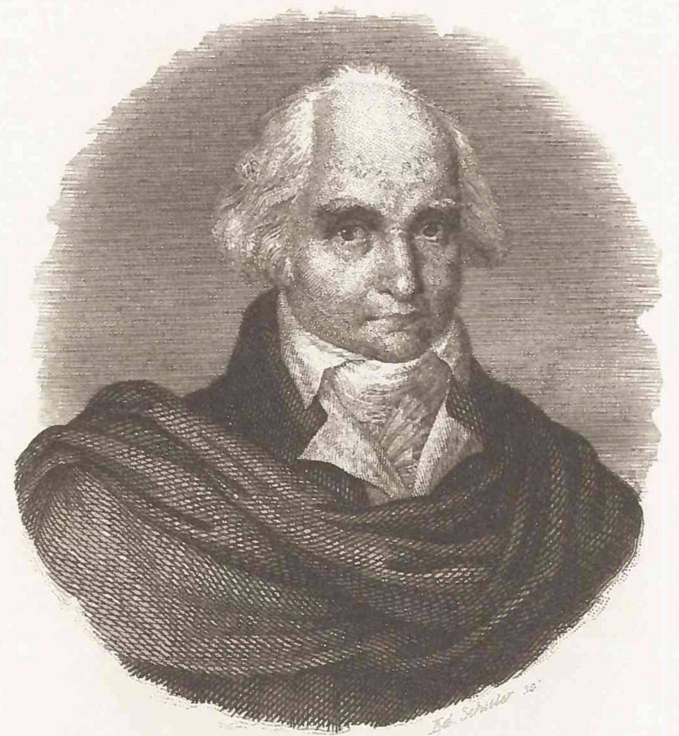
Andrius Sniadeckis (Jędrzej Śniadecki, 1768–1838). Biologas, chemikas, medikas, publicistas, filosofas, visuomenės veikėjas, Vilniaus universiteto profesorius.

XIX amžiaus 4-asis dešimtmetis. Karolio Ripinskio piešinys, Antano Kliukovskio litografija (Jędrzej Sniadecki, *Teorya jestestw organicznych*, t. 1, Wilno, w Drukarni Dyecezalnej u XX. Miśsionarzy na Górze Zbawiciela, nakładem Rubena Rafałowicza, księgarza wileńskiego, 1838 [įklija prieš antraštinį lapą, 8,1 x 7,5 (12,4 x 20)]).

JĘDRZEJ SNIADECKI.

Cen. L. Borowski.

Jonas Sniadeckis (Jan Śniadecki, 1756–1830). Astronomas, matematikas, filosofas, Vilniaus universiteto rektorius (1807–1815).

XIX amžiaus 4-asis dešimtmetis (?). Bonaventūros Klembovskio piešinys, Edouardo Schulerio litografija (*Dzieła Jana Sniadeckiego*, wydanie nowe Michała Balińskiego, t. 1, w Warszawie, nakładem Augusta Emmanuela Glücksberga, 1839 [įklija prieš antraštinį lapą, 6,5 x 7,1 (10,1 x 13,8)]).

Dominykas Šulcas (Dominik Szulc, 1797–1860). Vilniaus universiteto auklėtinis, istorikas, filosofas.

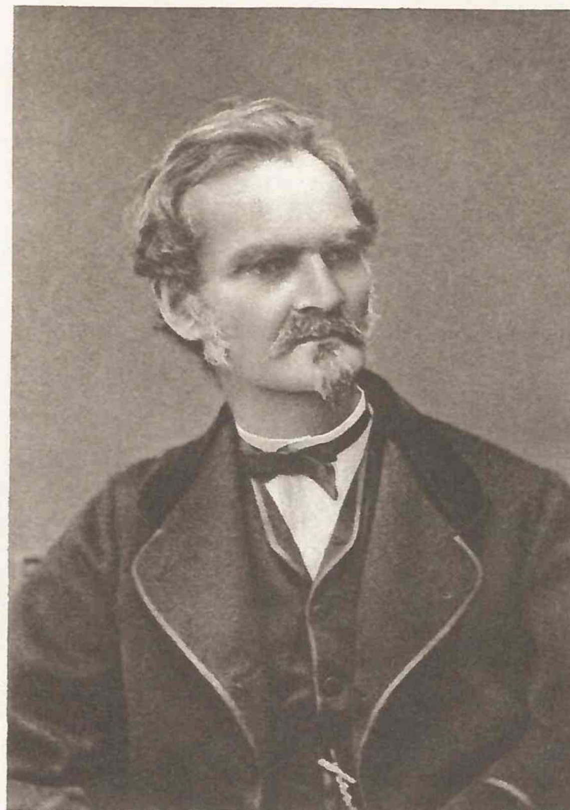
XIX amžiaus 6-asis dešimtmetis (?). Ksawery'jaus Pillati piešinys pagal Maksymiliano Fajanso litografiją, XIX amžiaus 9-asis–10-asis dešimtmečiai (?) (*Album biograficzne zasłużonych polaków i polek wieku XIX*, wydane staraniem i nakładem Maryi Chełmońskiej, t. 2, Warszawa: druk P[iotra] Laskauera i S-ki, 1902 [iliustracija p. 49, 11 x 15,5 (24 x 31,7)]). LMAB BS, Al-41.

Z współczesnego drzeworytu rysował Pillati.

Aleksandras Tišinskis (Aleksander Tyszyński, 1811–1880). Vilniaus universiteto auklėtinis, literatūros kritikas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

XIX amžiaus 8-asis dešimtmetis (?) (Aleksander Tyszyński, *Pisma krytyczne*, staraniem rodziny ogłoszone drukiem, z portretem autora i podobizną jego podpisu, zebrał, ułożył i zarysem biograficzno-literackim poprzedził Piotr Chmielowski, t. 1: *Pisma do roku 1866*, Kraków, Petersburg: druk W[ładysława] L[udwika] Anczyca i Spółki, 1904 [įklija prieš antraštinį lapą, 9,7 x 13,5 (14 x 21,3)]).

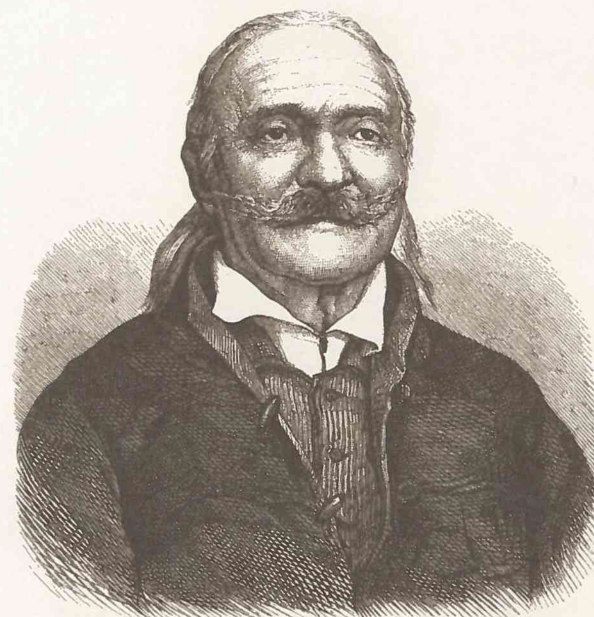
HR. EUSTACHY TYSZKIEWICZ.

Eustachijus Tiškevičius (Eustachy Tyszkiewicz, 1814–1873).
Archeologas, istorikas, Vilniaus archeologijos komisijos pirmininkas, Vilniaus senienų muziejaus steigėjas.

1849 metai. Władysławo Walkiewicziaus piešinys, Adolfo Pecqo litografija, 18,3 x 23,3 (23,6 x 35,1). MAB RS, f. 31, b. 1460, l. 3.

Tadas Volianskis (Tadeusz Wolański *vel* Tadeusz hrabia z Wolan Wolański, 1785–1865). Istorikas, archeologas, numizmatas, kolekcininkas, visuomenės veikėjas.

XIX amžiaus 7-asis dešimtmetis (?). Portreto autorius nenurodytas („Tadeusz hrabia z Wolan Wolański“, *Rocznik dla archeologów, numizmatyków i bibliografów polskich, rok 1871*, wydał Stanisław Krzyżanowski, w Krakowie, w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1874 [iliustracija p. 208–209, 11 x 12 (14,3 x 21,6)]).

TADEUSZ Z WOLAN WOLAŃSKI.

Kazimierzas Władysławas Wójcickis (Kazimierz Władysław Wójcicki, 1807–1879). Rašytojas, publicistas, Vilniaus archeologijos komisijos tikrasis narys.

1850 metai. Maksymiliano Fajanso piešinys (iš natūros) ir litografija, 17,5 x 21,8 (25,4 x 34) (*Wizerunki polskie*, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans). LMAB RSS, A 8108, l. 48.

[Šaltiniai]

LENKIJOS MOKSLŲ AKADEMIJOS BIBLIOTEKOS (BIBLIOTEKA POLSKIEJ AKADEMII NAUK, KRAKÓW) RANKRAŠČIŲ SKYRIUS

Sygn. 7737 (Sztambuch Juliana Dłużniewskiego)

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJOS BIBLIOTEKOS RANKRAŠČIŲ SKYRIUS

F. 9 – Bendrasis fondas
F. 18 – Rankraščių kolekcija B4
F. 31 – Biržų valdų aktai
F. 81 – Mykolas Balinskis
F. 151 – Liucijonas Uziembla

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

F. 567 – Vilniaus švietimo apygardos valdyba
F. 1135 – Vilniaus mokslo bičiulių draugija

VARŠUVOS NACIONALINĖS BIBLIOTEKOS (BIBLIOTEKA NARODOWA, WARSZAWA) RANKRAŠČIŲ SKYRIUS

Sygn. III. 8915 (Korespondencja Feliksa Bentkowskiego z lat 1815–1852)

VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS RANKRAŠČIŲ SKYRIUS

F. 9 – Mikalojus Malinovskis
F. 22 – Mykolas Balinskis
F. 26 – Vilniaus medicinos draugija
F. 46 – Vilniaus viešoji biblioteka ir Senienų muziejus

[Literatūra]

A

Album biograficzne zasłużonych polaków i polek wieku XIX, wydane staraniem i nakładem Maryi Chełmońskiej, t. 1, Warszawa: druk P[iotra] Laskauera i W[ładysława] Babickiego, 1901; t. 2, druk P[iotra] Laskauera i S-ki, 1902.

A. R... Litwin [Renier, Anicety], „Postrzeżenia nad krytyką *Historyi litewskiej*", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 3, s. 452–457.

Athenaeum, pismo zbiorowe, poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom i t. d., wydawca J[ózef] I[gnacy] Kraszewski, t. 1, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, księgarza i typografa szkół Białoruskiego naukow[ego] okr[ęgu], 1843.

B

Baliński, Michał, „Andrzej Wolan", *Biblioteka Warszawska*, 1841, t. 1, s. 116–132, 431–496.

Baliński, Michał, *Dawna Akademia Wileńska, próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg, nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862.

B[aliński], M[ichał], „*Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księztwa Litewskiego, od roku 1380 do 1535*, przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego, ze świeżo odkrytego spółczesnego rękopismu, z języka łacińskiego na ojczysty przetłómaczył, przypisami objaśnił, poczet rzeczy i osób dodał Mikołaj Malinowski, w Wilnie, nakładem i czcionkami T[eofila] Glücksberga, księgarza i typografa szkół Białoruskiego naukowego okręgu, 1847, t. 1szy, stron. 491", *Biblioteka Warszawska*, 1847, t. 1, s. 379–385.

B[aliński], M[ichał], „*Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, przez Józefa Łukaszewicza, t. 1, Poznań, 1842, w 8^{ce}, str. VIII przemowy z tytułem, str. 414 textu i spisu rzeczy str. 7", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 3, s. 643–650.

[Baliński, Michał?], „*Dzieje starożytne narodu litewskiego* przez Teodora Narbutta, t. 1: *Mitologia litewska*, z ośmią rycinami, Wilno, nakładem i drukiem A[ntoniego] Marcinowskiego, 1835, in 8vo stronic prócz regestru 482, wstępu stronic XV na dobrym białym papierze", *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*, 1835, t. 12, s. 88–113.

Baliński, Michał, „*Historya Francyi, podług najlepszych źródeł ułożona*, przez T[omasza] Dziekońskiego, b[yłego] Dyrektora Gimnazyum, Warszawa, poszyt I do III, r[ok] 1843, poszyt IV i V w r[oku] 1844, nakładem S[amuela] H[enryka] Merzbacha in 8, z wielu drzeworytami", *Biblioteka Warszawska*, 1844, t. 2, s. 219–228.

Baliński, Michał, *Historya miasta Wilna*, t. 1–2, Wilno, drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1836.

Baliński, Michał, *Historya polska*, Warszawa, nakładem G[ustawa] Leona Glücksberga, księgarza, w drukarni S[tanisława] Strąbskiego, 1844.

Baliński, Michał, „Kilka słów do polskiego tłómaczenia", in *Irlandya, jej początek, historya i obecne położenie*, przez H[ippolyte] de Chavannes de La Giraudière i Huillard-Bréholles (Jan Ludwik Alfons), przekład z francuzkiego, z przedmową Michała Balińskiego, Wilno, nakładem księgarza A[brahama] Assa, 1858, s. I–VIII.

[Baliński, Michał], „Listy znad brzegów Krożenty (I–XX)", *Gazeta Warszawska*, 1856–1860.

Baliński, Michał, *Pamiętniki o Janie Sniadeckim, jego życiu prywatnem i publicznem, i dziełach jego*, t. 1–2, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1865.

Baliński, Michał, *Pamiętniki o królowej Barbarze, żonie Zygmunta Augusta*, t. 1–2, w Warszawie, nakład i druk J[ana] Glücksberga, księgarza szkół publicznych w Królest[wie] Polskiem, 1837, 1840.

Baliński, Michał, *Pisma historyczne*, t. 1–4, Warszawa, w Drukarni pod firmą M[aksymiliana] Chmielewskiego, nakładem G[ustawa] Sennewalda, księgarza, 1843.

Baliński, Michał, „Przemowa do drugiego wydania", in Michał Baliński, *Pisma historyczne*, t. 1, s. I–VII.

B[aliński], M[ichał], *Rys życia Jana Sniadeckiego* (wyjątek z *Kuryera Lit[ewskiego]*), Wilno, w Drukarni A[ntoniego] Marcinowskiego, 1830.

B[aliński], M[ichał], „*Rubon*, pismo poświęcone pożytecznej rozrywce, wydawca Kazimierz Bujnicki, tom II, Wilno, u [Józefa] Zawadzkiego, 1842, str. VI, 271", *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 3, s. 180–188.

B[aliński], M[ichał], „*Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie niektórych starożytności, odkrytych w Zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*, przez Eus[tachego] hr[abię] T[yszkiewicza], z 8 tablicami litografowanemi, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842, w 4[ce], stron. VIII, 56", *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 2, s. 637–641.

Baliński, Michał, *Studia historyczne*, z pięciu rycinami litografowanemi, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1856.

Baliński, Michał, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historya literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, Warszawa, 1861, nakładem Michała Glücksberga, w 8ce, str. 644, prócz tytułu, przemowy, podziału treści i skorowidza", *Biblioteka Warszawska*, 1861, nr 4, s. 413–456.

B[aliński], M[ichał], „*Wspomnienia Żmudzi*, przez x[iędza] Ludwika Jucewicza, z godłem: *Hoc in memoria nostra penitus insedit. Cic[ero]*, Wilno, nakładem [Teofila] Glücksberga, 1842, w 8[ce], str. 211", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 3, s. 183–190.

[Baliński, Michał], „Wstęp wydawcy", in *Pamiętniki historyczne, do wyjaśnienia*

spraw publicznych w Polsce XVII wieku posługujące, w dziennikach domowych Obuchowiczów i [Jana] Cedrowskiego pozostałe, wydał z rękopismu, wstępem i przypisami objaśnił Michał Baliński, Wilno, nakładem A[brahama] Assa, księgarza, 1859, s. I–XIX.

Baliński, Michał, *Życie Jędrzeja Sniadeckiego*, Leszno i Gniezno: nakład i druk Ernesta Günthera, 1840.

Baliński, Michał, „*Żywoty arcybiskupow gnieźnieńskich, prymasow Korony Polskiej i W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego, od Wilibalda do Andrzeja Olszowskiego włącznie* [...] Wstęp i wiadomość o założeniu arcybiskupstwa, tudzież o jedenastu późniejszych prymasach, do zgonu książęcia Michała Poniatowskiego, dodał Mikołaj Malinowski. Wilno, nakładem księgarni Rubena [Rafałowicza], tom 1, str. 211, r. 1852, również tomy 2, str. 307, i 3, str. 254, tomy 4, str. 241, 5, str. 282, i wstęp, str. 43, roku 1860“, *Виленский Вестник*, 1860, № 34–37.

Baliński, Michał, Lipiński, Tymoteusz, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 1–3, Warszawa, nakładem S[amuela] Orgelbranda, księgarza, 1843–1846.

Bartoszewicz, Juljan, *Historja literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, Warszawa, nakładem księgarni i składu nut Michała Glücksberga, 1861.

Bartoszewicz, Juljan, „Mikołaj Kopernik i Jan Śniadecki“, in [Strąbski, Stanisław], *Stanisława Strąbskiego kalendarz, czyli rocznik na rok przestępny 1852*, Warszawa, nakładem i drukiem wydawcy, 1851, s. 1–16.

Bartoszewicz, Julian, „Nowa epoka literatury historycznej polskiej. Przegląd“, *Biblioteka Warszawska*, 1852, t. 3, s. 267–291; t. 4, s. 69–98.

Bartoszewicz, Julian, „*Studya historyczne* Michała Balińskiego, Wilno, 1856, 8ka, stron. VI i 366“, *Biblioteka Warszawska*, 1856, t. 4, s. 630–639.

Bartoszewicz, Julian, „Teodor Narbutt“, *Tygodnik Illustrowany* (Warszawa), 1860, t. 1, nr 26, s. 221–222.

Bentkowski, Felix, *Historya literatury polskiey, wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, w Warszawie i Wilnie, nakładem [Józefa] Zawadzkiego i Komp[anii], 1814.

[Braun, David], *De scriptorum Poloniae et Prussiae historicorum, politicorum et i[uris] c[onsul]torum typis impressorum ac manuscriptorum in Bibliotheca Brauniana collectorum, virtutibus et vitiis, catalogus, et judicium, post evolutionem exactam, fine odio aut studio, limatissimum*, Coloniae [Köln], anno MDCCXXIII [1723].

Broeder, [Christian Gottlieb], *Grammatyka języka łacińskiego*, tłumaczenie polskie przez Dominika Szulca, w Wilnie, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Imper[atorskiego] Uniwersyt[etu] typografa, 1821.

Broeder, [Christian Gottlieb], *Grammatyka języka łacińskiego*, tłumaczenie polskie przez Dominika Szulca, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1829.

Broeder, [Christian Gottlieb], *Grammatyka języka łacińskiego*, tłumaczenie polskie przez Dominika Szulca, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1838.

C

Chmielowski, Piotr, „Aleksander Tyszyński (Zarys biograficzno-literacki)“, in Aleksander Tyszyński, *Pisma krytyczne*, zebrał, ułożył i zarysem biograficzno-literackim poprzedził Piotr Chmielowski, t. 1: *Pisma do roku 1866*, Kraków, Petersburg: druk W[ładysława] L[udwika] Anczyca i Spółki, 1904, s. V–XL.

Chmielowski, Piotr, *Historya literatury polskiej*, t. 1–6, Warszawa: Drukarnia [Franciszeka] Granowskiego i [Saturnina] Sikorskiego, 1899–1900.

Chmielowski, Piotr, *Zarys literatury polskiej z ostatnich lat dwudziestu*, wydanie drugie, poprawione i znacznie powiększone, Warszawa, nakładem księgarni A[rtura] W. Gruszeckiego, 1886.

Chmielowski, Piotr, *Zarys literatury polskiej z ostatnich lat szesnastu*, Wilno, drukiem J[osifa] Blumowicza, 1881.

Chmielowski, Piotr, *Zarys najnowszej literatury polskiej (1864–1897)*, wydanie czwarte, przejrzane i znacznie powiększone, Kraków: G[ustaw] Gebethner i Spółka, Petersburg: K[azimierz] Grendyszyński, 1898.

„Chrucki Jan“, in *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 1 (A–C), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971, s. 339–340.

Ciechowski, W[acław], „Czasopisma polskie na Litwie“, *Kwartalnik Litewski* (Petersburg), 1910, t. 2, s. 39–66.

D

Dembowski, Edw[ard], „Kilka myśli we względzie rozwijania się dziejów i życia społecznego polaków“, *Tygodnik Literacki* (Poznań), 1843, nr 25, s. 193–194; nr 26, s. 201–204.

Dubrowski, Piotr, „Uwagi nad artykułem p[ana] [Aleksandra] Tyszyńskiego ‘Rys historyczny oświecenia słowian’, umieszcz[onym] w *Bibl[iotece] Warsz[awskiej]* z r[oku] 1841“, *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 2, s. 243–292.

Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od roku 1380 do 1535, przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego, ze świeżo odkrytego spółczesnego rękopismu, z języka łacińskiego na ojczysty przetłómaczył, przypisami objaśnił, poczet rzeczy i osób dodał Mikołaj Malinowski, t. 1, Wilno, nakładem i czcionkami Teofila Glücksberga, księgarza i typografa szkół Białoruskiego naukowego okręgu, 1847 (t. 2 – 1847; t. 3 – 1848).

Dzieła Jana Sniadeckiego, wydanie nowe Michała Balińskiego, t. 1–7, w Warszawie, nakładem Augusta Emmanuela Glücksberga, 1837–1839 (t. 1. – 1839; t. 2, 3, 4, 5, 6 – 1837, t. 7 – 1838).

Dzieła Jędrzeja Sniadeckiego, wydanie Michała Balińskiego, t. 1–6, w Warszawie, nakładem Augusta Emmanuela Glücksberga, 1840.

Dziennik Mikołaja Malinowskiego, z rękopisu Biblioteki Ordynacyi Krasińskich wydał, z oryginału łacińskiego przełożył, wstępem i objaśnieniami opatrzył dr. Manfred Kridl, in *Album promienistych*, opracował J[ózef] Hodi (Tokarzewicz), Wilno,

nakładem Tow[arzystwa] Udz[iałowego] „Kurjer Litewski“, druk Józefa Zawadzkiego, 1914.

E

Eschenburg, Johann Joachim, *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Redekünste*, zur Grundlage bei Vorlesungen, Berlin und Stettin: bei Friedrich Nicolai, 1817.

Eschenburg, Johann Joachim, *Handbuch der klassischen Literatur*, Berlin und Stettin: in der Nicolaischen Buchhandlung, 1816.

G

Gl[oger], Z[ygmunt], „Bartoszewicz, Julian“, in *Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana*, t. 7, Warszawa: nakład i druk S[aturnina] Sikorskiego, 1892, s. 19–21.

Gloger, Zygmunt, „Julian Bartoszewicz (1821–1870)“, in *Album biograficzne zasłużonych polaków i polek wieku XIX*, wydane staraniem i nakładem Maryi Chełmońskiej, t. 1, Warszawa: druk P[iotra] Laskauera i W[ładysława] Babickiego, 1901, s. 375–378.

[Gloger, Zygmunt], *Julian Bartoszewicz, jego żywot i prace (ur. 1821–1870)* (Osobne odbicie z *Przeglądu Polskiego*), Kraków, w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem K[onstantego] Mańkowskiego, 1871.

[Grabowski, Michał], *Korrespondencija literacka M[ichała] Gr[abow]skiego*, t. 1–2, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1842–1843.

[Grabowski, Michał], *Literatura i krytyka. Pisma M[ichała] Gr[abowskiego]*, t. 1–2, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1840.

Griškaitė, Reda, „Apie ‘Lietuvių mitologijos’ genezę“, in Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1 [antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas], Vilnius: Mintis, 1998, p. 47–77.

Griškaitė, Reda, „Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas“, in *Simono Daukanto raštai: Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 11–170.

H

[Hartknoch, Christophorus], *Selectae dissertationes historicae de variis rebus prussicis*, opera et studio Christophori Hartknoch, anno MDCLXXIX [1679], in Petri de Dusburg, Ordinis Teutonici sacerdotis, *Cronicon Prussiae, in quo Ordinis Teutonici origo, nec non res ab ejusdem ordinis magistris ab an. MCCXXVI [1226] usque ad an. MCCCXXVI [1326] in Prussia gestae exponuntur* [...], Francofurti [Frankfurt] et Lipsiae [Leipzig], sumptibus Martini Hallervodii, MDCLXXIX [1679] [priedas (p. 1–456) prie kronikos].

Hordyński, Zdisław, *O Towarzystwie Szubrawców*, we Lwowie, nakładem Księgarni [Władysława] Gubrynowicza i [Władysława] Schmidta, z Drukarni Władysława Łozińskiego, 1883.

I

Irlandya, jej początek, historya i obecne położenie, przez H[ippolyte] de Chavannes

de La Giraudière i Huillard-Bréholles (Jan Ludwik Alfons), przekład z francuzkiego, z przedmową Michała Balińskiego, Wilno, nakładem księgarza A[brahama] Assa, 1858.

J

Jan ze Sliwina [Adam Honory Kirkor], „[Wszystkie oświecone kraje Europy...]“, *Gazeta Warszawska*, 1854, nr 42.

j. ł. [Mykolas Balinskis?], „Twierdzenie T[eodora] Narbutta w sprawie chrztu Władysława Jagiełły“, *Czas* (Kraków), 1858, nr 4.

K

Kirkor, Stanisław, *Kirkorowie litewscy. Materiały do monografii rodziny kresowej*, wydanie drugie, obejmujące uzupełnienia, Londyn, printed by Veritas Foundation Press, 1974.

Kot, Władysław, *Z dziejów kopernikanizmu w filozofii polskiej XIX wieku. Dominik Szulc (1797–1860)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1973.

Kowalczyk, Jerzy, „Starożytnicy warszawscy połowy XIX w[ieku] i ich rola w popularyzacji zabytków ojczystych“, in *Edukacia historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w[ieku]*, zbiór studiów, pod red[akcją] Jerzego Maternickiego, Warzawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981, s. 157–202.

Kraszewski, J[ózef] I[gnacy], *Litwa. Starożytne dzieje: ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d.*, t. 1: *Historya do XIII wieku*, t. 2: *Historya od początku XIII wieku do roku* 1386, Warszawa, w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1847, 1850.

Kremer, Józef, *Listy z Krakowa*, wydanie drugie, poprawione i pomnożone, t. 1–3, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1855.

Kronika litewska, in *Pomniki do dziejów litewskich, pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym, statystycznym, obyczajowym, archeograficznym i t. p., z różnych rękopisnych lub rzadkich wydań dziejopisów, tudzież dyplomatów i dalszych zabytków przeszłości odkrytych, w archiwach tajnych królewieckich, tudzież w archiwach ryskich i innych krajowych*, zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno, nakładem Rubena Rafałowicza, księgarza wileńskiego, w Drukarni M[auszy] Zymelowicza, typografa, 1846.

Kulczycka-Saloni, Janina, „Wstęp“, in *Programy i dyskusje literackie okresu pozytywizmu*, opracowała Janina Kulczycka-Saloni, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1985, s. III–CXXV.

L, Ł

Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J. I. Kraševskiui, parengė Bronius Genzelis, Genovaitė Gustaitė, Meilė Lukšienė, Vladas Žukas, Vilnius: Mokslas, 1992.

Lipiński, Tymoteusz, „Kilka uwag nad rozprawą o *Starożytnej Polsce*, umieszczoną w *Bibliotece Warszawskiej* na m[iesiąc] październik b[ieżącego] r[oku]“, *Biblioteka Warszawska*, 1852, t. 4, s. 354–356.

Lipnicki, x[iądz], A[ugustyn], *Książeczka do nabożeństwa Świętej Jadwigi*, na nowo przejrzana i wydana, Wilno: nakład Maurycego Orgelbranda, w Drukarni A[ntoniego] Marcinowskiego, 1856.

Lipnicki, x[iądz], A[ugustyn], *Życie, cuda i cześć Świętego Kazimierza, królewicza polskiego, wielkiego księcia litewskiego*, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858.

Łukaszewicz, Lesław, *Rys dziejów piśmiennictwa polskiego*, wydanie trzecie większe, uzupełnione i doprowadzone do roku 1866 (wydanie pierwsze 1859, drugie 1860 r[oku]), Poznań, nakładem i drukiem N[apoleona] Kamieńskiego i Spółki, 1866.

M

Maciejowski, W[acław] A[leksander], „Różnice, zachodzące między prawdą historyczną a krytyką, którą na *Pamiętniki* moje napisał Ignacy Lojola Rychter", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 1, s. 535–581.

Majorkiewicz, Jan, *Historya, literatura i krytyka. Literatura polska w rozwinięciu historycznem*, wydanie drugie, pomnożone, Warszawa, nakładem G[ustawa] Sennewalda, księgarza, 1850.

Malinowski, Mikołaj, „Volumina legum", *Czas* (Kraków), 1862, nr 21.

Maternicki, Jerzy, *Warszawskie środowisko historyczne (1832–1869)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.

Mękarski, Stefan, „O genezie *Biblioteki Warszawskiej* i jej charakterze w latach 1841–1863", *Pamiętnik Literacki* (Lwów), 1925–1926, roczn. 22–23, s. 484–498.

„Michał Baliński (Ustęp z pamiętników literackich K[azimierza] Wł[adysława] Wójcickiego)", *Kłosy*, 1868, t. 7, nr 176, s. 255–256.

Mickevičius, Adomas, „Apie Varšuvos kritikus ir recenzentus", vertė, komentarus parašė Jonas Pilypaitis, in Adomas Mickevičius, *Laiškai. Esė. Proza*, sudarė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 153–172.

Młodecki, Stefan, „Z badań nad zbiorem Mikołaja Malinowskiego w Bibliotece Kórnickiej", *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*, z. 7, Kórnik: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959, s. 219–240.

Muczkowski, Józef, *Bractwa jezuickie i akademickie w Krakowie*, Kraków, w Drukarni Uniwersyteckiej, 1845.

Muczkowski, Józef, *Grammatyka języka polskiego*, w Poznaniu, nakładem wydawcy, w księgarni J[ulijusza] A[dolfa] Munka, głoskami Wilh[elma] Deckera i Spółki, 1825.

Muczkowski, Józef, *Grammatyka języka polskiego*, wydanie drugie, przerobione i pomnożone, w Krakowie, czcionkami Stanisława Gieszkowskiego, 1836.

Muczkowski, Józef, *Gramatyka języka polskiego*, wydanie trzecie, przerobione i pomnożone, w Krakowie, w Drukarni Uniwersyteckiej, 1849.

Muczkowski, Józef, *Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych*, Kraków, nakładem i czcionkami Józefa Czecha, 1842.

N

Narbutas, Teodoras, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1 [antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas], Vilnius: Mintis, 1998.

Narbutt, Teodor, *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 1: *Mitologia litewska*, Wilno, nakładem i drukiem A[ntoniego] Marcinowskiego, 1835.

Narbutt, Teodor, „[Niewypowiedzianie ucieszyła nas wiadomość...]", *Biblioteka Warszawska*, 1857, t. 4, s. 539–540.

Narbutt, Teodor, „O piśmie litewskiem", in Teodor Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1856, s. 7–14.

Narbutt, Teodor, *Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1856.

Narbutt, Teodor, „Uwagi nad uwagami", *Teka Wileńska*, 1858, nr 3, s. 358–368.

Naruniec, Romuald, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 1995.

Naruszewicz, Adam, *Historya narodu polskiego*, z rękopisma Biblioteki Puławskiey i Józefa hrabiego Sierakowskiego, staraniem i nakładem Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk wydana, w Warszawie, drukiem N[atana] Glücksberga, ty[pografa] Uniw[ersytetu] [Warszawskiego], 1824, cz. 1–2.

Naruszewicz, Adam, *Historya narodu polskiego od początku chrześcianstwa*, w Warszawie, w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey uprzywileiowaney Gröllowskiey, t. 2–7, 1780–1786.

O

Odyniec, Antony Edward, *Barbara Radziwiłłówna, czyli początek panowania Zygmunta-Augusta*, poema dramatyczna, w sześciu aktach, z prologiem, Wilno, w Drukarni S[złomy] Rozensona, 1858.

Odyniec, Antony Edward, *Panu a Panu na tym podole: na Jaszunach i Ruczaju, Michałowi Balińskiemu, na Parnasie, na Łopacie szubrawskiej Auszlawisowi, strażnikowi jej i witajnikowi, sławnemu madrygaliście, madrygał szczery przyjaciel i życzliwy sługa niżej na podpisie wyrażony, ułożył i poświęca, roku 1855, lutego 9, na Popielec, po przebyciu Zapust w Jaszunach*, [Wilno], drukiem Józefa Zawadzkiego, 1855.

„Od Redakcyi", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 1, s. I–VIII.

„Od Redakcyi", *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 1, s. I–XII.

P

Pamiętniki historyczne, do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce XVII wieku posługujące, w dziennikach domowych Obuchowiczów i [Jana] Cedrowskiego pozostałe, wydał z rękopismu, wstępem i przypisami objaśnił Michał Baliński, Wilno, nakładem A[brahama] Assa, księgarza, 1859.

Pielgrzymka do Jasnej Góry w Częstochowie, odbyta przez Pątnika XIX wieku i wydana z rękopisu przez Michała Balińskiego, Warszawa, nakładem G[ustawa] Sennewalda, księgarza, 1846.

Pisma Dominika Szulca, Warszawa: nakład i druk S[amuela] Orgelbranda, księgarza i typografa, 1854.

Potocki, Jean, *Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe pour la recherche des antiquités slaves ou vendes, fait en 1794*, Hambourg: de l'imprimerie de G[ottlieb] F[riedrich] Schniebes, 1795.

Puzynina, Gabrjela z Güntherów, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, wydali Adam Czartkowski, Henryk Mościcki, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, [1928].

R

Raczyński, Edward, *Kodex dyplomatyczny Litwy, wydany z rękopismów w archiwum tajnem w Królewcu zachowanych*, w Wrocławiu, nakładem Zygmunta Schlettera, 1845.

Rychter, Ignacy Lojola, „Rozbiór zdań o Akademii Krakowskiej, wyrzeczonych przez W[acława] A[lexandra] Maciejowskiego w dziele: *Polska aż do połowy XVII wieku opisana*", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 4, s. 384–389.

Rychter, Ignacy Lojola, „Treść dzieła Wacława Alexandra Maciejowskiego: *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów*, w czterech częściach opisana w Petersburgu i w Warszawie, 1842, cztery tomy in 8vo", *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 4, s. 169–173.

Rocznik Literacki, wydał Romuald Podbereski, Petersburg, w Drukarni Karola Kraja, [t. 1], 1843.

S, Ś

Simono Daukanto raštai: Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Syrokomla, Władysław, „Minsk. Kronika miasta Minska", *Teka Wileńska*, 1857, nr 1, s. 172–232; nr 2, s. 127–204.

Skarga, Barbara, *Narodziny pozytywizmu polskiego (1831–1864)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.

Skarga, Barbara, „Prepozytywizm polski wobec heglizmu polskiego i Hegla", in *Polskie spory o Hegla (1830–1860)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, s. 389–432.

Sniadecki, Jan, „O Koperniku, rozwiązanie zadania, które Towarzystwo warszawskie przyjaciół nauk do odpowiedzi ogłosiło: oddając hołd, winney pochwały Mikołaiowi Kopernikowi pokazać, iak wiele mu winne były nauki matematyczne, mianowicie astronomia w wieku, w którym żył: z których poprzedników, iak wiele i iakim sposobem korzystał; i iak wiele mu są winne w czasie teraźniejszym", *Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, t. 2, w Warszawie, w Drukarni Xięży Piarów, 1803, s. 83–192.

Sniadecki, Jędrzej, *Teorya jestestw organicznych*, t. 1, w Warszawie, w Drukarni № 646 przy Nowolipiu, 1804.

Sniadecki, Jędrzej, *Teorya jestestw organicznych*, t. 2, w Wilnie, drukiem Józefa Zawadzkiego, typografa Imper[atorskiego] Uniwers[ytetu] Wileńskiego, 1811.

Sniadecki, Jędrzej, *Teorya jestestw organicznych*, t. 1, Wilno, w Drukarni Dyecezalnej u XX. Miśsionarzy na Górze Zbawiciela, nakładem Rubena Rafałowicza, księgarza wileńskiego, 1838.

Stadnicki, Kazimierz, *Synowie Gedymina*, t. 1: *Monwid, Narymunt, Jawnuta, Koryat*; t. 2: *Lubart, xiążę wołyński*, Lwów, w Drukarni Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1849, 1853.

[Strąbski, Stanisław], *Stanisława Strąbskiego kalendarz, czyli rocznik na rok przestępny 1852*, Warszawa, nakładem i drukiem wydawcy, 1851.

Stryjkowski, Maciej, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi, wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Stryjkowskiego, przez Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach ruskich, przez [Ignacego] Daniłowicza, pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Stryjkowskiego według pierwotnych wydań*, t. 1–2, Warszawa: nakład Gustawa Leona Glücksberga, księgarza, 1846.

Święcki, Tomasz, *Opis starożytnej Polski*, Warszawa, nakładem i drukiem [Józefa] Zawadzkiego i [Józefa] Węckiego, Jego Królewskiey Mości nadwornych drukarzy i księgarzy, t. 1–2, 1816.

Szulc, Dominik, *Grammatyka pierwiastkowa języka łacińskiego*, w Wilnie, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Imper[atorskiego] Uniwersyt[etu] typografa, 1821.

Szulc, Dominik, „Jan Sniadecki", *Gazeta Codzienna*, 1860, nr 233.

Szulc, Dominik, *O Pomorzu zaodrzańskim*, Warszawa, nakładem R[udolfa] Friedleina, 1850.

Szulc, Dominik, „O Tarnowie mazowieckiem (Thorn)", *Pamiętnik Religijno-Moralny* (Warszawa), 1843, s. 449–485.

Szulc, Dominik, „O Tarnowie mazowieckiem (Thorn)", in *Pisma Dominika Szulca*, Warszawa: nakład i druk S[amuela] Orgelbranda, księgarza i typografa, 1854, s. 189–241.

Szulc, Dominik, „O znaczeniu Prus dawnych", *Biblioteka Warszawska*, 1844, t. 2, s. 1–54, 489–516; 1845, t. 3, s. 457–519.

Szulc, Dominik, *O znaczeniu Prus dawnych*, Warszawa, w drukarniach J[uliana] Kaczanowskiego i Stanisława Strąbskiego, 1846.

Szulc, Dominik, „O znaczeniu Prus dawnych, wydanie przerobione", in *Pisma Dominika Szulca*, Warszawa: nakład i druk S[amuela] Orgelbranda, księgarza i typografa, 1854, s. 1–188.

Szulc, Dominik, *O źrudle* [sic!] *wiedzy tegoczesnej*, Warszawa, nakładem R[udolfa] Friedleina, księgarza, 1851.

Szulc, Dominik, „Rozwój zasad umysłu polskiego w piśmiennictwie", *Przegląd Naukowy*, 1845, t. 3, s. 797–821; 1846, t. 1, s. 1–15; s. 97–109.

Szulc, Dominik, *Stanowisko historyi polskiej*, Warszawa, w Drukarni *Gazety Polskiej*, 1862.

Szulc, Dominik, *Życie Mikołaja Kopernika*, Warszawa, czcionkami Drukarni *Gazety Codziennej*, 1855.

T

„Tadeusz hrabia z Wolan Wolański", *Rocznik dla archeologów, numizmatyków i bibliografów polskich, rok 1871*, wydał Stanisław Krzyżanowski, w Krakowie, w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1874, s. 209–215.

Thunmann Johann, *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker*, mit einer Vorr[ede] h[e]r[au]sg[egeben] von Anton Friedrich Büsching, Berlin: Verlag der Buchh[andlung] der Realschule, 1772.

Tyszyński, Alexander, „Józef Kraszewski w Warszawie, w grudniu 1846 roku. Reminiscencya", *Kłosy*, 1880, t. 31, nr 808, s. 403–406.

Tyszyński, Aleksander, „Julian Bartoszewicz", in Aleksander Tyszyński, *Pisma krytyczne, staraniem rodziny ogłoszone drukiem, z portretem autora i podobizną jego podpisu*, zebrał, ułożył i zarysem biograficzno-literackim poprzedził Piotr Chmielowski, t. 1: *Pisma do roku 1866*, Kraków, Petersburg: druk W[ładysława] L[udwika] Anczyca i Spółki, 1904, s. 442–467.

Tyszyński, A[leksander], „Odpowiedź na uwagi p[ana] [Piotra] Dubrowskiego", *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 2, s. 565–579.

Tyszyński, Aleksander, „*O źródle wiedzy*, przez Dominika Szulca", in Aleksander Tyszyński, *Rozbiory i krytyki*, t. 1, Petersburg, nakładem B[olesława] M[aurycyusza] Wolffa, 1854, s. 400–401.

Tyszyński, Aleksander, *Pisma krytyczne*, staraniem rodziny ogłoszone drukiem, z portretem autora i podobizną jego podpisu, zebrał, ułożył i zarysem biograficzno-literackim poprzedził Piotr Chmielowski, t. 1: *Pisma do roku 1866*, Kraków, Petersburg: druk W[ładysława] L[udwika] Anczyca i Spółki, 1904.

Tyszyński, A[leksander], „Praktyczny rozbiór pisma p[ana] Józefa Kremera, pod napisem *Listy z Krakowa*", *Biblioteka Warszawska*, 1844, t. 1, s. 381–402.

Tyszyński, Aleksander, „Rys historyczny oświecenia słowian", *Biblioteka Warszawska*, 1841, t. 1, s. 250–286; t. 2, s. 108–127; t. 3, s. 256–316.

Tyszyński, Aleksander, *Rozbiory i krytyki*, t. 1–3, Petersburg, nakładem B[olesława] M[aurycyusza] Wolffa, 1854.

Tyszkiewicz, Eustachy, hr[abia], „Kazimierz Bujnicki", *Kłosy* (Warszawa), 1867, nr 93.

Tyszkiewicz, Eust[achy], hr[abia], *Listy o Szwecji*, wydanie Adama Zawadzkiego, t. 1–2, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846.

[Tyszkiewicz, Eustachy, hrabia], *Opisanie powiatu Borysowskiego, pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim, z dodaniem wiadomości: o obyczajach, spiewach, przysłowiach i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t. d.*, Wilno: Drukarnia Ant[oniego] Marcinowskiego, 1847.

U

„Uwaga wyd[awcy] Ad[ama] Zaw[adzkiego]", in *Źródła do dziejów polskich*, wydawane przez Michała Grabowskiego i

Alexandra Przezdzieckiego, t. 1, wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1843, s. 2.

V

Voigt, Johannes, *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*, Bd. 1, Königsberg: im Verlage der Gebrüder Bornträger, 1827.

Volumina legum, przedruk zbioru praw, staraniem x. x. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego, Petersburg, nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, t. 1–9, 1859–1889.

W

Wilczyński, Jan Kazimierz [Jean Kasimir Wilczyński], *Album de Wilna*, Paris: Imprime en couleurs par [Joseph] Lemercier, 1846–1875.

Wizerunki polskie, rysował z natury i litografował M[aksymilian] Fajans, Warszawa, nakładem autora, w Drukarni Rządowej przy Kom[itecie] Rząd[owym] Sprawiedliwości, 1851–1862.

Wł. [Wójcicki, Kazimierz Władysław], „*Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego* [...], z autentyków spisane i wydane przez Stanisława Augusta Lachowicza, Wilno, nakładem i drukiem T[eofila] Glücksberga, księgarza i typografa Wileńskiej Cesarskiej Med[yko] Chir[urgicznej] Aka[demji] i szkół Białoruskiego naukowego wydziału, 1842, 8vo, major str. 323, przedmowy str. 3“, *Biblioteka Warszawska*, 1842, t. 4, s. 394–396.

Ż, Ź

Żywoty arcybiskupow gnieźnieńskich, prymasow Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, od Wilibalda do Andrzeja Olszowskiego włącznie, opisał Stanisław Bużeński, dziekan i officjał warmiński, kanonik gnieźnieński i krakowski, z niewydanego dotąd rękopismu łacińskiego na język polski przełożył Michał Bohusz Szyszko, wstęp i wiadomość o założeniu arcybiskupstwa, tudzież o jedenastu późniejszych prymasach, do zgonu książęcia Michała Poniatowskiego dodał Mikołaj Malinowski, Wilno, nakładem księgarni Rubena Rafałowicza, t. 1–5, 1852 (t. 1–4), 1860 (t. 5).

Źródła do dziejów polskich, wydawane przez Michała Grabowskiego i Alexandra Przezdzieckiego, t. 1, wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1843.

Źródła do dziejów polskich, wydawane przez Mikołaja Malinowskiego i Alexandra Przezdzieckiego, t. 2, wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844.

[Santrumpų sąrašas]

BN – Biblioteka Narodowa (Warszawa)

LMAB BS – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Bibliografijos skyrius

LMAB RS – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius

LMAB RSS – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyrius

LMAB SPS – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Senosios periodikos skyrius

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

VUB GK – Vilniaus universiteto bibliotekos Grafikos kabinetas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

[Michał Baliński: walka o Historię?]

W połowie XIX wieku (a dokładniej – w latach czterdziestych), po zapoczątkowaniu działalności wydawniczej w zakresie edytorstwa źródeł do historii Litwy nastąpił ostateczny rozłam wśród historyków w kraju. Poza wydźwiękiem ideologicznym podział ten miał określony aspekt metodologiczny. Mówiąc słowami Teodora Narbutta (1784–1864), autora *Dziejów narodu litewskiego* (1835–1841), znaleźli się historycy, którzy nie tylko pracowali *„niby nieharmonijnie z Litwą"*, tj. ogłaszali źródła do historii Litwy jako część materiałów źródłowych do dziejów Polski, ale też – *„wcale na inne systema"*. W ówczesnej nauce historycznej istotnie wrzała dyskusja na temat historii Litwy, choć nie zawsze miała ona charakter publiczny. Często nie wychodziła ona poza ramy prywatnych rozmów czy korespondencji naukowej. Trudno zatem znaleźć namacalne dowody jej istnienia, jeszcze trudniej – przedstawić pełny jej obraz. A jednak pewne elementy takiej dyskusji można uchwycić. Najwięcej informacji w tym zakresie dostarcza *tradycja recenzowania dzieł historycznych*, ukształtowana już na początku XIX wieku. Należy zauważyć, że najostrzejsze wypowiedzi ukazywały się podówczas już nie w periodykach wileńskich, lecz petersburskich i warszawskich. I nic w tym dziwnego – większość ówczesnych badaczy przeszłości Litwy pisało swe dzieła już nie w Wilnie, Jaszunach czy Szawrach, lecz w Sankt Petersburgu, Warszawie, a nawet w Paryżu. Niezależnie jednak od miejsca zamieszkania starali się oni przestrzegać zasady sformułowanej przez wydawców wileńskich *Wizerunków i Roztrząsań Naukowych*, a mianowicie brać mniej lub

bardziej aktywny udział w życiu naukowym i publicznym. Zwłaszcza po pojawieniu się pism, które miały na celu ożywienie polemiki historycznej. Nawet tak zasłużeni historycy, jak Szymon Dowkont czy Teodor Narbutt, z nadzieją spoglądali na najnowsze wydawnictwa warszawskie. A co dopiero inni. Lata czterdzieste XIX wieku były w nauce historii okresem poszukiwań, wzmożonego rozwoju krytyki naukowej, szczególnie w kraju sąsiednim – Królestwie Polskim.

W połowie XIX wieku w nauce historycznej zachodziły istotne zmiany, a wymagania wobec historyków stale rosły. „Pragnienie krytyki w dziejach jest naszego czasu potrzebą i żądaniem" – napisał w 1843 roku publicysta, krytyk i filozof Edward Dembowski (1822–1846). Nie wystarczało już samo rejestrowanie faktów. O ile wcześniej twierdzono, że należy zebrać to, co się zachowało, to obecnie nadszedł czas *oceny* tych zbiorów. Nie ulega wątpliwości, że jak każdy okres przełomowy, zwłaszcza w nauce, był on przeżywany bardzo boleśnie. Z drugiej strony, niektórzy w tym ruchu (dziś moglibyśmy nazwać go *walką o Historię*) *szukali* i *znajdowali* odpowiedzi na nurtujące od dawna pytania. Tym bardziej, że w 1841 roku w Warszawie rozpoczęto wydawanie słynnego pismą *Biblioteka Warszawska*. To stamtąd promieniowały wszystkie najnowsze idee historyczne. Wokół wydawnictwa skupiło się grono ówczesnych historyków piszących po polsku, a wśród nich – jeden z założycieli pisma – Michał Baliński (1794–1864), przebywający w Warszawie już od 1836 roku. To właśnie on wraz z innym mieszkającym tu wychowankiem Uniwersytetu Wileńskiego, krytykiem literackim Aleksandrem Tyszyńskim (1811–1880) oraz absolwentem innej uczelni – Uniwersytetu Warszawskiego, pisarzem Leonem Potockim (1799–1864) skupił wokół tego wydawnictwa intelektualistów z Królestwa Polskiego. Poparł ich również pisarz i publicysta Kazimierz Władysław Wójcicki (1807–1879). *Biblioteka Warszawska* od

samego początku pretendowała do miana wydawnictwa szczególnego, choć w pewnym sensie tradycyjnego. Należy pamiętać, że w swoim czasie Baliński był w Wilnie założycielem i redaktorem *Tygodnika Wileńskiego* oraz *Wiadomości Brukowych,* że tam, gdzie był Baliński, żywa była i tradycja szubrawska. Jeżeli zatem weźmiemy pod uwagę wymienione fakty oraz nazwiska inicjatorów *Biblioteki Warszawskiej,* to okaże się, że warszawskie wydawnictwo miało w znacznym stopniu wileński charakter, było bardzo blisko Wilna. Faktem jest, że *Biblioteka Warszawska* rzeczywiście była czytana przez wileńskich intelektualistów. Często też nazywana była po prostu „*wydawnictwem Balińskiego*".

W taki oto sposób historyk ten stał się główną postacią niniejszej publikacji – jako osoba, poprzez działalność której możemy prześledzić nowe kierunki w litewskiej nauce historycznej. Jednocześnie należy zauważyć, że do dziś zasługi Michała Balińskiego nie doczekały się należytego uznania. Jeżeli weźmiemy pod uwagę bogatą spuściznę naukową tego historyka oraz jego działalność na niwie społecznej, to taki fakt z trudem znajduje wytłumaczenie. Przez wiele dziesięcioleci jego nazwisko pozostawało poza obszarem badań. Baliński znany był na Litwie głównie jako historiograf Wilna lub osoba, która utrzymywała kontakty z przedstawicielami litewskiego piśmiennictwa. Jednak dziś należy przyznać, że Michał Baliński był osobowością wielowymiarową i niezwykle skomplikowaną. Był postacią znaną w ówczesnym świecie naukowym, autorytetem, którego słowom przysłuchiwano się zarówno w Warszawie, jak i w Wilnie. Jego wszechstronne wykształcenie, wsparte jawną protekcją braci Jana i Jędrzeja Śniadeckich (koligacje rodzinne z tą familią były wizytówką Balińskiego), dopełniał szczególny dar Boży – *doskonała* ironia. Jego publicystyka odegrała ogromną rolę w życiu publicznym owych czasów. Jego słowo było niezwykle celne, a ogromne oczytanie pozwalało osiągać maksymalny efekt.

Innymi słowy, znaczenie Balińskiego w ówczesnym życiu umysłowym, a w węższym zakresie – rola, jaką odgrywał w środowisku historyków (Baliński uważał się przede wszystkim za *historyka*), były znacznie większe, aniżeli mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka. Jego związki z historykami mieszkającymi wówczas w Wilnie, w szczególności z Mikołajem Malinowskim (1799–1865) i Eustachym Tyszkiewiczem (1814–1873), były nadzwyczaj ścisłe. Dzięki Balińskiemu docierały do nich z Warszawy nie tylko książki i źródła historyczne, ale i najnowsze opracowania metodologiczne. O ile z Sankt Petersburga płynęły na Litwę głównie materiały archiwalne, to z Warszawy – *nowe idee historyczne*. Mimo to wpływ tego historyka, przynajmniej w tzw. okresie warszawskim, a i późniejszym – jaszuńskim (szczególnie w latach 1848–1855), jest prawie niedostrzegalny. Nowe spojrzenie na tę kwestię przyniosła monografia autorstwa Romualda Naruńca *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 1995) – dotychczas jedyna pozycja zawierająca *całościowy* pogląd na osobowość Michała Balińskiego. Toteż w pewnym sensie niniejszy tekst jest swoistą prezentacją wymienionej pracy.

Niniejsza publikacja nie pretenduje jednak do miana jeszcze jednego studium biograficznego o Balińskim. Można ją potraktować jako przyczynek do badań nad świadomością historyczną Balińskiego, aczkolwiek z pewnymi zastrzeżeniami. Autorkę niniejszej rozprawy interesowała głównie *atmosfera*, jaka otaczała Michała Balińskiego, zwłaszcza w okresie warszawskim; kontekst, w jakim można zrozumieć intencje także innych historyków owych czasów i przynajmniej częściowo odpowiedzieć na pytanie, w jakich okolicznościach w litewskiej nauce historycznej romantyzm powoli ustępował miejsca nowemu, pozytywistycznemu myśleniu, choć, wydawałoby się, dotychczas nie

mieliśmy na Litwie wystarczających podstaw do mówienia o jego zalążkach już w połowie XIX wieku. Termin *prepozytywizm* w litewskiej nauce historycznej również nie był dotąd stosowany. Zatem jeżeli nawet nie powiedzie się próba dowiedzenia, że w połowie XIX wieku w litewskiej nauce historycznej rzeczywiście toczyła się polemika, być może uda się przedstawić nowe idee, nurtujące w owym czasie historyków warszawskich. Tym bardziej, że niektórzy z nich utrzymywali bezpośrednie kontakty z Litwą – bądź z racji swego pochodzenia, bądź poprzez studia na Uniwersytecie Wileńskim, bądź przez zwyczajne zainteresowanie tym, co się działo w stolicy Litwy. W taki oto sposób w niniejszej książce znalazły się nazwiska nie tylko Aleksandra Tyszyńskiego, Dominika Szulca, Juliana Bartoszewicza, Wacława Aleksandra Maciejowskiego, ale i Tymoteusza Lipińskiego czy Ignacego Lojoli Rychtera. Podczas swego pobytu w Warszawie, zwłaszcza w okresie, gdy pełnił obowiązki redaktora *Biblioteki Warszawskiej*, Baliński znajdował się w samym centrum życia umysłowego stolicy Królestwa. Tam poczuł *inny* smak nauki historycznej. Warszawskie „piętno" było głębsze niż można przypuszczać. Było to miejsce, w którym nawiedziła go prawdziwa radość pracy twórczej. Najlepszym tego dowodem są nie tyle prace naukowe Balińskiego, ile publicystyka, także późniejsza, pisana już na Litwie. Mamy tu na myśli zbiór korespondencji pt. „Listy znad brzegów Krożenty", drukowany w latach 1856–1860. To właśnie one najlepiej charakteryzują osobowość Balińskiego, pokazują, czego ten historyk wymagał od siebie i swoich kolegów po fachu – wszak pierwotnym zamierzeniem tych publikacji była właśnie *rozmowa o historii*. Co więcej, „Listy znad brzegów Krożenty"– to podjęta przez Balińskiego próba utworzenia pewnego fikcyjnego salonu, w którym w głównej mierze miały być poruszane problemy historiografii. Teksty te, przez cztery lata drukowane na łamach

Gazety Warszawskiej, z biegiem czasu stały się swoistą *koniecznością* i *rytuałem* – nie tylko dla ich autora, ale i czytelników. Podobnie jak we wcześniejszym, szubrawskim okresie, tak i teraz czekano na nie i... obawiano się ich. I tak jak kiedyś, Baliński był ostry i bezwzględny. Mimo iż listy drukowano anonimowo, dla wielu czytelników nazwisko ich autora nie było tajemnicą.

Współczesnych Michała Balińskiego (jak też publicystów naszych dni) szczególnie dziwił fakt, że autor „Listów znad brzegów Krożenty", ustawicznie podkreślając swą zależność od litewskiej, nie zaś polskiej tradycji historycznej, wyniósł problemy litewskiej historiografii poza próg własnego domu, tzn. ogłaszał je w prasie warszawskiej. Artykuły te nie były już przeznaczone tylko dla wąskiej, „litewskiej" publiczności – dowodził tego już sam fakt ich druku w Warszawie. Co więcej, Baliński, jak przystało na Szubrawca, nie tylko ukazywał to, co się dzieje w litewskim życiu umysłowym, ale i *krytykował*. Zauważmy, że sam Baliński zaliczył „Listy znad brzegów Krożenty" do pism, kontynuujących tradycje szubrawskie. Zazwyczaj bywały to najostrzejsze jego teksty. Istotnie, krytyka ta była niemiłosierna. Mimo patriotycznego nastawienia, o literatach krajanach Baliński mówił otwarcie. Niektórzy w takiej postawie autora „Listów znad brzegów Krożenty" upatrywali swoistej zdrady, jednak dziś należy przyznać, że Baliński osiągnął swój cel – *umysły i uczucia zostały poruszone*. To, co działo się w przestrzeni kulturalnej Litwy (i nie tylko jej), stało się powszechnie znane. W pewnym sensie Baliński reklamował nowości literackie z Litwy, jednak oczywiste jest także co innego: pisma te zawierały w sobie znacznie większą dawkę krytyki. Można by rzec, że takie postępowanie nie było do końca etyczne. Co prawda, publikacje Balińskiego nie ograniczały się jedynie do przedstawienia życia kulturalnego Litwy, jednak nie da się zakwestionować faktu, że aspekt ten

dominował. Nie ulega zatem wątpliwości, że przyczyny były dużo bardziej skomplikowane i prawdopodobnie o wiele bardziej przyziemne. W rzeczywistości, oprócz wszelkich wzniosłych pobudek, znalazły się też bardzo zwyczajne: Baliński po prostu chciał, by jego pisma znalazły oddźwięk *przede wszystkim w Warszawie*. Ponadto „Listy znad brzegów Krożenty" miały i konkretnego adresata. Osobą tą był wspomniany już historyk, krytyk literacki i publicysta Julian Bartoszewicz (1821–1870). Polemika między Balińskim i Bartoszewiczem, która przez blisko dziesięć lat burzyła ówczesne umysły, była jedną z najbardziej zażartych *pojedynków* (właśnie to słowo najcelniej wyraża ich stosunki) intelektualnych w okresie dość spokojnym z politycznego punktu widzenia.

Romuald Naruniec dokładnie policzył wszystkie „Listy znad brzegów Krożenty", w których Baliński – w taki czy inny sposób – bezpośrednio krytykował warszawskiego historyka Juliana Bartoszewicza, i nie jest ich znowu tak mało. Wątpliwe jednak, czy takie wyliczenie ma sens. W zasadzie wszystkie „Listy znad brzegów Krożenty" są adresowane do Bartoszewicza; pokazują, jak *można* pisać Historię i jak *nie należy* tego robić; jak *trzeba* i jak *nie powinno się* recenzować. Dlatego stworzony w tych listach prototyp postaci Juliana Bartoszewicza – jako pana Bartosza Ciemiężyckiego – jest jedną z najbardziej sugestywnych kreacji w dziewiętnastowiecznej literaturze historycznej. Bodaj żaden z historyków XIX stulecia, a tym bardziej – naszych dni, nie skupił na sobie tak wyjątkowej uwagi. Dzięki Balińskiemu poznajemy historyka owych czasów, „warszawskiego krytyka i recenzenta". To, co Adam Mickiewicz, Michał Grabowski czy Aleksander Tyszyński pisali o krytyce naukowej w poważnych studiach, Baliński, niekiedy jeszcze dobitniej, wyraził w swoich „Listach znad brzegów Krożenty". W rzeczywistości poruszył on najbardziej drażliwe kwestie ówczesnej *kultury recenzowania*, reprezentowanej przez tych

„szanownych krytyków, którzy bardzo często nie wiedzą sami, czego chcą". W pierwszej kolejności – skomplikowany problem warszawskiej szkoły krytyków – z *„tej czarodziejskiej Warszawy"*, z tego *„ogniska literatury naszej"*. Epitety te wyraźnie świadczą, że Baliński mówił przede wszystkim o *negatywnym znaczeniu krytyki*, której uosobieniem był jeden człowiek. Toteż niekiedy musimy zakwestionować obiektywność Balińskiego. Z drugiej strony, jak już wspomniano, Bartoszewicz był tą osobą, której udało się nakłonić do rozmowy samotnika z Jaszun. Podczas lektury „Listów znad brzegów Krożenty", jak też innej jego publicystyki z tego okresu, możemy prześledzić myśl historyczną już *dojrzałego Balińskiego*. Wystarczy uważnie wczytać się w te teksty. Paradoksalnie studiowanie dzieł historycznych Balińskiego nie daje takiej możliwości. Bartoszewicz, a po części i Teodor Narbutt, byli swoistymi katalizatorami, skłaniającymi go do pisania. Zwłaszcza Bartoszewicz, który, w odróżnieniu od Narbutta, postanowił odpowiedzieć na postawione mu zarzuty. Właśnie analiza tych pojedynków literackich, które trwały nie rok i nie dwa na łamach niejednego pisma, pozwala na sformułowanie kilku wniosków:

1] Z dzisiejszego punktu widzenia konflikt Juliana Bartoszewicza z Michałem Balińskim był walką o „odnowienie" nauki historycznej. W połowie XIX wieku, a zwłaszcza w latach pięćdziesiątych, toczył się swoisty *spór o Historię*: zarówno *w szerszym* znaczeniu – jako walka nowej, świeżo powstałej myśli pozytywistycznej ze starym, romantycznym światopoglądem, jak i w *węższym* znaczeniu – jako odwieczna walka między ludźmi nauki, oparta na jednostkowych interesach i ambicjach. Konflikt Balińskiego i Bartoszewicza nie jest już tradycyjnym sporem literackim między litewskim prowincjuszem a warszawianinem, ale polemiką naukową, teoretyczną. Artykuły

krytyczne Bartoszewicza, w szczególności recenzja dzieła Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana* (t. 1–3, Warszawa, nakładem S[amuela] Orgelbranda, księgarza, 1843–1846) z 1852 roku, pokazuje, że był on historykiem nie tylko przenikliwym, ale i głęboko myślącym. Zdaniem Bartoszewicza, opracowanie historyczne – to nie tylko zbiór faktów, *ale i odzwierciedlenie ówczesnej świadomości, życia umysłowego danej epoki*. Ani Michał Baliński, ani tym bardziej Teodor Narbutt nie akcentowali tak szerokiego zakresu swoich prac.

2] Z nową metodologią badań historycznych Michał Baliński zapoznał się już podczas swego pobytu w Warszawie. Wielki wpływ wywarli nań tzw. prepozytywiści, a konkretnie – Dominik Szulc (1797–1860). O ile we wczesnej twórczości Balińskiego możemy odnaleźć cechy właściwe jedynie dla historiografii romantycznej, to w późniejszym okresie widoczne są już próby *pisania według nowej maniery*. Jednak granica między „nowym" a „dawnym" Balińskim jest trudno namacalna. Co więcej, ma się wrażenie, że Baliński nigdy nie był „prawdziwym" romantykiem, a jedynie „nowym klasykiem". W pewnym sensie wyznacznikiem przynależności do kręgu romantyków, prepozytywistów czy „nowych klasyków" jest pogląd na prace Jana Śniadeckiego (1756–1830).

3] *Innego* pisania nauczyła Balińskiego recepcja tekstów braci Śniadeckich. Dowiedziono już, że na filozofię Jana Śniadeckiego decydujący wpływ wywarł Dominik Szulc. Wydaje się, że to samo można powiedzieć i o Balińskim, mimo iż nie deklarował on otwarcie wrogości wobec romantyzmu (wyjątek stanowi Teodor Narbutt), a nawet podzielał większość jego postulatów. Romantyzm i prepozytywizm istniały naówczas obok siebie; był to okres, gdy w tych samych

wydawnictwach znajdziemy teksty Józefa Ignacego Kraszewskiego i Dominika Szulca, Teodora Narbutta i Michała Balińskiego. Jednak już sam fakt ustawicznego pisania o Janie Śniadeckim – klasycznym wrogu romantyzmu – był nie tylko obowiązkiem, ale i otwartym propagowaniem jego światopoglądu. A zatem – swoistym wyzwaniem.

4] W tej walce o Historię przyjaciel Michała Balińskiego, Mikołaj Malinowski, pozostał jakby „poza kadrem". Historyk ten pracował w sposób ukierunkowany, nie rozpraszał się, miał swoje ulubione tematy. Mimo to Malinowski nie napisał żadnego uogólniającego dzieła, które umożliwiłoby poznanie jego koncepcji historii (przede wszystkim – historii Litwy). Z drugiej strony, bliskie więzi z Balińskim pozwalają twierdzić, że swoje rozumienie historii nierzadko wypowiadał ustami właśnie tego historyka.

5] Profesjonalną krytykę prac Teodora Narbutta zapoczątkował nie Józef Ignacy Kraszewski, lecz Michał Baliński – prawdopodobnie w anonimowym artykule wydrukowanym jeszcze w 1835 roku w *Wizerunkach i Roztrząsaniach Naukowych* (t. 12, s. 88–113). Być może z tego powodu Narbutt nie utrzymywał z Balińskim żadnych stosunków zawodowych (z Mikołajem Malinowskim i Eustachym Tyszkiewiczem takie kontakty istniały), choć prace Balińskiego, bardzo bliskie swą problematyką, były mu dobrze znane, wspominał je i cytował. Z drugiej strony, nie należy odrzucać hipotezy, że historia wskaże inną, konkretniejszą przyczynę.

6] Polemika wokół dzieła Nikołaja Karamzina *История государства российскаго* (*Historia państwa rosyjskiego*) w latach trzydziestych XIX wieku zrodziła w Rosji nową szkołę, tzw. „sceptyków", których

nie zadowalał poziom naukowy dzieła Karamzina. W dyskusji wokół tej pracy pojawiła się próba ponownego przemyślenia historii Rosji, powstała nowa metodologia. Od tzw. „małej" krytyki nastąpiło przejście do tzw. „dużej", czyli krytyki historycznej, tj. przekonania, że historyk powinien nie tylko opisywać fakty, ale też je oceniać. Celem historii jest dostarczanie wiedzy na temat *tego, co było i jak było.* Z kolei na dawnych ziemiach państwa polsko-litewskiego krytyka pod adresem *Dziejów narodu litewskiego* Teodora Narbutta budziła nowe koncepcje pisania historii, przejęte przez Michała Balińskiego, Mikołaja Malinowskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, wreszcie – Juliana Bartoszewicza.

7] Michał Baliński nie był zabyt utalentowanym historykiem, za to doskonałym publicystą i krytykiem prac historycznych. Oryginalne dzieła Balińskiego, może za wyjątkiem studiów *Historya miasta Wilna* i *Dawna Akademia Wileńska*, nie zdobyły takiej popularności, jak *Dzieje narodu litewskiego* Narbutta. Już na początku swojej kariery zawodowej Baliński miał ambicje napisania historii Litwy, ale spotkał się z niespodziewaną konkurencją – dzieło takie wyszło spod pióra Teodora Narbutta, a później i Józefa Ignacego Kraszewskiego. Paradoksalnie, ale pod koniec życia prace Michała Balińskiego spotkały się z taką samą krytyką, jak i opracowania Narbutta. Przez blisko 150 lat nikt nie podjął się poważniejszego zbadania spuścizny rękopiśmiennej Balińskiego. Dokładnie to samo można powiedzieć o Teodorze Narbutcie.

Z litewskiego tłumaczyła
Beata Piasecka

[Michał Baliński: a Fight for History?]

The mid 19th century, the 1840s to be exact – the beginning of vigorous publishing activities of Lithuanian historical sources – witnessed clear ideological as well as methodological divergence between Lithuanian historians. As the author of *Dzieje narodu litewskiego* (*History of the Lithuanian Nation*, 1835–1841), Teodor Narbutt (1784–1864), put it, some historians seemed to work "out of harmony with Lithuania" since they claimed that Lithuanian historical sources were Polish and applied "a totally different methodology". Research into Lithuanian history experienced a debate at that time. It is unfortunate that the debate did not always get publicity. In the majority of cases the discussions were of a private character or were limited to academic correspondence. Therefore it is not easy to detect now, let alone to get a full picture of the scene. However, at least a part of the view can be reconstructed. One can mainly rely on the early 19th century *tradition of reviews of historical publications*. It is noteworthy that the most critical reviews were not found in Vilnius (Rus. *Vilna*, Pol. *Wilno*), but in Saint Petersburg or Warsaw periodicals. This is not surprising as the majority of the researchers of Lithuania's past wrote in Saint Petersburg, Warsaw, or even Paris rather than in Vilnius, Jaszuny or Szawry. Irrespective of where they lived, they tried to continue the tradition set by the Vilnius publication *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* (*Academic Attitudes and Considerations*) – to play a somewhat active part in the public academic life, which is particularly true about the time when publications aiming to make historical polemics more active appeared. At this

time historians, even veterans of history such as Szymon Dowkont and Teodor Narbutt, entertained hopes for the latest Warsaw publications. This was particularly so as the 1840 was the period of historical research when academic critical thought flourished everywhere, particularly in the neighbouring Kingdom of Poland.

The mid 19th century saw a change in the status of the study of history, with historians expected to do more and better. The publicist, literary critic and philosopher Edward Dembowski (1822–1846) said in 1843, "Having a desire in the history of criticism is a necessity and requirement of our times". Recording facts was no longer enough. Previously the focus was on collecting all that survived, and afterwards came the time to *assess* what had been collected. Needless to say, each turning point, particularly in academia, is very painful. On the other hand, there were researchers who, during that period (which may be qualified as a *fight for History*), *searched for and found* solutions to long-standing pressing problems. The famous journal *Biblioteka Warszawska* (*Warsaw Library*) was started in 1841 and served this purpose perfectly well. It radiated all academic ideas of modern history; it was the publication that brought together the historians who wrote in Polish such as Michał Baliński (1794–1864), resident of Warsaw since 1836. It was Michał Baliński, Aleksander Tyszyński (1811–1880), literary critic and graduate of Vilnius University, and Leon Potocki (1799–1864), writer and graduate of Warsaw University, actively supported by writer and publicist Kazimierz Władysław Wójcicki (1807–1879), who invited the intellectuals of the Polish Kingdom to cooperate with the journal. *Biblioteka Warszawska* purported to be an exceptional publication from the very beginning of its existence. On the other hand, bearing in mind that Baliński had founded and edited *Tygodnik Wileński* and *Wiadomości Brukowe* in

Vilnius before, *Biblioteka Warszawska* was a traditional publication. Wherever Baliński was, the "szubrawcy" tradition was always there. Taking into consideration all the above mentioned facts and the personalities of the *Biblioteka Warszawska* founders, the conclusion can be drawn that the Warsaw publication was very closely linked to Vilnius, and its style was very Vilnius-like. *Biblioteka Warszawska* was known and read by Vilnius intellectuals and often referred to as the "*Baliński publication*".

The reasons stated above have brought Michał Baliński into the focus of this book: he was the person whose activities shed light on the new developments of the Lithuanian historical method of the 19th century. He has not yet been awarded appropriate merit; a strange fact, difficult to explain considering his productivity and social engagement. His name remained outside the scope of investigation for several decades. Baliński was mainly known for his historiography of Vilnius City or for being someone who was in close contact with the Lithuanian literary world. A glance from the present-day perspective shows that Michał Baliński was a multifaceted and very complicated personality. Baliński was an outstanding figure in academia, an authority whose voice was heard in Warsaw and Vilnius. He was exceptionally educated, patronised by brothers Jan Śniadecki and Jędrzej Śniadecki (family relations with the Śniadeckis was Baliński's "business card"), and had a special natural gift for *perfect* irony. He was a publicist whose works played a fundamental role in the public life of the period. His word hit the target, and his erudition led to the best result. In short, Baliński's significance to the intellectual life in general and to the community of historians in particular (as Michał Baliński considered himself to be an *historian*) was much greater than it might seem. His close ties with his colleagues in Vilnius, Mikołaj

Malinowski (1799–1865) and Eustachy Tyszkiewicz (1814–1873) are very important. Baliński provided them with books, and historical sources as well as the latest methodology. A stream of archival documents reached Lithuania from Saint Petersburg, while a stream from Warsaw brought *new ideas of history* to Lithuania. In other words, the influence of historian Baliński may have seemed insignificant in the Warsaw and subsequent Jaszuny periods (1848–1855) until a recent monograph by Romuald Naruniec *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych* (*Michał Baliński as a patron of Polish-Lithuanian cultural ties)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 1995, which is the only paper so far giving a *complete* description of Michał Baliński's personality. This text is an attempt to present Romuald Naruniec's study.

This is not intended to be another paper on Baliński's biography. It can be no more than an insight (with some reservations) into Baliński's historical mind. I am first and foremost, interested in Michał Baliński's environment with an emphasis on his Warsaw period and the context, which reflects the intentions of other historians of the period and partly answers the question as to how Romanticism in the Lithuanian study of history gave way to a new, positivistic mentality. Its presence in mid 19th century Lithuania may be surprising because earlier investigators did not find roots of positivistic thinking there. The term *pre-positivism* had not previously been used in the context of the study of history in Lithuania. I may have found no proof of polemics in mid 19th century Lithuanian historical studies, but I have at least been able to disclose what were then new ideas of importance to the Warsaw historians. It is noteworthy that they had direct relations with Lithuania either because of their family background or because of having studied at Vilnius

University, or perhaps because of their interest in what was happening in the capital of Lithuania. Thus there is a mention of Aleksander Tyszyński, Dominik Szulc, Julian Bartoszewicz, Wacław Aleksander Maciejowski, Tymoteusz Lipiński, Ignacy Lojola Rychter and other names in the book. Baliński lived in Warsaw and edited the journal *Biblioteka Warszawska* among many other things. He enjoyed another *flavour* of history, which he saw as a social science. The imprint of Warsaw on his personality was unmistakable. Warsaw was the place where Michał Baliński experienced the real joy of creative work. The proof of this lies in his research papers and publicistic writings, including his writings from the later period of his residence in Lithuania; I refer to his studies published under the general title of *Listy znad brzegów Krożenty* (*Letters from the banks of the Krożenta*) in 1856–1860. The "Letters" characterise Baliński's personality and show what he demanded of himself and his colleagues – while originally they were intended to be *conversations about history*. Furthermore, *Listy znad brzegów Krożenty* was Baliński's attempt to build an imaginary salon – a forum for discussions about issues of historiography. The texts, which were published on the pages of *Gazeta Warszawska* (*Warsaw Newspaper*) for four years, became almost a *necessity* and a *ritual* for both author and readers. Baliński continued to take an active part in social life just as he had done in 1817–1822 at the time of Szubrawcy Society (Polish "szubrawcy" – English "rogues"); Baliński was involved in the activities of the Society and contributed substantially to its satirical newspaper *Wiadomości Brukowe* (*Cobblestone News*). Just as in 1817–1822, his articles were eagerly awaited, but with a touch of fear. In both periods, Baliński was laceratingly critical. Even though the letters were anonymous, the name of their author was an open secret.

Michał Baliński's contemporaries (as are the literati today) were surprised to hear that the author of *Listy znad brzegów Krożenty*, who stressed his belonging to the historical tradition of Lithuania rather than the Polish Kingdom, spoke of the problems of Lithuanian historiography in the Warsaw press. His articles were intended for a wider audience, not only a narrow "Lithuanian" circle; this is testified by the very fact that the articles were published in Warsaw. Moreover, Baliński, being a true "szubrawcy", both advertised and *criticised* Lithuanian intellectual life. Baliński himself classified his collection of articles *Listy znad brzegów Krożenty* as "szubrawcy writings". Such texts were usually the most critical. Baliński's criticism was merciless. Even though he was a patriot of Lithuania, he was very open about the writers of his native land. There were some who thought that the author of *Listy znad brzegów Krożenty* was a traitor because of his critical position. However, now, we acknowledge that Baliński achieved his goal – minds and feelings were stirred. Developments in the Lithuanian cultural field – and elsewhere – became widely known. On the one hand, Baliński advertised Lithuanian literary news, while on the other, criticism prevailed in his articles. Baliński did not limit himself to the Lithuanian cultural life, but it *dominated* his works due to evident and more mundane reasons. His incentives were both noble and simple – Baliński wanted to *be heard in Warsaw first*. Furthermore, *Listy znad brzegów Krożenty* were targeted at a well-known addressee – the historian, literary critic and publicist Julian Bartoszewicz (1821–1870). The stormy polemics between Baliński and Bartoszewicz that raged for almost a decade were a fierce *duel* (this word describes the relationship best) in a rather politically calm period.

Romuald Naruniec has counted the number of *Listy znad brzegów Krożenty* which criticise the Warsaw historian Julian Bartoszewicz

in different ways with great precision. It appears that they were numerous. Such a count, however, is hardly meaningful. Bartoszewicz was actually the intended recipient of all the *Listy znad brzegów Krożenty*; they tell how History *may* and *may not* be written, how reviews *should* and *should not* be made. The letters paint a portrait of Julian Bartoszewicz; he is the prototype for Mr Bartosz Ciemiężycki, who is one of the most impressive protagonists of 19th century historical literature. Few other historians of the 19th or 20th century have been given so much exceptional attention. It is thanks to Baliński that we now have the literary portrait of the historian of the mid 19th century – "the Warsaw Critic and Reviewer". What was said about academic criticism in rigorous studies by Adam Mickiewicz, Michał Grabowski or Aleksander Tyszyński, was also expressed in Baliński's *Listy znad brzegów Krożenty*, and perhaps more convincingly too. Baliński touched upon the most painful aspects of the *review culture* dominated by "those honourable critics who very frequently do not know what they want". He treated the complicated problems of the Warsaw school of criticism – "wonderful Warsaw", "the hearth of our literature". The epithets used indicate that Baliński, first and foremost, spoke of a *negative role of criticism*, which he thought was embodied in one person. That is why one should not always rely on Baliński's objectivity. However, Bartoszewicz was also the person to make Baliński, the Jaszuny hermit, speak. *Listy znad brzegów Krożenty* and other publicistic works by Baliński suggest his *mature perception* of history. One can only infer this from these publicistic texts because, surprisingly, the study of Baliński's historical writings offers no such opportunity. Bartoszewicz and partly Teodor Narbutt catalysed his writing. A special role falls on Bartoszewicz, who, unlike Narbutt, was bold enough to respond to Baliński's criticism. Analysis of the literary

duel that lasted for a number of years and found its way in a number of publications, leads to the following conclusions:

1] From the present-day perspective the conflict between Julian Bartoszewicz and Michał Baliński was a fight for the renewal of history. A dispute concerning History was going on in the mid 19th century, particularly in the 1870s. The two parties concerned, in *a broad sense*, represented the fight of the new-born positivistic mentality against the old, Romantic thinking, and, in *a narrow sense*, an eternal fight between academics rooted in their personalities and ambitions. The conflict between Bartoszewicz and Baliński transcended the borders of a traditional provincial Lithuanian literary argument with a Warsaw resident and developed into a theoretical academic argument. Julian Bartoszewicz's critical articles, particularly his 1852 review of the study *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana* (vol. 1–3, Warszawa, nakładem [Samuela] Orgelbranda, księgarza, 1843–1846) by Michał Baliński and Tymoteusz Lipiński, prove that he was a shrewd and intellectual historian. Bartoszewicz was convinced that a paper on history was not merely a collection of facts, but that it was rather a *reflection of the identity of the period and the intellectual life of the epoch*. Neither Michał Baliński nor Teodor Narbutt recognised that their efforts had such a broad sense.

2] Michał Baliński became acquainted with the new methodology applied to history when he moved to Warsaw. Pre-positivists, for example Dominik Szulc (1797–1860), had a fundamental impact on him. Baliński's early writings were characterised by elements of Romantic historiography, while the later period saw the appearance of *attempts to write in a new manner*. Nevertheless the dividing line between the "new" and the "old" Baliński is blurred. In addition, one gets the

impression that he never was a "real" Romanticist, and was no more than a "new Classicist". The views of Romanticists, pre-positivists or "new Classicists" on Jan Śniadecki's (1756–1830) works were litmus tests in some respect.

3] Baliński's acquaintance with texts by the brothers Śniadeckie prompted him to write in a *different way*. There is enough proof that Jan Śniadecki's philosophy had a decisive effect on Dominik Szulc. One is tempted to apply the same to Baliński since he never openly declared any opposition to Romanticism (Teodor Narbutt being an exception) and endorsed the majority of romanticist postulates. Romanticism was parallel to pre-positivism in that period; texts by Józef Ignacy Kraszewski and Dominik Szulc, Teodor Narbutt and Michał Baliński were published side by side in the same publications. By persistently writing about Jan Śniadecki – an enemy of classical Romanticism – Baliński fulfilled his duty to do so as well as promoting his own world view. At the time, this was a challenge too.

4] Michał Baliński's colleague Mikołaj Malinowski seemed to stay "behind the scenes" in the fight for History. His efforts were well targeted, straightforward and focused on the areas he liked. In the end, Malinowski did not produce a generalising paper that might allow us to understand his concept of history fully (mainly the history of Lithuania). On the other hand, his close ties with Baliński suggest that Malinowski used them to express his conceptual understanding of history through his friend.

5] Professional criticism of Teodor Narbutt's works was most probably started by Michał Baliński in the anonymous article published in *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* (vol. 12, p. 88–113) and not

by Józef Ignacy Kraszewski. This may be why Narbutt had no professional relationship with Michał Baliński (he had professional ties with Mikołaj Malinowski and Eustachy Tyszkiewicz). This does not mean to say that Teodor Narbutt did not know Baliński's work as the former analysed the same problems, and referred to and quoted the latter's works. Perhaps history will later reveal another reason for their lack of professional ties.

6] The polemics of the 1830s about *История государства российскаго* (*History of the Russian State)* by Nikolaj Karamzin gave birth to a new "school of sceptics". The school was not happy with the academic level of Karamzin's study. The discussion that evolved shaped an attempt to think the Russian history through and thus gave birth to a new methodology. A step was made from "minor" to "major" criticism or historical criticism, i.e. the belief that an historian must not only describe facts but assess them too. The aim of history is to *impart knowledge about what happened and how it happened.* The criticism pointed to Teodor Narbutt's *Dzieje narodu litewskiego* on the former Polish and Lithuanian State territory, and in turn, gave rise to Michał Baliński's, Mikołaj Malinowski's, Józef Ignacy Kraszewski's, and finally Julian Bartoszewicz's new understanding about how history should be written.

7] Michał Baliński was not a gifted historian; he was an excellent publicist and an historical critic. His original works, with the exception of *Historya miasta Wilna* (*The History of Vilnius City*) and *Dawna Akademia Wileńska* (*The Old Vilnius Academy*), were not as popular as Narbutt's *Dzieje narodu litewskiego.* At the beginning of his career Baliński spoke of his ambition to produce the history of Lithuania, but he was later faced with unexpected competition from Teodor Narbutt

and Józef Ignacy Kraszewski. It is paradoxical that in his old age Michał Baliński was as harshly criticised for his writings as Narbutt was. For a century and a half nobody undertook a detailed study of his manuscripts, which is also true about those of Teodor Narbutt.

Translated from Lithuanian
Eglė Kačkutė

[Asmenvardžių rodyklė*]

A

B

* Į asmenvardžių rodyklę įtraukti ne tik tiesiogiai knygoje minimi asmenys, bet ir aptariamų tekstų (knygų) leidėjai, t. y. tai, kas paprastai taip ir lieka tik knygos metrikos dalimi. Taip elgiamasi visų pirma todėl, kad tam tikra prasme ši knyga – tai ir *knyga apie knygas*.

G

H

J

K

L, Ł

M

N

O

P

R

S, Ś

Š

T

U

V

W

Z

Ž

Griškaitė, Reda
Gr441 Mykolas Balinskis: kova dėl istorijos? / Reda Griškaitė. – Vilnius : Eugrimas, 2005. – 240 p. : iliustr.
Santr. lenk., angl.
ISBN 9955-501-99-5

Monografijos tikslas – pristatyti iki šiol išsamiau netyrinėtą, bet labai svarbų Lietuvos kultūros permainų procesą, prasidėjusį XIX amžiaus viduryje, kai romantizmas pamažu užleido vietą naujam, pozityvistiniam, mąstymui. Knygoje mėginama bent iš dalies rekonstruoti tuomet vykusią šio krašto intelektualų – rašytojų ir istorikų – polemiką ir netgi *kovą*, kuri įgavo ne tik ideologinę, bet ir tam tikrą metodologinę išraišką. Pasitelkiamas kol kas mūsų tyrinėtojų gerokai primirštas šaltinis – to meto publicistika, visų pirma – garsaus visuomenės veikėjo, istoriko Mykolo Balinskio (Michał Baliński, 1794–1864) kūryba. Autorės tikslas buvo parodyti Balinskio darbų, jo publicistikos reikšmę to meto Lietuvos intelektiniam gyvenimui, siauresne prasme – istorikų bendrijai.

Monografija papildyta santrauka lenkų ir anglų kalbomis, vardų rodykle. Ypatingas dėmesys skiriamas iliustracijoms – šios knygos puslapiuose pavyko sukurti savotišką ano meto intelektualų portretų galeriją.

Knyga skiriama visiems besidomintiems Lietuvos kultūros istorija.

UDK 947.45.04+32(474.5)(091)

Reda Griškaitė
MYKOLAS BALINSKIS: KOVA DĖL ISTORIJOS?

Redaktorė Toleina Daržinskaitė
Dailininkė Sigutė Chlebinskaitė
Dizaineris Aurimas Šandaris

Išleido leidykla „Eugrimas“
Kalvarijų 98-36, 08211 Vilnius
www.eugrimas.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Žalgirio g. 90, 09303 Vilnius
www.petroofsetas.lt